

**КРАЇНСЬКЕ
ЛІТЕРАТУРО-
ЗНАВСТВО**

ВИПУСК

26

ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ
І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ
ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ВИПУСК 26

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК

ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ
«ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО
ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
Л Ь В І В — 1976

У статтях збірника розглядаються важливі питання теорії та історії літератури в тлумаченні І. Франка, методологічні та ідейні принципи його творчості. Публікується пробний зошит словника мови І. Франка, підготовлений мовознавцями Львівського університету.

Збірник призначений для науковців, викладачів вузів, аспірантів, учителів-словесників, істориків і студентів.

РЕДКОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА:

Дорошенко І. І. (відповідальний редактор); Мороз О. Н. (заступник відповідального редактора); Комаринець Т. І. — відповідальний секретар; Халімончук А. М. (відповідальний секретар); Грицай М. С., Голубева З. С., Губар О. І., Домницька Г. С., Жук Н. Й., Кубланов Б. Г., Лесик В. В., Лесин В. М., Лісовий П. М., Луценко І. А., Неборачок Ф. М., Фашенко В. В., Федорчук М. С., Федченко П. М., Фролова К. П., Шаховський С. М., Шолом Ф. Я.

Відповідальний за випуск — О. Н. Мороз

У $\frac{70202-018}{M225(04)-76}$ 498—76

© ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА», 1976

Ф. Д. ПУСТОВА

Принципи типологічного дослідження І. Франком творчості письменників-реалістів

Дослідники приділяють велику увагу проблемі типологічного вивчення історії літератури. Для успішного розв'язання її необхідно ознайомитися з досвідом літературознавців дожовтневого періоду. І. Франко, який систематизував літературні явища, цей принцип дослідження перейняв від своїх учителів — М. Добролюбова і М. Чернишевського.

Типологізацією як спеціальною теоретичною проблемою Франко не займався. Але досліджуючи напрями і течії світового літературного процесу, окремих національних літератур, він систематизував факти, виділяв у них спільне, характерне для певної доби, для одного методу чи для групи письменників. І хоча Франко не вживав термінів «типологія», «типологічний», у багатьох працях можна прослідкувати головний методологічний принцип, яким він керувався: самотутнє, індивідуальне може бути виявлене лише в масі подібних явищ. Так, ранню творчість Т. Шевченка дослідник розглядав у зв'язку з головними принципами романтичного мистецтва, в зіставленні з творами російських та польських романтиків, визначаючи індивідуальність творчості поета; в оглядах нової української та польської літератур вказував на основні тенденції кожної доби, водночас підкреслюючи індивідуальні риси найвидатніших майстрів слова.

У наш час перед літературознавцями постає проблема пошуку найбільш оптимальних критеріїв для визначення типології творчості письменників-реалістів.

Спадщина російських революційно-демократичних критиків могла б бути дуже корисною в дослідженні цього питання. І хоч вона майже не досліджена під таким кутом зору, однак можна стверджувати, що спроби такого згрупування були. Зокрема, М. Добролюбов розрізняв письменників, які просто «правдиво відображали явища життя», і тих, яким був ще «доступний більш чи менш і загальний смисл»¹ соціальної дійсності, надаючи перевагу останнім. Так, він стримано оцінив твори О. Писемського і схвалював творчість Марка Вовчка, в

¹ Добролюбов Н. А. Литературно-критические статьи. Минск, 1953, с. 166.

оповіданнях якої побачив «бажання і вміння прислухатися до цього ще далекого для нас, але сильного в самому собі гулу народного життя». Письменниця наголошувала на позитивних рисах селянського світогляду й моралі, відзначала, що закріпачений народ «терпеливо, але невідступно чекає великого свята визволення»².

Твори О. Писемського та Марка Вовчка різняться глибиною проникнення в життя, ідейним спрямуванням, що залежить передусім від світогляду авторів. Таке розмежування письменників за світоглядною позицією³ у М. Добролюбова впливало із прагнення піднести роль літератури як засобу суспільної боротьби.

В 70—80-ті роки ХІХ ст. російські критики М. Шелгунов, П. Ткачов, Є. Уткін⁴, виходячи із соціального змісту творів, розробили теорію «двох реалізмів», за якою письменники-реалісти ділилися на соціологів і психологів.

Спробу такого ж групування письменників знаходимо у критичних працях молодого І. Франка. В 1877 р. у короткій передмові до перекладеного уривку М. Є. Салтикова-Щедріна «З якого кореня дуреньки» І. Франко говорить про те, що серед реалістів є письменники, які «малюють вірно усе, що їм показується в світі, в житті» і такі, «котрі вірно відмальовують хоча би тільки те, що діється в людських головах»⁵. Франко відносить Салтикова-Щедріна до першої групи художників, до другої — Панаса Мирного, називаючи його повість «Лихі люди».

У подальших своїх працях критик не користується критерієм співвідношення соціального та психологічного елементів у змісті творів. Це можна пояснити тим, що соціальний і психологічний аналізи І. Франко вважав типовими для реалістичної літератури і наголошував, що головним завданням прогресивних письменників ХІХ ст. є «детальна обсервація і безстрашний аналіз душі і людських суспільних відносин» (XVIII, 508).

Інший типологічний поділ письменників-реалістів І. Франко здійснив у праці «Література, її завдання і найважливіші ціхи» (1878 р.), де дав оцінку всій багатющій європейській літературі від Бальзака до Л. Толстого. Говорячи про велику естетичну дію і суспільний вплив прогресивних літературних творів, Франко зазначає, що письменники досягають цього «різними способами: то вліяючи на розум і переконання (реалісти французькі), то на чуття (Діккенс, Дженкінс і більша частина реалістів російських, так само і з наших Марко Вовчок і Федькович)»

² Добролюбов М. О. Риси для характеристики руського простолуду. — У зб.: Марко Вовчок в критиці. К., 1955, с. 61.

³ Світогляд як принцип типологізації в літературі застосований Г. Поспеловим в «Истории русской литературы XIX века» (т. 2, ч. 1, М., 1969).

⁴ Див.: Николаев П. А. К вопросу о типологических характеристиках реализма. — У кн.: Проблемы типологии русского реализма. М., 1969.

⁵ Франко Іван. Твори у 20-ти т., т. 18. К., Держлітвидав, 1956, с. 11. Далі при посиланні на це видання вказуємо в тексті том римською цифрою, сторінку — арабською.

(XVI, 13). Ці думки конкретизуються і поглиблюються в кількох працях різних років. Особливо переконливо доводить І. Франко свою тезу, досліджуючи творчість Е. Золя та Г. Успенського в праці «Влада землі в сучасному романі» та в інших статтях.

Аналізуючи твір «Земля» Золя та нариси Успенського про селянство, критик підкреслює різний спосіб відтворення життя селян цими письменниками-реалістами і пояснює це насамперед їх світоглядами: перший дивився на селян, як буржуа, тому був неспроможний побачити в їхньому житті щось позитивне, а другий — очима народника, який вірить у перспективність селянської общини. Але типологічну відмінність митців дослідник вбачає не в цьому. Підкреслюючи їх спільні риси як представників реалістичного методу («незвичайний хист обсервації, хист проникнення в глиб явищ, хист мікроскопічного дослідження речей, хист аналізу: що не зупиняється ні перед чим», (XVIII, 90), Франко вказує на різний спосіб художнього мислення письменників. Е. Золя відтворює життя як безпристрасний спостерігач, він «буває всюди стисло об'єктивний, змальовує світ таким, як його бачить, але ніде не показує свого власного «я»...» (XVIII, 90). Г. Успенський «завжди і всюди сам виступає на сцені, зі своїми думками, зі своєю тугою і журбою» (XVIII, 90), він не може і не хоче приховувати свого ставлення до зображуваного, своєї емоціональної реакції. Франко пояснює процес такої творчості тим, що Г. Успенський «працює і розумом і чуттям, він аналізує і розкриває суспільні раї, але при цьому завжди відчувається, що його серце б'ється гарячим співчуттям до всіх нещасних» (XVIII, 89—90). Змальовуючи життєві події, письменник «раз у раз заглядає вглиб власної душі і показує нам, що в ній при тім діється» (XVIII, 97). Саме тому, що факти реальної дійсності Г. Успенський пропускає «крізь могутній мікроскоп своєї душі», його твори дуже впливають на почуття читача, «мучать і бентежать» його. А майстерно збудовані романи Е. Золя, вражаючи достовірністю і докладністю описів, «багатством кольорів і шириною малюнків», часом не викликають емоціональної реакції на зображуване. «Наше чуття, — підкреслює І. Франко, — не зворушиться ані разу, наше серце не заб'ється живіше. Се скоріше анатомічний театр, ніж живе, теплом авторського серця огріте життя» (XVIII, 501).

Отже, за І. Франком, причина різного естетичного впливу («на розум і переконання» чи «на чуття») криється у змісті творів, у тому, як співвідносяться в них відображення і вираження; а письменників, відповідно, можна було б умовно назвати об'єктивістами і суб'єктивістами.

Франкова класифікація письменників-реалістів впливає з його розуміння художнього змісту, близького сучасному тлумаченню в марксистсько-ленінській естетиці. Франко дуже чітко розрізняв предмет зображення (хоча й не вживав цього термі-

на) і зміст твору, вбачаючи в останньому, крім об'єктивного елемента, ще й суб'єктивний. Під суб'єктивним елементом він мав на увазі не лише ідейну оцінку явищ дійсності, а й емоціональне ставлення автора до них. Так, у творах М. Памяловського І. Франко виділяє «живу, тверезу правду фактів» і «його гарячу, чесну душу, ясні й тверді переконання та щире бажання направити недолю і нужду, котру описує на показ усьому світові» (XVIII, 73).

Таким чином, І. Франко на прикладі Е. Золя та Г. Успенського довів, що причина відмінностей у відтворенні художнього змісту, естетичної впливовості творів коріниться у різних способах художнього мислення, що приводить до неоднакового співвідношення суб'єктивного й об'єктивного начал. Ця особливість, безперечно, може стати основою для типологічного розмежування художників. Однак при цьому не слід забувати, що законом реалістичного мистецтва є нерозривна єдність відображення та вираження. І. Франко глибоко усвідомлював цей закон і критикував деякі твори О. Кобилянської за надмірний суб'єктивізм, а Е. Золя — за об'єктивістський підхід до життя, що призводило до сповзання на позиції натуралізму.

Розглядаючи Е. Золя та Г. Успенського як представників двох типологічних форм художнього мислення, І. Франко підкреслював і суто індивідуальні риси творчості обох прозаїків. Самобутня прикмета французького письменника — це співіснування в ньому реаліста і романтика. «У нього, — зазначає І. Франко, — палка, південна фантазія, що любить у грандіозних контурах, ярих кольорах, у прибільшуванні і роздуванні найзвичайніших речей до нечуваних, казочних розмірів... Реаліст робить студії, описує оточення як мога найстаранніше, нюхає, смакує, міряє циркулем, а романтик іронічно дивиться на всю ту роботу і водить пером автора, і з-під того пера виходять дивогляди, яких око не бачило і ухо не чуло ніколи...» (XVIII, 502).

Своєрідність таланту Г. Успенського полягає в тому, що він більше оповідач, ніж художник, роль фантазії в його художньому зображенні дійсності невелика: «Він звичайно розповідає тільки те, що чув, бачив, і для того зачинає все від себе» (XVIII, 97).

На думку І. Франка, тип художнього мислення, притаманний Г. Успенському, характерний і для багатьох інших російських та українських реалістів XIX ст.

До типологічної групи реалістів, твори яких впливають на емоціональне сприймання читача, І. Франко, крім Марка Вовчка та Ю. Федьковича, відносить А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Карпенка-Карого. Про спільні ознаки їх творчості Франко писав: «Великі епіки... з ясним, широким поглядом, що малювали широкі картини українського життя так, як їх бачили оком пильного, любов'ю надиханого

обсерватора або іноді мораліста та судді»⁶. Критик стверджує, що у творчості цих письменників важливим елементом змісту є вираження пристрасного співчуття авторів гнобленим і знедоленим. Звичайно, не тільки форми вияву суб'єктивного елемента, а й міра його у творах письменників неоднакові. Якщо в А. Свидницького і особливо Панаса Мирного авторське ідейно-емоціональне «я» різко відчутне, то І. Карпенко-Карий та І. Нечуй-Левицький прямо у ролі «мораліста та судді» не виступають. У Карпенка-Карого це зумовлене жанровою специфікою творів, а в Нечуя Левицького — своєрідністю таланту. Автор «Миколи Джері» засуджував існуючий лад як ворожий людині праці і розповідями про гірку, нестерпну долю трудівників, і сатиричним зображенням явищ, породжених тогочасною дійсністю («Афонський пройдисвіт», «Сільська старшина бенкетує», «Кайдашева сім'я»), і протиставленням краси природи потворностям соціального та родинно-побутового життя, а подекуди (наприклад, у повісті «Бурлачка») і прямими авторськими оцінками узагальнюючого змісту.

Групуючи письменників за типологічним принципом, І. Франко завжди підкреслював їх творчу індивідуальність. Оригінальність кожного письменника, на його думку, річ природна, вона зумовлюється насамперед тим, що митець сприймає світ не лише в залежності від світогляду і життєвого досвіду, а й «крізь призму своїх здібностей, навичок і темпераменту» (XVIII, 82).

В самій специфіці художньо-реалістичного відображення закладений фактор неповторності кожного письменника. «Митець, — пише І. Франко, — який свідомо створює поетичний твір, перш за все відбирає предмет, найбільш відповідний його індивідуальності, вдачі і характерові його таланту, намагається вивчити, опанувати той предмет, вдуматися і вслухатися в нього і потім заповнити його рамки, так сказати, викристалізувати змістом свого власного «я»⁷.

Оскільки кожна людська особистість є неповторною, оскільки в художниках поєднуються різні «комбінації творчих та рефлекторних здібностей»⁸, то приналежність митців до одного типу художнього мислення не робить їх «близнюками». Індивідуальність Нечуя-Левицького, підкреслює І. Франко, виявляється в поєднанні епізму з «невеликою дозою гумору» і в тому, що у нього «зорові враження звичайно переважають», глибина соціальної характеристики та повнота «етнографічного змалювання» відсуває «на задній план психологічний аналіз». Високу «поетичність описів природи»⁹ І. Франко також відносить до індивідуальних ознак таланту І. Нечуя-Левицького.

⁶ Літературно-науковий вісник, т. 25. Львів, 1904, с. 81.

⁷ Франко Іван. Вибрані статті про народну творчість. К., Вид-во АН УРСР, 1955, с. 55.

⁸ Літературно-науковий вісник, т. 29. Львів, 1905, с. 39.

⁹ Энциклопедический словарь, 1904, п/т. 81, с. 318.

Вчений вказує на «глибоке психологічне спостереження» соціальних типів у творах Панаса Мирного і відзначає такий різновид пластичності, при якому не домінує жоден з характерних для людини способів чуттєвого спостереження.

Звичайно, підкреслені І. Франком своєрідні риси творчості І. Нечуя-Левицького чи Панаса Мирного характерні і для інших письменників, але вони виступають у різних поєднаннях, комбінаціях і тому неідентичні. Скажімо, Е. Золя теж можна назвати «артистом зору», але ця риса таланту у французького письменника виявляється інакше, ніж у І. Нечуя-Левицького. За характеристикою І. Франка, «око» українського реаліста «обхапує не маси, не загальні контури, а одиниці, зате обхапує їх із незрівняною бистротою і точністю, вміє підхопити відразу їх характерні риси і передати із тою випуклістю і свіжістю красок, у якій бачить їх само»¹⁰. А Е. Золя прагне до змалювання масштабних картин і, дбаючи не стільки про точність відтворення, скільки про яскравість, вдається до гіперболізації.

Свою систему типологізації реалізму І. Франко збагачує, помітивши в кінці XIX—на початку XX ст. формування якісно нової літературно-естетичної спільності. Це теоретичне відкриття Франко зробив на матеріалі української прози. Серед письменників-сучасників він виділив групу (М. Коцюбинський, О. Кобилянська, В. Стефаник та ін.), яка «головною метою твору штуки зробила: розбудження в душі читача певного настрою»¹¹.

Спочатку може видатися, що тут йдеться про той же тип письменників-реалістів, твори яких, за словами Франка, впливають на «чуття». Однак дослідник відкриває як спільне у цих письменників новий спосіб пізнання дійсності, що спричинився до нових форм поєднання у творах зображення й вираження. Франко показав, що естетичний ефект твору досягається зображенням дійсності «крізь призму чуття й серця не власного авторського, а мальованих автором героїв»¹². Це зумовило поєднання високої об'єктивності зображення з підвищеною емоційністю змісту. Дослідник назвав споріднену групу реалістів об'єктивними ліриками, пояснивши її появу історичними причинами: внутрішньою логікою розвитку літератури, прогресом наук про людину та суспільство, зростаючою культурою особистості художника.

Отже, основою типологічного дослідження творчості письменників-реалістів для І. Франка був зміст твору в його зв'язках з процесом художнього пізнання дійсності й естетичним впливом. Обраний критерій систематизації явищ не лише відповідає самій специфіці літератури, а й розкриває її естетичну природу.

¹⁰ Літературно-науковий вісник, т. 29, с. 41.

¹¹ Літературно-науковий вісник, т. 15. Львів, 1901, с. 128—129.

¹² Літературно-науковий вісник, т. 25, с. 83.

Досвід І. Франка в типологічному вивченні реалізму, поєднаному з конкретно-історичним підходом, переконує, що самотність будь-якого художника може бути виявлена тільки на ґрунті спільності.

Ф. Д. ПУСТОВАЯ

ПРИНЦИПЫ ТИПОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ И. ФРАНКО ТВОРЧЕСТВА ПИСАТЕЛЕЙ-РЕАЛИСТОВ

Резюме

Анализируя критические работы И. Франко о мировом литературном процессе, об отдельных национальных литературах, автор раскрывает основу типологического исследования критиком творчества писателей-реалистов: связь содержания произведения с процессом художественного познания действительности.

І. М. ЮДКІН

Співвідношення ритміки слова та наспіву в пісенному фольклорі

Фольклорні вокальні твори складаються з двох органічно поєднаних компонентів — слова та наспіву. З одного боку, слово — це компонент пісні, з іншого — елемент системи мови. Тому постає питання: як мовні закономірності співвідносяться у пісні з музичними, і, зокрема, як слово взаємодіє з наспівом. У статті торкнемося лише однієї сторони цієї проблеми — як мовна ритміка впливає на музичну і якого впливу зазнає вона сама у пісні.

Словесні компоненти обмежують насамперед кількість складів у пісенній фразі. За спостереженнями ряду вчених, ця кількість коливається в межах від п'яти до десяти складів. В. М. Жирмунський, наприклад, твердить: «Існує група складів нормальних розмірів, наявна як у поезії, так і у прозаїчній мові... Це група в 7—10 складів»¹. Є. В. Назайкінський вказав, що така ж і середня кількість тонів музичної фрази². Цю закономірність можна простежити і на зразках пісенного фольклору: «Музично-синтаксичні стопи», виділені Ф. М. Колесою, містять в основному по п'ять—сім складів³. З них komponуються

¹ Жирмунский В. М. Рифма, ее история и теория. Пг., 1923, с. 49.

² Назайкинский Е. В. О психологии музыкального восприятия. М., 1972, с. 266.

³ Колесса Ф. М. Музикознавчі праці. К., 1970, с. 88—101.

і ритмічні структури пісні. Ядро таких структур становлять десятискладники (максимальні за обсягом).

Дослідники визначили три різновиди десятискладників. Перший з них утворюється шестискладником з наголосом на передостанньому складі (так званий парокситонічний акцент), якому передує чотирискладник. Його всебічно висвітлив І. Франко, відзначивши наявність цього ритму як в українському, так і в сербському епосі. Згідно з концепцією І. Франка, шестискладник у цьому ритмі трактується відособлено, завдяки чому в XVII ст. витворилися дванадцятискладник (як у пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш») та чотирнадцятискладник так званого коломийкового розміру⁴. Десятискладники другого типу, які складаються з двох п'ятискладників, властиві українським, словацьким та болгарським колядкам, російським билинам. Від заміни одного з цих п'ятискладників чотирискладником утворюється дев'ятискладник (наприклад, у голосінні «Як по морю, морю синьому»). Цю особливість фольклору І. Франко не лише дослідив у своїй монографії «Студії над українськими народними піснями», але й відтворив у поетичній збірці «Зів'яле листя» (Ф. Колесса наводить приклад з цієї збірки: «Ой ти дубочку кучерявий»)⁵.

Третій різновид десятискладників, властивий веснянковим пісням, витворився з семискладника повторенням або додаванням трьохскладника (наприклад, «Ой у лісі два дуби. Ой у лісі, серденько, два дуби»; до цього ж типу належить веснянка «А ми просо сіяли, сіяли»)⁶. Семискладник, коли йому передує чотирискладник, перетворюється у одинадцятискладник. Цей випадок більш властивий тюркському розміру «бармак», «комаринській», а також деяким угорським пісням.

Таким чином, у фольклорі виділено силабічні групи, які характеризуються зазначеною вище кількістю складів. Однак не можна вважати межі цих груп усталеними і властивими лише окремим пісенним типам. Це підтверджується широко відомим явищем розспіву, який в одній пісні може зумовлювати як розтягування складів та їх розщеплення, так і їх пропуски (так звані дієрези та сінерези). Словесний текст тут проявляє еластичність, здатність пристосовуватися до наспіву. Через розспів здійснюється зворотний вплив наспіву на слово. Деякі явища розспіву можна вважати наслідком пристосування до довшого наспіву. Це пристосування виступає, з одного боку, як компенсація обсягу тексту — додаванням зменшувальних форм, сполучників, а з іншого, — як декорування тексту вигуками та частками. Однак проблема «надлишкових» складів, як і їх «нестачі»,

⁴ Див. І. Франко. «До історії коломийкового розміру». — У зб.: Статті про народну творчість К., 1955; І. Франко. Студії над українськими народними піснями. Львів, 1913, с. 19, 451.

⁵ Див. І. Франко. Студії над українськими народними піснями. Львів, 1913, с. 530. Ф. Колесса. Фольклористичні праці. К., 1970, с. 339—340.

⁶ Див. К. В. Квитка. Избранные труды, т. I. М., 1971, с. 51.

виходить за межі питання про співвідношення словесного та музичного ритму. У розспіві перевтілюються і окремі фонетичні особливості мови. Р. Якобсон, наприклад, вважає розспів засобом відновлення давніх мовних форм, і зокрема, так званих редукованих голосних, які зберігаються лише у пісенній вимові (наприклад, у тексті з билини: «А у лас(и)кова князя в В(и)ладимера»)⁷.

Розспів зумовлює існування різних за кількістю складів варіантів одного пісенного типу. А це означає, що кількість складів ще недостатня для вичерпної характеристики словесної ритміки у пісні. Вже диференціація складів на відкриті та закриті не дозволяє їм прирівнюватися між собою. У сучасному мовознавстві, як відзначив Ю. С. Степанов⁸, критерії складоподілу визначаються багатьма факторами: межею слова, співвідношенням між голосними та приголосними, наявністю дифтонгів. Різні критерії* складоподілу в одному рядку дадуть нам різну кількість складів. Отже, складочисельність слід розглядати як проявлення тих глибинних процесів, які формують художній образ пісні та її ритміку і виявляються, зокрема, в ампліфікації словесного тексту, тобто у його перефразуванні, у заміні одних виразів іншими, еквівалентними за змістом, але відмінними за ритмом. На це явище звернув увагу К. Квітка, досліджуючи історію пісні «Там за річкою та за Дар'єю»⁹. Роль ампліфікації, здавна відомої в музично-поетичній культурі, полягає у збереженні рівноваги слова та наспіву в межах цілісного художнього образу пісні¹⁰. Вона проявляється, зокрема, у таких формах первісного багатоголосся, як тропи та секвенції, як аненайки та гомонія, що виникають від розспіву та наступної підтекстовки, яка деталізує основний зміст.

Інша сторона зворотних зв'язків наспіву та слова полягає у специфічному перевтіленні просодії словесного тексту, тобто акцентів та пауз. Широко відомо, що паузи у фольклорі — явище рідкісне, тому в даній статті не братимемо їх до уваги. Що ж до акцентів, то вони виявляються через диференціацію складів на наголошені на ненаголошені. Зміна кількості складів під впливом розспіву може зумовлюватись тенденцією до збільшення або зменшення густоти акцентів (так званої систальтики або діастальтики).

Засоби акцентування різноманітні, до них належить, зокрема, висота тону мовлення. Внаслідок того, що мовлення, за винятком шепотіння, відбувається у певному діапазоні висот, утворюється й усталений звуковисотний малюнок, що характеризує інтонацію даного висловлювання. У вокалі інтонація мовлення замінюється мелодичним малюнком наспіву. В уяві ж слухача

⁷ Якобсон Р. О соотношении между песенной и разговорной речью. — «Вопросы языкознания», 1962, № 3, с. 89.

⁸ Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. М., 1975, с. 91.

⁹ Квитка К. В. Избранные труды, т. 1, с. 67—68.

¹⁰ Довгалевський М. «Поетика (сад поетичний)». К., 1973, с. 132.

вона накладається на реальний мелодичний малюнок пісні, доповнює його. В такому випадку наспів подається слухачеві як навмисна протилежність інтонації мовлення. Якщо він і виявляє зв'язок з цими інтонаціями, то саме як їх доповнення — «від протилежного». Аналогічно і словесна ритміка подається так, наче вона одвічно була музичною. Очевидно, у вокальній музиці слово трансформується настільки, що відтворюється і розпізнається не як елемент мови, а як музичний феномен. Зберігаючи повною мірою своє значення, слово разом з тим перетворюється у ритмічному плані, воно немов убирається в одяг музичних акцентів і в такому «одязі» переносить у музику свій зміст.

В основі вокальної музики лежить діалектична суперечність: слово залишається елементом мови, але воно звучить і репрезентується слухачеві як складова частина музики. Цю суперечність можна пояснити, якщо врахувати ту особливість мовлення, на яку вказав О. О. Леонтьєв: «Мовної діяльності як такої не існує. Існує лише система мовних дій, які включаються в різні види діяльності»¹¹. Як частина того чи іншого процесу, слово не може не впливати і на інші компоненти його. Особливу роль у такому впливі відіграє ритміка слова. Зокрема, як встановив М. І. Жинкін, у ритміці виявляється аналогія між роботою рук та голосового апарату. За його спостереженнями, жодна людина у процесі мовлення не може правильно відстукати той ритм, який суперечить побудові слова¹². Є. І. Ісеніна відзначала, що відтворення акцентної структури словесного ритму рукою перебуває в певному зв'язку з відтворенням його голосом¹³. Це свідчить про те, що ритміка мовлення завжди є поляризованою, розщепленою. З одного боку, вона подається як результат роботи голосового апарату людини, як продукт акту мовлення, а, з іншого, оскільки від роботи цього апарату залежить ритміка роботи рук, вона виступає також як характеристика жестів. Словесна ритміка розщеплюється на ритм слова та на пов'язаний з ним і протиставлений йому ритм жестів. Тому і вокальна ритміка завжди сприймається слухачем орієнтованою на доповнення ритмом жестів і в уявному протиставленні цього ритму.

Активна роль ритму наспіву відносно словесного ритму проявляється особливо чітко у метриці. Якщо до метрики віднести всі кількісні аспекти ритму, тобто насамперед співвідношення тривалостей звучання, то можна виділити три її основні аспекти.

Перший з них — це той малюнок, який створюється послідовністю тривалостей елементарних тонів. Так само, як мелодичний малюнок може бути спадним або висхідним, так і в метрі можна виділити тенденції до об'єднання та до дроблення,

¹¹ Леонтьев А. А. Объект и предмет психолингвистики. — В кн.: Теория речевой деятельности. М., 1968, с. 31.

¹² Жинкин Н. И. Механизмы речи. М., 1958, с. 12.

¹³ Исенина Е. И. К вопросу о формировании образа слова. — «Вопросы психологии», 1967, № 1.

або, іншими словами, до десцендентності чи асцендентності. Другий аспект полягає у тому, що метрика може бути парною чи непарною; вона може виступати як чергування парами сильних та слабких моментів музичного часу або як безперервний струмінь звучання й тиші, у деяких моментах розчленований спорадичними акцентами та паузами. Третя сторона метрики виявляється або як кратні відношення тривалостей, що об'єднуються у такти та побудови ширшого масштабу, або як не кратні масштаби, що не піддаються розчленуванню на такти і організуються лише пульсом найменших тривалостей, який проймає цілу музичну тканину. Отже, у метриці виявляються три пари опозицій; інтенсифікація однієї з названих властивостей метрики зумовлює зменшення ролі протилежної властивості. Так, парність тієї або іншої ритмічної структури виключає для неї можливість бути непарною; не кратна структура не може бути кратною; якщо ритміка десцендентна, то вона не може бути асцендентною. Об'єднання й дроблення, парність і непарність, кратність та не кратність становлять основу для утворення ритмічних формул наспіву. Їх роль полягає у тому, що вони служать специфічній організації часу в музиці, наданню часові ознак періодичності та циклічності. В метричних формулах наче зупиняється і фіксується «прекрасна мить», відображена пісенною мініатюрою.

На закінчення відзначимо, що метричні формули характеризують лише кількісну сторону ритміки вірша та наспіву. Очевидно, виникає питання, як ця сторона відноситься до акцентно-паузної сторони ритміки. Зі сказаного випливає, що названі дві сторони — різнопланові. Шляхи ж та умови взаємодії між ними потребують окремого дослідження.

И. Н. ЮДКИН

СООТНОШЕНИЕ РИТМИКИ СЛОВА И НАПЕВА В ПЕСЕННОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы, связанные с преобразованиями тонического и силлабического стихосложения, происходящими при взаимодействии стиха с напевом в народной песне. Освещены также возможности применения метрической системы стихосложения для анализа этого взаимодействия. Сделана попытка проследить психологические факторы, обуславливающие формирование ритмики в фольклоре.

М. Ф. НЕЧИТАЛЮК

Антиватіканський памфлет Івана Франка — нове слово в українській публіцистиці останньої чверті ХІХ століття

Стержневим публіцистичним матеріалом революційно-демократичного журналу «Світ» у перший рік його видання був памфлет І. Франка «Католицький панславізм». Цим твором започатковано нову в українській дожовтневій журналістиці тему — антиватіканську. Вона була новою і для самого Франка, який, хоч раніше і писав антипопівські й антицерковні твори (наприклад, сатиричний нарис «Патріотичні пориви», статтю «Доходи і видатки вбогого священика»), однак до серйозної критики і викриття релігії, церкви, унії і Ватикану звернувся тільки у 1881 р., написавши свій знаменитий памфлет «Католицький панславізм».

Публікація памфлета в журналі «Світ» — дуже своєчасний виступ революційної демократії з викриттям загрозливих проявів експансіоністської політики Ватикану на галицьких землях у 80-х роках. За своїм політичним значенням антиватіканський твір Франка виходив за межі Галичини, набираючи загальноукраїнського, загальнослов'янського і навіть світового звучання.

Новаторство І. Франка-публіциста у постановці і вирішенні антиватіканської теми розкривається при зіставленні його публіцистики 70-х і 80-х років на фоні тодішньої галицької журналістики.

У 70-х роках ХІХ ст. увагу публіциста найчастіше привертала проблеми, актуальні передусім для Галичини. Так, його критика ліберально-буржуазних партій, товариств, видавництв, літературних творів була спрямована на викриття реакційно-консервативних тенденцій і формування передової громадської думки саме галицької суспільності. Лише в галузі теорії (питаннях економічного вчення, пропаганди соціалістичних ідей, матеріалістичної естетики) І. Франко виходив на загальноукраїнські, російські і європейські рубежі. Деяка обмеженість в його публіцистиці соціальної проблематики «галицьким ґрунтом» зрозуміла: І. Франко писав про те, що передусім хвилювало громадськість Галичини, де він жив, працював, боровся. З соціальним життям України в цілому він був не досить обізнаний.

На початку 80-х років коло публіцистичних інтересів Франка стає ширшим. Від розвінчування «політики» галицьких реакційних партій він переходить до викриття «політики» австро-

угорського уряду, від критики окремих негативних явищ соціальної дійсності — до критики самої суспільної системи, від часткового викриття сільського попівства і церкви — до гнівного осуду і заперечення католицизму як найреакційнішої ідеології панівних класів і політики Ватикану, спрямованої на поневолення слов'янських народів. У публіцистичній творчості Франка бачимо виразний поворот до соціально узагальнюючих проблем, до розгляду явищ державного і міжнародного значення.

Памфлет «Католицький панславізм» — одна із перших спроб вийти на широкі гони світової політики і публіцистики, а тому і новий крок у розвитку Франкової публіцистики. Під «новим кроком» слід розуміти не лише пильну увагу до нового, не зрозумілого для інших публіцистів суспільно-політичного явища — офіційного всеслов'янського свята в Римі на честь перших просвітителів Кирила і Мефодія та його значення для слов'янських країн, не лише першу постановку проблеми, сформульовану у заголовку памфлета, проблеми, що визначала політику і Ватикану, і провідних європейських держав, але й у виборі найвідповіднішої задумові літературно-публіцистичної жанрової форми — памфлета. Справді, жанровий вибір був напрочуд вдалий. Не критично-викривальна чи полемічна стаття, а саме памфлет — ось та творча знахідка, завдяки якій публіцист зміг успішно вирішити поставлену проблему.

Іван Франко добре знав жанр памфлета з історії світової літератури. Відомо, як пильно вивчав він творчість українського памфлетиста-полеміста Івана Вишенського, довгі роки розшукуючи його твори та досліджуючи їх. У наукових працях про Вишенського вчений виявив тонке розуміння публіцистичного таланту «афонського аскета», рідкісного на ті часи і незрозумілого для сучасників памфлетиста з особливим складом мислення і сатирично-викривальним стилем. Для нас важливо зупинитися на тих характерних рисах, які помітив Франко у памфлетних творах Вишенського.

У статті про Вишенського, написаній російською мовою для журналу «Киевская старина», І. Франко називає його «палким пропагандистом на зразок якогось Гуттена» (тобто Ульріха фон Гуттена — німецького памфлетиста XV ст., який викривав католицьке духовенство, папство, князівську владу), далі відзначає його майстерне («искусное») вміння користуватися всіма хитрощами («уловками») риторичного мистецтва і творити свій стиль, «настільки багатий, різноманітний і барвистий, що в нашій давній літературі він поступається хіба що лише «Слову о полку Ігоревім» пластичністю й індивідуальною виразністю», вказує на «двосічну зброю гумору та іронії», якою Вишенський користується винятково вправно. І. Франко називає твори Вишенського «палкими полемічними памфлетами, розрахованими на безпосередній вплив», з дещо послабленою аргументацією, зате багатих на «влучне слово, кличку, пластичний жарт чи параболу», підкреслюючи, що «така зброя на прості уми майже

завжди діє сильніше і переконливіше, ніж найтонші богословські резони»¹. Це дало Франкові підставу проголосити памфлетиста Івана Вишенського «першим южноруським публіцистом в великім стилі»².

З Франкової оцінки творчості Вишенського випливає, що неодмінними рисами памфлетиста є передусім пропагандистська пристрасть у ствердженні і запереченні, а також уміння користуватись «двосічною зброєю гумору та іронії», словесними засобами індивідуалізації та творити «барвистий» («цветистый»), образний стиль.

Уже на основі цих характеристик можна стверджувати, що І. Франко добре розумів специфіку памфлета, як одного з жанрових різновидів сатири, що вимагає мистецьких тонкощів і виняткової філігранності у роботі над словом. І хоч свої спостереження над жанровими ознаками памфлетів Вишенського він не зібрав в якусь теоретичну систему, не узагальнив, проте, навіть у такій принагідній формі, вони і зараз становлять значний науковий інтерес, бо можуть збагатити сучасні теоретичні пошуки у розкритті цього ще мало дослідженого публіцистичного жанру³.

Розуміння особливостей творчості Івана Вишенського ще не означає, що І. Франко взяв собі його за взірець, коли задумав писати антиватиканський твір. Він бачив у творах афонського полеміста сильні і слабкі сторони, критикуючи його, зокрема, за відсутність переконливих доказів, за надмірне моралізаторство, за маловпливові на читача «богословські резони».

Інші часи, нова суспільна обстановка вносили в памфлетний жанр свої корективи. Адже літературний жанр не є закостенілою, раз назавжди даною формою. Мають слухність ті теоретики, які вважають, що соціологічне дослідження змісту художнього твору необхідно, поширити і на його форму, оскільки «навіть у характері тропів, у звучанні ритмічних та інтонаційних одиниць, в особливостях композиції тощо — так чи інакше, але неодмінно відбивається атмосфера епохи»⁴. З погляду сучасних вимог⁵, памфлет Франка «Католицький панславізм» також не в усьому досконалий. Можливо, у Франковому творі нема різке підкреслене презирства і лютої ненависті до критикованого соціального явища чи до особи папи Лева XIII, як це, скажімо, видно у памфлетах Ярослава Галана («Плюю

¹ Франко І. Твори в 20-ти т., т. 19. К., 1956, с. 501.

² Франко І. Іван Вишенський і его твори. Львів, 1895, с. 462.

³ Здоровега В. І. Мистецтво публіциста. К., 1966, с. 36—40; Яковлев С. Я. Современный памфлет как жанр. — «Вестник МГУ. Серия XI. Журналистика», 1967, № 1, с. 32—39; Нестер З. М. Поетика памфлета. На матеріалі українського радянського памфлета. К., 1973.

⁴ Шпильова О. Активність поетичної думки. Соціально-психологічні спостереження над сучасною українською лірикою. К., 1973, с. 7.

⁵ Яковлев С. Я. Современный памфлет как жанр. — «Вестник МГУ. Серия XI. Журналистика», 1967, № 1, с. 36.

на папу!» та ін.). Авторська «упередженість» проявляється у Франка спокійніше, вона урівноважена витонченою іронією й сатирично-гумористичною образністю. Це і данина часові, і специфіка стилю Франка. Гостріше писати тоді було небезпечно.

Як же у Франковому памфлеті «атмосфера епохи» відбилася у змісті авторських думок, формі їх вираження, якими новими рисами літературно-публіцистичної майстерності позначений цей твір?

Основна політична проблема часу, над якою замислився публіцист, сформульована в заголовку. Звідки походить і що означає цей термін? Називаючи «католицький панславізм» — «красною видумкою», котрою «бавиться нині й сам голова католицизму», «бавиться мир божий, обзирає тоту нову забавочку з різних боків», більше того, нею «бавиться» «трохи не вся політикуюча Європа», І. Франко цим самим вказує на існуючі, хоч конкретно не названі джерела (без сумніву, на урядово-офіційну пресу), де зустрічається цей політичний неологізм. Отже, це питання вже було актуальним для політичного життя західноєвропейських країн. Історична заслуга І. Франка полягає в тому, що він сміливо поставив його в українській пресі перед слов'янськими народами та вказав шлях до його вирішення.

Оскільки виступ від самого початку був задуманий у сатирично-памфлетній формі, то й мотиви цього виступу витримані в такому ж дусі (жанр зобов'язує!). Відкрита соціологічна позиція автора у ставленні до політики Ватикану могла викликати вибух незадоволення. Щоб уникнути конфлікту, Франко образ жартівливо-іронічний стиль викладу, який хоч і згладжує гостроту реакції, зате поглиблює силу емоційного враження. Цього стилю дотримується публіцист, мотивуючи свій виступ інтересом до «красної видумки», тієї цяцьки, якою забавляється «мир божий». «Чому б і нам не забавитись католицько-слов'янською проблемою, якщо нею так захопилися Ватикан і вся «політикуюча Європа?» — запитує Франко. «Стрібуймо, може й справді невидальце яке найдем!» — і далі переходить до суті справи. Відповідне мотивування знайшов автор і серед літературних джерел. Так, епіграфом до памфлета взята строфа з поеми російського поета Карамзіна «Ілля Муромець», трохи перероблена для підсилення публіцистичного задуму. Карамзінське «позабудемся» Франко замінив своїм — «позабавимся»⁶.

⁶ І. Франко редагує строфу, надаючи їй потрібного звучання. Порівняймо:

Карамзін

Ах! Не все нам реки слезныя
Лить о бедствиях существенных,
На минуту позабудемся
В чародействе красных вымыслов!

Франко

Не всегда ж нам слезы горькия
Лить о бедствиях существенных,
Но на время позабавимся
Чарованьем красных вымыслов!

Цю ж строфу І. Франко вільно цитує у своїй статті «З Новим роком!» («Житє і слово», 1897, т. 6, кн. 1).

У галицькій ліберально-буржуазній і клерикально-москвофільській пресі термін «католицький панславізм» не зустрічався, хоч увага до запланованого на 5 липня 1881 р. урочистого всеслов'янського свята в Римі на честь Кирила і Мефодія була досить пильною. Так, газета «Діло», політичний орган народовської партії, розпочала інформувати своїх читачів заздалегідь, майже за півроку до самої події. Спочатку це були тривожні повідомлення про посилення католицького впливу на галицьке попівство і церковний обряд. У статті «Рим а Галицька Русь» редакція роз'яснювала, як треба розуміти таке ставлення Риму до галицького священництва: «...Релігія католицька тут зовсім по стороні... жерело і то головне жерело сего недовір'я почиває в інтригах, розведених нашими противниками»⁷, під якими мались на увазі представники вищого польського панства. Редакція «Діла», як це було властиве всій ліберально-буржуазній, реакційній пресі (у тому числі і москвофільському «Слову»), до всіх суспільних проблем мала універсальний ключик — «підступні замисли поляків». Мовляв, Рим тут ні при чому, римську курію нібито одурили політичні інтригани — поляки, які можуть навіть «нанести найтяжчої шкоди і найбільшої страти католицизмові серед руського народу». Як бачимо, «Діло» цілком підтвердило свою вірність католицизмові й Риму, воно не розкрило читачам правду про політику Ватікану на галицьких землях. «Польська інтрига» «засліпила» редакції очі, тому вона «не змогла» розібратися в політичному спрямуванні підготовлюваного Ватіканом свята. Всі її інформації про «мандрівку до Риму на торжество св. Кирила і Мефодія» підсипані все тією ж антипольською тенденційністю⁸.

Поряд із цим в інформаційній рубриці «Новинки» з'являлися і критичні повідомлення про хід свята. Дуже цікавим було повідомлення про скандальний для папського авторитету виступ римського населення проти святкової демонстрації. Зазначалося, що під час перенесення мощів папи Пія IX «часть жителів Риму напала на похід, обкидала его камінням, при чім покалічено двоє людей»⁹. Папа Лев XIII з цього приводу видав спеціальний документ-обіжник, звернувшись до італійського та інших урядів з пересторогою. Повідомивши про це, автор газетної інформації дозволив собі висловити таку думку: «Столиця римська звернула в теперішній хвилі найбільшу свою увагу на краї слов'янські і з всіми пануючими в слов'янських державах позав'язувала або стараєсь зав'язати переговори для скріплення свого значення і впливу в слов'янських землях»¹⁰.

Це був новий для «Діла» погляд на тогочасну політику Ватікану, який ніяк не в'язався з тим, що писалося у попередніх

⁷ «Діло», 1881, 7 лютого, № 11.

⁸ «Діло», 1881, 16 травня, № 38.

⁹ «Діло», 1881, 8 липня, № 53.

¹⁰ Там же.

газетних номерах. Намітився явний прогрес у трактуванні слов'янської політики католицького Риму. Так міг писати або І. Франко, який з лютого 1880 р. вів у «Ділі» рубрику «Новинки»¹¹, або під його впливом Іван Белей, який у цей час редагував і «Діло», і «Світ».

Погляньмо тепер на церковно-клерикальну пресу, в якій були рожеві надії на римське свято. В газетах «Слово божє» і «Галицький сион» на всі лади обговорювалася перспектива милостей папи Лева XIII щодо відновлення слов'янського богослужіння. Але вже перші папські промови розчарували віруючих. Про це повідомило своїх читачів «Слово божє» у матеріалі під заголовком «О надіях, з якими їхали наші братя до Риму, і о їх розчаруванію». Як вияснилось, єдиним бажанням папи було те, «що от Адріацького моря аж поза Новгород має бути віра одна католическая»¹². «Галицький сион» виявив свій протест проти такої політики папи тим, що передрукував інформацію з газети «Фатерлянд» про скандал під час перенесення мощів Пія IX з такими подробицями, як «дикий крик ворохобників», «град каменей на побожних і на домовину», «шайка шалених», що вигукувала: «Смерть папі! Смерть монахам! Да живуть влохи і Гарібальді!»¹³.

Памфлет І. Франка був надрукований якраз у момент найбільшого напруження римських подій. Порівнюючи його з іншими газетно-журнальними публікаціями на цю тему, бачимо, наскільки він переважає їх глибиною думки, політичною далекозорістю, відвертістю, гостротою, переконливістю. Несміливим, богобоязливим інформаціям про римське свято в народовській і клерикально-церковній пресі революційно-демократичний журнал «Світ» протиставив глибоко аналітичний, викривальний матеріал Франка, що задавав тій дальшому обговоренню цієї важливої теми.

Антиватіканський памфлет Франка формував громадську думку, вчив розуміти слов'янську політику Ватикану та правильно оцінювати новий поворот «австрійської політики в бік ніби автономічний, слов'янський». Дух памфлета «Католицький панславизм» проймає передові статті газети «Діло». В цьому питанні «Діло» зазнавало впливу передових ідей, які поширював журнал «Світ» і, отже, в окремих питаннях та в певний час (доки видавався «Світ», а потім — коли в газеті «Діло» співробітничав І. Франко) наближалося до позицій демократичної журналістики. Однак «Діло» і тут виявляло свою непослідовність, лібералізм. Коли І. Франко вказував на Рим і Відень, як

¹¹ З листа до М. Павлика від 10 лютого 1880 р. бачимо, що І. Франко з початку року «нанявся до підлого «Діла» новинки писати» (Див.: Франко І. Твори, т. 20, с. 99) і писав їх, очевидно, аж до виїзду на село в березні і потім періодично, коли повертався до Львова. Можна припустити, що він був автором згаданої інформації в «Ділі».

¹² «Слово божє». Прилога місячна до «Науки». Львів, 1881, № 7.

¹³ «Галицький сион». Часопись диецезальна. Львів, 1881, 15 липня, № 14.

головні осередки поширення ідеї «католицького панславізму», що загрожувала всьому слов'янському світові, «Діло» з усіх сил прагнуло змазати гостроту поставленої проблеми, посилаючись на «неясність» австрійської політики. Газета намагалась дезорієнтувати, заспокоїти стривожену виступом Франка українську громадськість, притупити її політичну пильність. Це видно з висновку передової статті «Католицька і слов'янська місія Австрії», автором якої був ідейний противник Франка — В. Барвінський: «Слов'янська місія Австрії видається такою неясною і так ще далекою, що о ній ледве чи дасться серйозно говорити»¹⁴.

«Атмосфера епохи» вимагала не тільки розширення географічних меж соціальної проблематики, виходу на широкі простори світової публіцистики. Новий зміст і нові завдання, що поставали у зв'язку з розширенням тематики української публіцистики, вимагали і нових форм вираження. Тому не випадковим було обрання памфлетної жанрової форми для відгуку на актуальну подію, що викликала міжнародний політичний інтерес. Це з одного боку. А з іншого, памфлетність — дуже характерна риса художньо-сатиричної і публіцистичної творчості Франка в цілому. Відображаючи дійсність, Франко часто звертався до прийомів памфлетного жанру, особливо при створенні сатиричних портретів або ж узагальнюючих сатиричних образів¹⁵. Тому можна стверджувати, що поява памфлета «Католицький панславізм» — природне завершення творчого розвитку публіцистики Франка.

На деяких жанрових рисах Франкового памфлета слід зупинитися. Передусім — композиція твору. В основі будови памфлета лежить структура статейного жанру, провідного в публіцистиці Франка¹⁶. У композиції памфлета легко виділити такі компоненти, як зачин, композиційне ядро (розгортання вихідних тез, точніше основної концепції) і висновки. Кожен із них опрацьований своєрідно, з дотриманням памфлетних жанрових вимог, оскільки вершинною точкою твору мало бути створення сатиричного образу — хитрого, підступного, небезпечного і жорстокого папи Лева XIII.

Зачин — справді творча знахідка автора. В ньому розкривається зміст, ідейна суть заголовка «Католицький панславізм»

¹⁴ «Діло», 1881, 22 липня, № 57.

¹⁵ Елемент гротеску, дуже помітний в художній сатирі Франка (див.: Білецький Ф. М. Гротескне зображення в сатирі І. Я. Франка. — У зб.: «Українське літературознавство», вип. 14. Вид-во Львівського ун-ту, 1971), проявляється також у публіцистиці, але переважно в таких жанрах, як памфлет, фейлетон, сатиричний нарис.

¹⁶ Композицію цього твору (зачин і кінцівку) розглядає у книзі «Майстерність Франка-публіциста» (Львів, 1974) І. П. Курганський, який вважає «Католицький панславізм» не памфлетом, а статтею, близькою до полемічних статей і сатиричних коментарів (?) і побудованою за принципом переважної більшості публіцистичних творів Франка (с. 143), з чим важко погодитись.

як поняття алогічного, глибоко суперечного. Це рідкісний приклад, коли публіцистичний твір починається не зі вступу до основної теми-проблеми, а безпосередньо з її аналізу. Франко у невеликий абзац (32 рядки, не рахуючи епіграфа) вклав глибокий історичний фактаж. Заявивши, що поняття «католицький панславізм» — нонсенс, бо «відколи тямить історія, католицизм був усе завзятим ворогом слов'янщини», публіцист нагромаджує низку фактів у формі стереотипних риторичних фігур з шестикратно вжитим «згадаймо» (так званий стилістичний прийом анафори), і цим досягає мети — переконує читача у правильності своєї думки про католицизм.

Риторична піднесеність помічається не лише в зачині. Вона — скрізь. І не тільки в цьому памфлеті. Палкий, піднесений тон, бурхливий вияв емоцій, темпераменту — неодмінна риса багатьох публіцистичних творів Франка. Та особливо емоційно насичені памфлетні твори і ті полемічні статті, що багатьма ознаками наближаються до памфлетів. На цю стильову манеру своєї творчості Франко вказував у листі до А. Кримського: «Я тільки те чую, що і в свої наукові і публіцистичні праці я вношу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань у людей, що досі й не підозрівали сих питань»¹⁷. Темперамент — душа справжньої публіцистики. Там, де його нема, нема й публіцистики. Цю істину І. Франко засвоїв ще в молоді роки, на початку своєї літературної творчості, а пізніше так і заявляв: «Я більш популяризатор, ніж оригінальний вчений»¹⁸, вказуючи цим на одну з характерних рис свого таланту, яка могла проявитися тільки в емоціональній формі. Тому-то публіцистика Франка так густо насичена словесно-образними звертаннями, фразеологізмами, літературними й народними афоризмами, каламбурами, грою слів та багатьма іншими засобами художньо-публіцистичної конкретизації думки. В цьому проявився характер, талант публіциста.

Якщо вірним є припущення М. С. Черепанова про поділ публіцистів на дві основні категорії — на «емоціональних» і «неемоціональних»¹⁹ — то І. Франка без усяких застережень треба віднести до першої. Черепанов пише, що «емоціональні описи» слід відрізняти від «економічного аналізу», якому нібито емоції протипоказані. Творчість Франка заперечує цю тезу. Бо і в економічні студії, писані для широкого читача, Франко завжди вкладав певну дозу своїх емоцій. Економічного аналізу, очищеного від емоційних виявів, у нього майже не знаходимо. Чому? Тому що Іван Франко, пишучи наукові праці, завжди переслідував пропагандистсько-популяризаційну мету, свідомо надаючи їм публіцистичної загостреності.

¹⁷ Франко І. Твори, т. 20, с. 582.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Черепанов М. С. Проблемы теории публицистики. М., 1973, с. 214—215.

У памфлеті «Католицький панславізм» темперамент автора, його емоції виявились в цілому ряді засобів і прийомів публіцистичного письма. Передусім — у виборі епіграфа, а далі — у послідовному розвитку метафоричного вислову «красные мысли», який виступає у таких лексично-семантичних зв'язках як «красна видумка в роді білого вугля або печеного льоду», «видумка», що «висить нині, неначе хмара, над слов'янством», як «нова забавочка», «невидацьце», яким «бавиться мир божий». Емоційний заряд закладено в оціночні лексеми до характеристики «двуличної папської політики»: «кокетовано... з деякими слов'янськими народами», «кокетовано і з іноплеменними утисниками тих народів», «юджено одних на других». Той же заряд несуть і такі яскраві образні висловлювання, як «слов'янські апостоли були тут тільки шаховими фігурами на політичній шахівниці», слов'яни були «безглуздом стадом, придалим тільки на обстриження та до тягла», «цілувати його патинок», «католицький панславізм» — «проста комедія... з тих незлічних комедій, які від віків виправляв католицизм з народами», святим пастирям не вдасться завести люд на «тоту слизьку дорогу», «слов'яни прочунались, пізнали, хто їм стрик».

Уже з цих прикладів видно, що весь образно-словесний лад твору підпорядкований основній думці, висловленій на початку, а саме, що поняття «католицький панславізм» є справді «вигадкою», гарним слівцем, маскою, за якою ховається загарбницька політика хижого Ватікану. В образі римського папи Лева XIII узагальнено найреакційніші сили світу. Гострота памфлета сконцентрована якраз на цій особі. Небагатьма штрихами публіцист намалював огидний політичний портрет «святого вітця», що «з добродушним усміхом» простягав народам свій патинок, а сам розсилав грізну енцикліку, спрямовану проти революцій, вимагаючи від людей незаперечного послуху і покори. Це портрет світового інтригана, для якого слов'яни тільки пішаки на політичній шахівниці.

Франків памфлет «Католицький панславізм» — перша, скажемо його словами з іншого твору, «публіцистична ракета», яку він випустив проти Ватікану в час, коли над слов'янськими народами нависла чорна хмара окатоличення. Антиватіканську тему І. Франко успішно розвивав і в наступні роки, зокрема, на сторінках щоденної львівської газети «Діло» (в період свого короткого співробітництва в ній), поєднавши її з темою викриття польсько-шляхетського шовінізму і колоніальної політики австро-угорського уряду, в журналах «Зоря», «Народ», «Pravda», польській газеті «Kurier Lwowski». Та все ж серед двадцяти антиватіканських статей, надрукованих протягом 1881—1884 рр.²⁰, найзнаменитішим був памфлет «Католицький пансла-

²⁰ Див.: Халімончук А. Борець проти церковної пільги. — У кн.: Франко Іван. Монолог атеїста. Львів, 1973, с. 18.

візм» — публіцистичний твір, в якому актуальна політична проблема, що набрала всезагального, європейсько-світового звучання, вирішена у високомайстерній памфлетно-сатиричній формі.

М. Ф. НЕЧИТАЛЮК

АНТИВАТИКАНСКИЙ ПАМФЛЕТ ИВАНА ФРАНКО — НОВОЕ СЛОВО В УКРАИНСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XIX ВЕКА

Резюме

Автор прослеживает качественные изменения в жанрово-тематической направленности публицистики И. Франко начала 80-х годов XIX в., наиболее заметно проявившиеся в памфлете «Католический панславизм»; подчеркивает новаторство публициста в постановке и разработке проблемы, влияние памфлета на общественное мнение и прессу в духе нетерпимости к анти-славянской политике Ватикана; выделяет также некоторые особенности памфлетного мастерства писателя.

Г. В. ПАВЛЕНКО

Іван Франко і царська цензура (90-ті роки XIX ст.)

90-ті роки XIX ст. в Росії характеризуються посиленням політичної реакції. Це був період, коли царизм, боячись розгортання революційної боротьби народів Росії, вів справжню війну проти передової літератури і преси. Головне управління у справах друку один за одним розсилало спеціальні циркуляри, якими забороняло обговорювати на сторінках преси злободенні питання тогочасного громадсько-політичного життя¹. Заборонялися твори Л. Толстого, М. С. Лескова, М. Є. Салтикова-Щедріна, В. Гюго, Г. Ібсена. Так само діяла й іноземна цензура (так званий Центральний комітет цензури іноземної), що розглядала питання про допуск книг, які видавалися за межами Росії. Цензурними постановами заборонялися твори К. Маркса, Ф. Енгельса, соціал-демократична література всіх напрямків і течій, природнича література тощо². Дуже часто в цензурних постановах Центрального комітету цензури іноземної вказано на заборону творів І. Франка та видань, які він реда-

¹ Зайончковский П. А. Российское самодержавие в конце XIX столетия (Политическая реакция 80-х—начала 90-х годов). М., 1970, с. 262—308.

² Там же, с. 299—300.

гував³, причиною чого була революційна спрямованість творчості письменника, його революційна діяльність в цілому.

Так, письменник переклав з німецької і опублікував 24-й розділ «Капіталу» К. Маркса, щоб ознайомити з ним широкі кола громадськості «як для його великої стійності наукової, так і для того, щоб заохотити всіх, хто тільки володіє німецькою мовою для читання цілої Марксової книжки»⁴. Ознайомившись з творами Ф. Енгельса, Франко також перекладав українською мовою «Розвиток соціалізму від утопії до науки», вступну частину і перші дві глави з розділу «Соціалізм» праці «Анти-Дюрінг»⁵. Він та його друг і однодумець М. Павлик були пов'язані з групою «Визволення праці» і брали активну участь у транспортуванні нелегальної революційної літератури в Росію⁶.

Не дивно, що творчість і революційна діяльність І. Франка переслідувалась як правлячими колами Австро-Угорщини, до складу якої на той час входила Галичина, так і російським самодержавством. Поліцейські агенти Австро-Угорщини і Росії у своїх донесеннях в один голос називали Франка не інакше як «галицьким революціонером», «соціалістом», «відомим пропагандистом соціалістичних ідей», «соціалістичним агітатором» тощо⁷.

У Головному управлінні в справах друку царської Росії за І. Франком утвердилась, як свідчать документи, репутація «відомого австрійського соціал-демократа»⁸, царська цензура в 90-ті роки XIX ст. накладала «табу» майже на все, що виходило з-під пера письменника, намагаючись таким чином перешкодити знайомству трудящих Росії і Наддніпрянської України з глибоко демократичною і революційною творчістю великого Каменяра.

Зокрема, на основі рапорту виконуючого обов'язки окремого цензора в Києві Г. Дроздєва (№ 132 від 23 квітня 1890 р.) був заборонений для поширення в Росії редагований І. Франком журнал «Народ»⁹. Причина — «тенденційний характер» видання, його «крайня ворожість до царського уряду», його заяви, що «в Росії панує політична неволя і безправ'я», «царський кнут і царські штики». Цензор при цьому зауважував, що редакція, очевидно, й не розраховує на відкрите розповсюдження журналу в Росії, а тому «намагається поширювати його таємними шляхами: вона друкує екземпляри, призначені для Росії, на

³ Центральний Державний історичний архів СРСР у Ленінграді (далі — ЦДІАЛ). Центральний комітет цензури іноземної, ф. 779, інвентарний опис № 4.

⁴ Франко І. Твори в 20-ти т., т. 19. К., 1956, с. 228.

⁵ Там же, т. 20. К., 1957, с. 145.

⁶ Басс І. І. Іван Франко. Біографія. К., 1966, с. 180.

⁷ Іван Франко. Документи і матеріали. 1856—1965. К., 1965, с. 109, 113, 137, 166, 169, 232 та ін.

⁸ Цит. за кн.: Іван Франко в споминах сучасників. М., 1966, с. 183.

⁹ ЦДІАЛ, од. зб. 257, арк. 55.

надзвичайно тонкому папері і відправляє їх в Росію в закритих паках з метою запобігти цензурний огляд»¹⁰. 27 лютого 1893 р. Головне управління у справах друку спеціальним циркуляром за № 1161 ще раз накладає заборону на ввезення журналу в Росію як такого, що ставить своєю метою «шляхом пропаганди соціалістичних і радикальних ідей серед сільського населення досягти економічної і політичної незалежності для малоросіян»¹¹. Цензурною постановою № 1813 від лютого 1892 р. заборона накладалася і на газету «Хлібороб»¹², оскільки «означене видання ставить своїм завданням проводити серед малоросійського народу крайні соціально-демократичні погляди...»¹³. Головним управлінням у справах друку була накладена заборона і на ввезення у Росію журналу «Жите і слово»¹⁴, який сам Франко справедливо вважав «першим європейським журналом на Україні»¹⁵. 4 липня 1895 р. така ж доля спіткала видання «Записки наукового товариства ім. Шевченка», активним дописувачем і співпрацівником якого був І. Франко¹⁶.

Так само жорстоко розправлялася царська цензура з художніми і публіцистичними творами, історичними розвідками та перекладами письменника: всі вони підлягали забороні і конфіскації при спробі перевезти через кордони Росії. Ось, наприклад, як оцінювалась цензором Г. Дроздовим збірка поета «З вершин і низин» (1887 р.), яка була заборонена на підставі його рапорту Головним управлінням у справах друку для поширення в Росії і на Україні незабаром після виходу: «Автор зображує становище малоросів в Австрії—Росії в найтемніших красках, як таких, що перебувають у неволі, в тюрмі, в кайданах і гинуть з голоду. Він закликає їх «сіяти думи вольніе», виступати на боротьбу зі своїми гнобителями, тобто з урядом і всіма сильними і багатими людьми, «добувати волю», жертвувати за народ своєю кров'ю і спалити те, чого не можна змити кров'ю... виступає гарячим прихильником осіб, що намагаються шляхом насильницького перевороту змінити існуючий суспільний лад. Царя він порівнює з хижим Беркутом, який, нарешті, і сам повинен буде загинути від руки тих, кров яких він п'є»¹⁷.

Незважаючи на заборону, частина тиражу збірки була нелегально вивезена на Наддніпрянську Україну і в Росію, де, як свідчить академік А. Кримський, переписувалася від руки і поширювалась у колах передової російської і української громадськості¹⁸.

¹⁰ ЦДІАЛ, од. зб. 257 б, арк. 105.

¹¹ Там же, од. зб. 266 б, арк. 57, 108.

¹² Там же, од. зб. 262, арк. 469.

¹³ Там же, арк. 512.

¹⁴ Там же, од. зб. 268, арк. 42а.

¹⁵ Цит. за кн.: Іван Франко в споминах сучасників, с. 23.

¹⁶ ЦДІАЛ, од. зб. 271, арк. 441.

¹⁷ Там же, од. зб. 252. Документ цей вперше був використаний у кн.: Басс І. І. Іван Франко. Біографія, с. 156.

¹⁸ Цит. за кн.: Басс І. І. Іван Франко. Біографія, с. 156.

На початку 1891 р. царська цензура заборонила казку Івана Франка «Лис Микита», що вийшла окремим виданням у Львові¹⁹. «Цей твір, — писав Г. Дроздов, обгрунтовуючи причину заборони, — є переробкою для дітей відомої німецької сатиричної поеми про Райніке-Лисицю, причому автор переробки середньовічні суспільні відносини замінює сучасними. Подібно до того, як і в оригіналі, тут під виглядом тварин зображуються люди, що належать більшою частиною до вищих верств, починаючи з царя (Лева), з їх пороками, причому особливо відтіняється лицемірство, святенництво і хитрість Лиса, що під маскою благочестя і постництва здійснює найрізноманітніші злочини і не тільки встигає оправдатися від звинувачень в них, але і досягає, через фальшиві звинувачення своїх ворогів у змові проти царя, заключення їх у тюрму і настільки завойовує прихильність царя, що той призначає Лиса на вищий пост у державі». Звідси цензор робив висновок: «Все це може дати дітям цілком фальшиве уявлення про існуючі суспільні відносини»²⁰.

На засіданні від 19 лютого 1892 р. Головне управління у справах друку наклало заборону на ввезення на Україну і в Росію поеми І. Франка «Смерть Каїна» (№ 271), що була видана у Львові в 1889 р.²¹. Заборона була обгрунтована тим, що легенда, викладена у поемі, «в деяких пунктах не відповідає біблійській оповіді, а автор вкладає в уста Каїна судження про Бога, котрі можуть ображати релігійне почуття (с. 31, 37 і ін.)...»²². У 1893 р. були заборонені поезії Г. Гейне в перекладі І. Франка²³. «Зібрані тут поезії Г. Гейне, — говорилося в рапорті цензора, — містять у собі їдку сатиру на сучасне йому суспільство і відзначаються блюзнірським ставленням до релігії і знущанням над монархічним правлінням (див. с. 12, 13, 34, 35, 78, 89—90, 91, 109)»²⁴.

І в наступні роки царська цензура постійно накладала заборону на твори Івана Франка. Так, на засіданні від 20 серпня 1895 р. за пропозицією Головного управління у справах друку заборонялися драми письменника «Украдене щастя», «Хам яна душа» та казка «Без праці»²⁵. На засіданні від 22 квітня 1898 р. було прийняте рішення про заборону ввозити і поширювати на території Російської імперії збірку І. Франка «Зів'яле листя» (№ 10), видану у Львові в 1896 р.²⁶. Навесні 1899 р. царська

¹⁹ Див.: І. Франко. Бібліографія творів. 1874—1964. Склад М. О. Мороз. К., 1966, № 287. Далі при посиланні на це видання номери творів подаємо в тексті.

²⁰ ЦДІАЛ, од. зб. 259, арк. 338.

²¹ Там же, од. зб. 262, арк. 469.

²² Там же, арк. 509.

²³ Гейне Г. Вибір поезій (Німеччина. Байки для дітей). Переклав і пояснив Іван Франко. Львів, 1892.

²⁴ ЦДІАЛ, од. зб. 265, арк. 418.

²⁵ Там же, од. зб. 274, арк. 930.

²⁶ Там же, од. зб. 279, арк. 893.

цензура заборонила такі публіцистичні брошури, історичні й літературознавчі розвідки письменника, як «Радикальна тактика» (№ 13), «Панщина і її скасування в 1848 році» (№ 3488) та «Хмальнищина 1648—1649 років у сучасних віршах» (№ 3508).

Тільки поодинокі твори І. Франка пройшли в 90-ті роки XIX ст. через рогатки царської цензури. Так, у 1894 р. (засідання від 27 квітня)²⁷ був даний дозвіл на невеличку книжечку письменника «Сурка» (№ 294), в 1895 р. (засідання від 7 серпня)²⁸ — на видання поеми І. Франка «Панські жарти» (№ 382).

Ще раніше, за пропозицією Головного управління у справах друку за № 4395 від 24 жовтня 1890 р.²⁹, було дозволено введення в Російську імперію збірки оповідань письменника «В поті чола» (№ 7). Царська цензура чомусь приписала цю збірку дружині письменника — Ользі Франко (мабуть тому, що книга була видана накладом Ольги Франко). Це був явний «недогляд» царських цензорів, бо збірка містила цілу низку таких гострих, спрямованих проти експлуататорського ладу творів письменника, як «Муляр», «Грицева шкільна наука», «Олівець», «Schönschreiben», «На дні», «Історія моєї січкари», «Ліси і пасовиська», «До світла» та ін. Тільки через декілька років цензура «виправила» свою помилку. Однак в 1894 р. було заборонено (засідання від 20 липня)³⁰ збірку Івана Франка «Галицькі образки» (№ 5), в яку входило багато оповідань зі збірки «В поті чола».

У 1897 р. І. Франко на прохання Бонч-Бруєвича надіслав йому збірку «В поті чола». Глибоко схвилюваний оповіданнями збірки, Бонч-Бруєвич почав перекладати їх російською мовою. «Всі вони — згадував він, — були просякнуті глибокою любов'ю до свого рідного народу. Вони добре ілюстрували пригноблене становище українців у Галичині, котрих тоді називали просто галичанами. В кожному із них світився вогник, який говорив, що в глибоких народних надрах живі свободолобний дух і стремління звільнитися від польського і австрійського панування. Особливо звертало тоді мою увагу слідуюче: в цілому ряді оповідань Франко, в художній формі, ясно виявляв класову суть, змальовуючи знедолене життя робітників і їх постійне стремління до боротьби за кращу свою долю. Класова точка зору, як мені здавалося, переважала в писаннях Івана Франка. Він ніколи не йшов на компромісне розв'язання питання і не милувався примітивними формами життя, як це було властиве народникам, а, навпаки, критично відносився до дійсності і кликав читачів до боротьби слідом за пригнобленими, знедоленими, але свободолобними героями своїх оповідань і повістей.

²⁷ ЦДІАЛ, од. зб. 267, арк. 798.

²⁸ Там же, од. зб. 274, арк. 801.

²⁹ Там же, од. зб. 258, арк. 434.

³⁰ Там же, од. зб. 268, арк. 470.

Від його творів віяло новим духом, духом боротьби і протесту широких народних мас»³¹.

Зробивши переклад майже всієї збірки, В. Д. Бонч-Бруєвич мав намір публікувати новели в окремих російських часописах і журналах. Перш за все, він хотів ознайомити російську громадськість з біографією письменника, якою відкривалася збірка. Проте всі спроби опублікувати її виявилися марними, царську цензуру лякало вже саме прізвище Франка.

Опублікувати біографічний нарис про українського письменника взялась радикальна в той час газета «Вятский край», редактором якої був Голубев, людина прогресивних настроїв. Однак і тут на перешкоді стала цензура. «Він (редактор. — Г. П.), — згадував Бонч-Бруєвич, — прислав мені гранки набору цього короткого біографічного нарису, залиті червоними чорнилами цензора. Ці гранки я відіслав у свій час І. Франку. Він написав мені тоді листа, де з обуренням говорив, що він пишається цими гранками, залитими, ніби кров'ю, червоними чорнилами, він із цього бачить, наскільки ненависне його ім'я царським опричникам»³².

Далі Бонч-Бруєвич розповідає, що він запропонував надрукувати усю збірку «В поті чола» разом із повістю «Воа Сопстриктор» видавничій фірмі О. Попової в Петербурзі і одержав від неї попередню згоду. Проте, коли видавництво Попової представило збірник «В поті чола» в петербурзький цензурний комітет, останній наклав на нього арешт³³. Не вдалося опублікувати новели І. Франка і московській видавничій організації «Посередник», якою керував Л. М. Толстой. Хоча видавцеві І. І. Горбунову-Посадову і Л. М. Толстому сподобались надіслані Бонч-Бруєвичем переклади творів українського письменника, особливо оповідання «На дні», хоча вони і мали бажання видати їх, однак царська цензура і тут стала на перешкоді³⁴. Твір «На дні» намагався опублікувати і журнал «Мир божий», але все той же петербурзький цензурний комітет наклав арешт і на цей рукопис. Тільки одне оповідання «Schönschreiben» із збірки «В поті чола» вдалося Бонч-Бруєвичу довести до читача. Воно вийшло в суботу, 5 вересня 1898 р., в «Курской газете», в якій активно співробітничав перекладач. «Я думаю, — зауважив Бонч-Бруєвич, — що це була перша публікація Івана Франка російською мовою»³⁵.

³¹ Бонч-Бруєвич В. Д. Моя переписка с Иваном Франко. — У кн.: Иван Франко в воспоминаниях современников, с. 179—180.

³² Там же, с. 181.

³³ Там же, с. 181, 184.

³⁴ Там же, с. 182.

³⁵ Там же, с. 184. Автор помиляється, бо існували більш ранні переклади творів І. Франка російською мовою. Так, ще в 1889 р. у «Волжском вестнике» за 26 січня (6 лютого) було опубліковане оповідання «Грицева шкільна наука» в перекладі В. П. Маслова-Стокіза; в 1895 р., ймовірно в його ж перекладі, з'явилися російською мовою і «Каменярі». Вірш був опублікований в нелегальному неперіодичному виданні «Русский рабочий» (№ 4).

Зазнала невдачі і спроба М. Коцюбинського опублікувати в першій половині 90-х років в російських часописах новели Івана Франка «Добрий заробок» та «Ліси і пасовиська» в своїх перекладах³⁶. (Вони були надруковані лише в 1962 р. в 4-му томі шеститомного зібрання творів письменника³⁷).

Як бачимо, в той час, коли царська цензура робила все можливе, щоб замовчати ім'я великого українського письменника-революціонера, забороняла його твори і накладала на них арешти, передова російська літературна громадськість, навпаки, докладала всіх зусиль, щоб перебороти цензурні рогатки самодержавства й ознайомити російських трудящих з творчістю Каменярка. «Кращі російські газети, а також журнали «Мир божий», «Жизнь», «Новое слово» і видавництва того часу, — писав з цього приводу Бонч-Бруєвич, — із задоволенням приймали мої пропозиції і дуже симпатично і привітливо ставились до творів Ів. Франка, котрі повинні були відразу з'явитись у багатьох виданнях»³⁸. І. Франко ніколи не ставив знаку рівності між Росією Миколи Палкіна і йому подібних та Росією Радіщева, Чернишевського, Желябова. «Розуміється, держава московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку свободну думку — одно діло, — писав він, — а література російська з Гоголями, Белінськими, Тургенєвими, Добролюбовими, Писарєвими, Щаповими, Решетниковими та Некрасовими — зовсім друге діло»³⁹.

Велика Жовтнева соціалістична революція широко відкрила доступ творам великого Каменярка до всіх народів нашої Батьківщини. Лише найбільш цінне із величезної спадщини письменника склало 20 томів творів, виданих у Києві до 100-річчя від дня його народження; 10-томне зібрання творів вийшло тоді ж російською мовою в Москві⁴⁰. Видані мовами всіх народів Радянського Союзу твори великого сина українського народу Івана Франка допомагали і допомагають у безкомпромісній битві ідей, що не затихає ні на хвилину між силами добра і зла, за соціалістичні і комуністичні ідеали, за світле майбутнє всього людства.

що був органом «Союза русских социалистов-революционеров». — Див.: Дун О. З. Невідомий переклад «Каменярів». — У зб.: «Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали». Вип. 17. Вид-во Львівського ун-ту, 1972, с. 122—125.

³⁶ В 1902 р. у Петербурзі, врешті-решт, вийшла збірка новел І. Франка «В поті чола» з передмовою і під ред. М. Славинського, де були опубліковані і вищеназвані новели. (Див.: Іван Франко. Бібліографічний покажчик. Склав І. З. Бойко. К., 1956, с. 82).

³⁷ Див.: Бажан Н. М. Михайло Коцюбинський — перекладач Івана Франка на російську мову. — У кн.: Українська культура в її інтернаціональних зв'язках. К., 1971, с. 200.

³⁸ Бонч-Бруєвич В. Д. Моя переписка с Иваном Франко, с. 182.

³⁹ Франко І. Літературно-критичні статті. К., 1950, с. 22.

⁴⁰ Франко И. Сочинения в 10-ти т. М., 1955—1959.

ИВАН ФРАНКО И ЦАРСКАЯ ЦЕНЗУРА (90-е годы XIX в.)

Резюме

Статья посвящена отношению царской цензуры к творчеству и редакторской деятельности выдающегося украинского писателя, революционера-демократа И. Я. Франко. Используя рапорты цензоров о книгах Франко, цензурные постановления, циркуляры и рекомендации Центрального комитета цензуры иностранной и Главного Управления по делам печати Министерства внутренних дел царской России, автор показывает, что главным мотивом при запрещении царской цензурой произведений писателя была их революционно-демократическая направленность. В то время как царская цензура стремилась закрыть доступ книг Франко к трудящимся Украины и России, русская и украинская прогрессивная литературная общественность делала все возможное, чтобы познакомить с творчеством писателя самые широчайшие слои народа.

М. Г. ІВАСЮК

Роль І. Франка в творчій діяльності С. Яричевського

У кінці XIX—на початку XX ст. на Буковині не було письменника, в творчості якого не відчувалося б впливу могутнього таланту І. Франка. Великий Камеяр надихав буковинців на боротьбу проти реакційних сил класового суспільства, вказував митцям шляхи до вивчення і змалювання життя трудівників рідного краю. І. Франко приділив чимало уваги творчості Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Є. Ярошинської. Під впливом творчості І. Франка формувались літературно-естетичні погляди О. Кобилянської, яка стала співцем боротьби і прагнень широких народних мас до кращого життя. Безсмертний Камеяр прикладом своєї багатогранної діяльності вів за собою численний загін письменників, до якого входили і буковинські літератори, в тому числі і Сильвестр Яричевський.

Протягом усього творчого шляху, що тривав чверть століття, С. Яричевський орієнтувався на творчість І. Франка, якого вважав своїм учителем. Ще під час навчання в Бережанській польській гімназії в 80-х роках С. Яричевський захоплювався творами Т. Шевченка та І. Франка, які в значній мірі вплинули на формування його поглядів на життя, суспільство і літературу. Під впливом їх творчості він почав складати вірші.

У 1891 р. С. Яричевський закінчив Бережанську гімназію і вступив на філософський факультет Львівського університету. Він друкує поезії в періодиці, шукає можливості зблизитися

з передовими українськими літераторами. Тоді ж вступає до радикальної партії, очолюваної І. Франком і М. Павликом, вміщує в її органі — газеті «Народ» — нарис «Безталанна». Героїня нарису — молода жінка-росіянка Юлія Волкова, що приїхала з Росії до Львова, — людина «чуйної поетичної душі». Вона не винесла важких умов життя в чужому місті й трагічно загинула. Автор з щирою симпатією малює психологічний портрет Юлії. Обдарована артистка-аматорка, вона брала активну участь у культурному житті львівського ремісничого товариства «Зоря». Автору особливо імпонувало широке коло духовних інтересів Юлії, її замилювання поезією: «Покійна читала дуже багато і розуміла те, що читала, бо була то людина талановита. Поезії Пушкіна, твори Лермонтова знала майже напам'ять. Хороша собою і розумна, була пожаданим членом і симпатичним гостем всякого товариства. За те її люблено»¹.

І. Франко, який редагував газету, схвалив нарис молодого літератора і в примітці піддав критиці полохливих обивателів товариства «Зоря» і львівських священників-обскурантів, які заборонили ховати Юлію за звичайним ритуалом: «Та проти цього знялась ціла буча священних і несвященних рутенців, самих народовців і архинародовців на переді. Ця інквізіційка так налякала теперішній виділ «Зорі», для котрої покійниця була така щира, що не то що не змігся на слівце посмертного признання для покійниці, а ще й публічно відрікся відвічальності за похорони покійниці та підніс, що вона не була членом «Зорі». О, Рутеніє! яка безгранична твоя заскорузлість і твоя безсердечність!»².

Протягом усього життя І. Франко був для С. Яричевського яскравим зразком письменника-громадянина, авторитетного вченого. Перед закінченням Віденського університету (до якого перевівся в 1896 р.) С. Яричевський, бажаючи обрати тему для майбутньої докторської дисертації, звертається до І. Франка за порадою: «Маю більший нахил до літератури, — пише він у листі, — літературної критики й історії літератури, чим до граматики. З тої точки бажав би собі взяти тему до докторської роботи. Було б добре з не глибше як 15 віку аж до 18. Я скажу, що чим більш угору і ближше до нас, тим було б і ліпше. Я мав пару тем, от хоть би: «Русь у літературі польській віка золотого» або «Період панегірично-макаронічний в Польщі і в Русі Галицькій», або й які інші. Та все-таки я удаюсь до Вас, пане Доктор, як компетентнішого у тім взгляді... щоб зволили ласкаво подати мені пару тем до такої дисертаційної праці»³.

Однак докторська дисертація залишилася для С. Яричевського нездійсненою мрією, оскільки важкі умови життя після

¹ «Народ», 1892, 1 травня.

² Там же.

³ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Відділ рукописів, ф. 3, № 1611. (Далі — ВР ІЛ АН УРСР).

закінчення університету не дозволяли йому й думати про наукову роботу. Після довгих поневірянь у пошуках роботи С. Яричевський влаштувався на посаду вчителя української гімназії в м. Кіцмані, де розгорнув активну літературну діяльність, широко популяризував творчість українських письменників. Так, у великій статті «Eine reformierte Literatur» («Зреформована література»), надрукованій в німецькій газеті «Bukowinaer Post», що видавалася в Чернівцях, він робить для німецької громадськості загальний огляд розвитку української літератури, дає змістовні й влучні характеристики українським письменникам, правильно визначає роль і місце творчості І. Франка в історії нашої культури: «На літературну ниву виходить Іван Франко — один з найпродуктивніших і розмаїтіших поетичних талантів світу. Прекрасний, глибоко-чутливий лірик, епічний поет, драматург, яскравий новеліст, сатирик, романіст, публіцист, визначний вчений, перекладач з різних літератур, Франко здійснив колосальний вплив на рідну літературу, спричинився до її розквіту»⁴.

Великий Каменяр прихильно ставився до кращих поетичних творів С. Яричевського, за кілька років опублікував на сторінках «Літературно-наукового вісника» й антології «Акорди» близько двадцяти його поезій. Він уважно спостерігав за творчістю молодого поета і був принциповим в її оцінці. Показовою з цієї точки зору є рецензія І. Франка на драматичну поему-казку С. Яричевського «Горемир» (1906)⁵.

12 лютого 1907 р. у листі до В. Гнатюка С. Яричевський писав: «Будьте такі добрі й напишіть пару слів про «Горемира», якого я Вам вислав буде тому 2 місяці просто в редакцію. Або коли у Вас нема до сего, може, охоти, попросить д-ра Франка...»⁶. А 19 лютого звертається з проханням до самого І. Франка⁷ прорецензувати твір. Однак казка «Горемир» здалася Франкові настільки слабкою, незграбно побудованою, що він не став її докладно аналізувати, а лише переказав зміст, закінчивши свій переказ дошкульно-глузливими словами⁸.

Негативна оцінка п'єси не змінила ставлення С. Яричевського до особи й творчості великого Каменяра. Коли виходить у світ праця І. Франка «Нарис українсько-руської літератури до 1890 р.», С. Яричевський публікує в газеті «Каменярі», що виходила в с. Мамаївцях на Кіцманщині, ґрунтовну рецензію на неї, виявляючи глибоке знання української літератури. Автор, щиро захоплений книгою І. Франка, говорить від імені всього народу: «Русь вдячна може бути за таку працю д. Франкові і вижидає нетерпеливо появи історії літератури за послід-

⁴ «Bukowinaer Post», 1906, 25 жовтня.

⁵ Яричевський С. Горемир. Чернівці, 1906.

⁶ ВР ІЛ АН УРСР, ф. 3, № 1635.

⁷ Там же, ф. 3, № 1637.

⁸ Літературно-науковий вісник, т. 38, кн. 4, Львів, 1907, с. 179.

них таки 20 років. Коли б лише наш невтомний письменник та здоровий нам був, то й сподіватися можемо від нього й дальших гарних дарунків»⁹.

У наступні роки С. Яричевський брав активну участь у відзначенні на Буковині 40-річного ювілею творчості І. Франка. 10 березня 1912 р. газета «Каменярі» надрукувала звернення до громадськості Буковини, підписане І. Трушем, В. Гнатюком, О. Кобилянською, В. Стефаником, Лесею Українкою, М. Коцюбинським та іншими митцями, в якому говорилося: «В році 1913-ім минає 40 літ, як виступив на літературне поле найбільший письменник галицької України — Іван Франко. Протягом тих літ виходили з-під його невсипущого пера численні поезії, драми, оповідання, повісті, наукові розвідки, критичні і публіцистичні статті — взагалі розвинув він таку многосторонню діяльність, як ніхто перед ним, ні по нім. Він також один із творців політичного руху серед народних мас...

Тому-то тепер громаді слід показати свою вдячність і признане одному із своїх найкращих синів. Ювілейний дар Іванови Франкові буде символом сеї пошани».

У буковинських містах і селах були організовані ювілейні комітети, які очолили підготовку до свята — збирали кошти, сприяли аматорським художнім колективам, що влаштовували концерти, спектаклі тощо. С. Яричевський був у цей час особливо активним пропагандистом творчості великого поета. У родинному архіві С. С. Яричевської зберігся текст одного з його виступів на вечорі у Чернівцях, присвяченому І. Франкові. С. Яричевський називає великого поета «співачом обездолених, поневолених», підкреслюючи, що «перед маєстатом праці стихають гнів клерикала, страх шкаралупника, образа особиста, змовкають порахунки за острє слово критики в одиниць, — встає подив і вдяка за працю, за плоди, за багаті дари духа». Франко — великий громадянин, якому властиве «почуття людської гідності, стремління до свободи», каменярь, «що сам потом заливається і других до праці закликає (як захорував, то тяжко відбилося те в наших видавництвах!». С. Яричевський критикує декадентів, які ігнорують реальне життя, страждання свого поневоленого народу, ховаючись у «сіренький світ» удаваних емоцій і словесної маячні. Він протиставляє їм І. Франка, «що не скавулить естетичними фразами, як модерні віршомазі, а каже гордо:

Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох,
Мій поклик: праця, щастя і свобода...

Свою піднесену промову, яка постійно переривається читанням поезій І. Франка, С. Яричевський закінчує словами: «Франко є один з тих, що мають право промовляти до народу, про-

⁹ «Каменярі», 1910, 15 липня.

мовляти за народ, бо він говорить піснею, громом, серцем, болем, як ніхто перед і по Шевченку. І приймає народ те слово найліпшого сина, непещеної дитини,

бо він є народу слава,
бо він є народу серце,
бо він є народу біль і гарт».

Наведені факти ще раз засвідчують, яке вагоме місце посідав І. Франко в свідомості кращих представників буковинської інтелігенції.

М. Г. ИВАСЮК

РОЛЬ И. ФРАНКО В ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С. ЯРИЧЕВСКОГО

Резюме

В статье автор исследует благотворное влияние И. Франко на литераторов Буковины, в частности на писателя С. Яричевского.

С. Яричевский считал И. Франко своим учителем, учился у него понимать и отображать в художественных произведениях жизненные явления, популяризовал его сочинения среди буковинских читателей.

Эти факты свидетельствуют о том, что И. Франко создал большой отряд писателей-единомышленников, которые боролись за лучшую жизнь на западноукраинских землях.

О. А. ДОМБРОВСЬКИЙ

Вплив «Божественної комедії» Данте на поему І. Франка «Рубач» та її прозовий варіант

Поема «Рубач» — одна з перших філософських поем Франка. Форма терцини, алегоричність, деякі безпосередні ремінісценції вказують на те, що вона написана під значним впливом «Божественної комедії». Франко був палким шанувальником Данте. Його поему він читав у німецькому перекладі ще в гімназії, а пізніше усе життя перекладав і досліджував його твори¹. Підсумком цієї роботи було монографічне дослідження життя та творчості Данте і антологія перекладів його творів².

¹ Домбровський О. Франко як дантолог. — У зб.: «Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. Вип. І». Львів, 1966, с. 115.

² Франко І. Я. Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір з його поезії. К., 1965.

Захоплення «Божественною комедією» помітне у багатьох творах Франка, та найбільше — у поезіях 80—90-х років. До 1778 р. належить ненадрукований за життя Франка переклад 1-ї пісні «Пекла», а з 1880 р. зберігся переклад двох кінцевих терцин «Уголіно» і, очевидно, то були не єдині перекладені Франком терцини найбільш драматичного епізоду «Пекла»³.

У поезіях того періоду Франко часто користується оригінальною строфічною формою — терциною, яка до нього майже не зустрічалась в українській поезії. Після сонета терцина — найчастіше використовувана Франком строфічна форма. Майстерності сонета Франко міг навчитися у багатьох поетів світової літератури, у володінні ж терциною його єдиним учителем був Данте.

Уперше Франко звернувся до форми терцини в 1878 р. в алегоричній поемі «Наймит», до якої був написаний тільки «Пролог»⁴. Наступною терцинною поезією Франка була незакінчена алегорично-дидактична поема «Історія товпки солі» (XIII, 57—79) Данте⁵. Слід відзначити першу строфу поєми, в якій знаходимо характерний для пізніших поезій Франка мотив блукання по життєвому шляху:

В вандрівці житні я блудив багато,
блудив, бо правди і добра шукав,
в добро і правду віруючи свято (XIII, 52).

Це ще не блукання в темному лісі, як у поемі «Рубач» та інших поезіях, однак, безперечно, дантівський мотив.

Серед терцинних поезій 80-х років особливої уваги заслуговує поема «Рубач». За життя поета вона не була надрукована, як і багато інших гостро політичних та антирелігійних його творів.

Поема «Рубач» автобіографічного характеру. У ній знайшли відгомін події з життя Франка кінця 70-х і початку 80-х років: активна участь у робітничому русі, пропаганда марксистських ідей, боротьба з реакційними літературними течіями, з клерикалізмом та мракобіссям, але одночасно і болючі шукання правильного життєвого шляху, сумніви та вагання, що іноді закрадалися у душу письменника.

У поемі в алегоричній формі висловлено переконання Франка в тому, що єдиною активною силою, здатною забезпечити світле майбутнє людства, є трудовий народ. Уособленням на-

³ Домбровський О. Перші Франкові переклади «Божественної комедії». — У зб.: «Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. Вип. 7». Львів, 1960, с. 295.

⁴ Франко І. Твори в 20-ти т., т. 13. К., 1955, с. 32—35. Далі при посиланні на це видання вказуємо в тексті том — римськими цифрами, сторінку — арабськими.

⁵ Кисельов О. І. Недокінчена поема Франка «Історія товпки солі» — У зб.: «Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. Вип. 10». Львів, 1963, с. 57—61.

родних революційних сил виступає алегорична постать Рубача. Поема тематично пов'язана з іншими творами Франка того часу, з його знаменитою поезією «Каменярі» і, зокрема, з викривальними антирелігійними поезіями «Pontifex Maximus», «Монолог атеїста» та ін.

Питання про літературні джерела поеми досить складне. Я. Я. Ярема у статті «Іван Франко і творчість Генріха Гейне» доводить, що прототипом Франкового Рубача є «гейнівський супутник на вулицях Кельна» з поеми «Німеччина. Зимової казка»: «Мовчазний незнайомець, що з блискучою сокирою під полою плаща йде слідом за поетом і в каплиці трьох святих царів, угадуючи волю поета, без жаху і пощади розбиває старі кістяки забобону»⁶. Але автор сам визнає, що між концепціями Гейне і Франка є значні розходження⁷, зумовлені не лише причинами ідеологічно-світоглядного характеру, а й значним впливом «Божественної комедії» на ідейно-формальну структуру Франкової поеми. Початкова ситуація в поемі Франка нагадує вихідну ситуацію поеми Данте. Подібно до Данте, герой поеми «Рубач» заблукав у темному лісі і не може з нього вийти. Двом першим терцинам поеми Данте відповідає друга терцина поеми Франка:

І в темну пушу раз я заблукав:
не стало стежки, дебри вкруг і лопи,
недуже серце страх мені стискав (XIII, 129).

Як і Данте, герой Франкової поеми знаходиться на краю прірви. Його може врятувати чиясь стороння допомога, саме в характері якої і виявляється різниця в ідейній концепції обох поем. Загрозлому в гріховному житті Данте⁸ приходить на допомогу Беатріче, яка благає Вергілія вивести Данте з лісу і вказати йому шлях до мети життя. Герою поеми «Рубач» допомагає знайти правильний життєвий шлях не філософ-учений і поет, а звичайний робітник-рубач, що скеровує його на шлях революційної боротьби за встановлення нового справедливого суспільно-політичного ладу. Сцена зустрічі з Рубачем дещо нагадує сцену зустрічі Данте з Вергілієм.

У Франка:

І скрикнув я в тривозі і безсиллі: Втім гляну, поміж ломами іде
«О, хто на тихі води проведе спокійно, певно, в простій кафтаніні
Мене з оцеї збуреної хвилі?» робітник. — «Відки, брате, йдеш і де?—

аж скрикнув я. — От щастя маю нині,
що доля наднесла тебе мені,
щоб ти із цеї вивів м'я пустині!» (XIII, 130).

⁶ «Радянське літературознавство», 1960, № 1, с. 23.

⁷ Там же, с. 31—32.

⁸ Поема Данте багатопланова, і тому сприйняття темного лісу як гріховного життя не виключає інших тлумачень.

У Данте:

От так спускався я все нижче, нижче...
Аж ось моїм очам явився хтось,
Сказати — німий від довгого мовчання.

Побачивши його в пустині дивній,
Я закричав: «О змилуйсь наді мною!
Чи ти лише тінь, чи справжня
людина?»⁹

Ставлення Франкового мандрівника до Рубача таке ж, як і ставлення Данте до Вергілія. Він сповнений пошани до свого провідника, вірить йому беззастережно і йде за ним без вагання:

«Ходім!» — сказав він. Певні і міцні
були його всі поступи. На нього
гляючи, йшов я німо, мов у сні (XIII, 130).

Данте, визнаючи авторитет Вергілія, звертається до нього найчастіше шанобливим словом «учителю». Герой поеми Франка, відчуваючи в особі свого рятівника споріднену душу, звертається до нього типово народним словом «брате».

Далі за змістом обидва твори розходяться, але певні точки зіткнення між ними є. Як і Вергілій, Рубач роз'яснює своєму супутникові, не чекаючи питань, все, що їм зустрічається по дорозі, і вказує шлях до мети життя. У Данте ця мета знаходиться у потойбічному світі, але досягти її можна, лише змінивши суспільно-політичний лад на землі. І поет пристрасно закликає до перебудови суспільства. Необхідність зміни суспільно-політичного ладу стверджується також у поемі Франка. Рубач прочищає дороги в лісах, кладе мости через ріки, але на своєму шляху до майбутнього бачить шибениці з тілами борців, замучених за кращу долю людства:

Се шлях наш! Сеї не лякайся дороги!
Найліпші, найсвятіші йшли по ній!
святее місце топчуть наші ноги!
От тут припадь! Отут молитву дій! (XIII, 131).

У церкві, куди прийшли Рубач і його супутник, попи в святковій обстановці готуються принести жертву своєму богові. Гнівними словами, що нагадують викривальний пафос Шевченкового «Кавказу», Франко засуджує священнослужителів:

На вівтарі, мабуть, богам товстим
у жертву, людських серць живих, пробитих
курилось много; пудом золотим
окований, на колючках укритих
лежав наш Розум, молячись, попи
вже зачали на нього ніж острити.

І спів гримів: «Блаженні всі стовни,
всі, що не бачили, а мають віру,
що люблять бога нашого стопи,
а брата ріжуть богу на офіру!
Наш бог — се замордована Любов,
убитий Розум!..» (XIII, 131—132).

Церква і священнослужителі характеризовані словами: «Се ложе сну вічного, се злови клятий спів, се тьма, що світлом статися не може!» (XIII, 131). Рубач і його супутник знищують церкву.

⁹ Франко І. Я. Данте Алігієрі., с. 182.

В останніх терцинах поеми розкривається смисл побаченого і пережитого мандрівником, який запитує Рубача:

«Хто ти і що се ти зробив за діло?»	Чи хочеш? Я тобі топір цей дам,
І рік він: «Я рубач, ти ж бачиш сам!	Що я робив, те й ти роби по миру!
Прочищую путь волі й правди сміло.	Туди твій шлях, і ціль твоя он там!

Підеш?» — «Піду!» Він дав мені сокиру (XIII, 132).

Алегорична постать Рубача багатопланова. Вона символізує трудові народні маси, що піднялись на революційну боротьбу; уособлює, судячи з однойменного оповідання, борців за прогрес, які, не лякаючись переслідувань, тортур і смерті, боролись за світле майбутнє людства і заповідали прийдешнім поколінням продовжувати цю боротьбу до повної перемоги над силами реакції. Якщо брати до уваги вступні терцини, в яких зображені внутрішній неспокій, сумніви та шукання правильного життєвого шляху (героя поеми можна порівняти з автором), то алегорія поеми розкривається і в такому плані: поет лише тоді знайшов мету життя і шлях до неї, коли пов'язав свою долю з долею трудового народу і разом з ним революційною боротьбою і творчою працею став прокладати шлях новому суспільно-політичному ладу, який забезпечить панування правди і добра.

Основна ідея «Божественної комедії» переосмислена Франком в революційно-демократичному дусі і з релігійно-політичного плану перенесена в суспільно-політичний. Франко надає поемі антирелігійного та антиклерикального характеру. Найширше і найяскравіше в поемі змальовані церква та її прислужники, і картиною зруйнування церкви закінчується спільна мандрівка поета з Рубачем. Шибениці і церква, символи політичної та ідеологічної реакції повинні бути знищені — це необхідна передумова встановлення справедливого суспільно-політичного ладу¹⁰.

Як уже зазначалось, деякі дослідники твердять, що прототипом Рубача є мовчазний суворий незнайомець — герой поеми Г. Гейне «Німеччина. Зимова казка». Проте роль Франкового Рубача інша, ніж гейнівського супутника. Гейнівський супутник — абстрактна, соціально не визначена постать, це просто двійник поета. Франків Рубач — персонаж активний — це робітник, представник трудового народу, який веде поета за собою. Символічна сцена в церкві у поемі Франка також значно багатша. Гейне руками свого супутника знищує кістяки забобонів, залишаючи недоторканою саму церкву, Рубач знищує алегоричну церкву і її священнослужителів. Наявність сокири в обох персонажів може бути випадковою, адже Рубачеві вона необхідна, і, крім того, сокира у фольклорній і літературній традиції — це не лише знаряддя творчої праці, а й засіб руйнування

¹⁰ А. Каспрук вважає, що образ Рубача — «перший філософський на черк образу вождя», викристалізований пізніше в поемі «Мойсей». (Див.: Українська поема кінця XIX—початку XX ст. К., 1973, с. 162).

та символ революційних дій (твори Герцена, Шевченка). Тому можна погодитися з думкою А. Каспрука, що «концепція поеми «Рубач» не Гейнівська (хоч певні образні ремінісценції можливі), а концепція російських революційних демократів і Шевченка»¹¹.

Вплив «Божественної комедії» на осмислення образу Рубача, віршову форму і розвиток дії поеми І. Франка підтверджується однойменним оповіданням, написаним у 1886 р.¹² Я. Ярема пише, що віршовий і прозовий варіанти різняться тільки в деталях¹³. Така думка не зовсім правильна. В оповіданні глибше, ніж у poemі, змальовані переживання мандрівника до зустрічі з Рубачем; автор дає детальний опис стану пригноблення та безнадії; перелік численних небезпек, що підстерігають мандрівника. Опис закінчується словами з напису на брамі Дантового пекла: «Хто тут зайшов — прощай усю надію!» (II, 92). Дещо змінений в оповіданні образ Рубача. Це вже не робітник, а мужик: «По лісі непротоптаною стежкою ішов чоловік у грубій мужицькій сіраці і ніс у руках сокиру» (II, 94). В poemі майбутній справедливий суспільний лад змальований як щось ще дуже далеке, невизначене, в оповіданні — як факт близького майбутнього. Біля шибениці Рубач говорить: «Молімся, щоб та найсвіжіша жертва, замучена за правду і волю, була остання і щоб від тепер не треба вже було таких жертв» (II, 96). Значні зміни в оповіданні введені також у сцену біля церкви, яка з цензурних міркувань замінена «ідолом». В poemі в жертву богам приносяться алегоричні постаті: людські серця, Розум і Любов; пспп, свідомі своєї влади і впливу на віруючих, прославляють сліпу віру тих, хто неіснуючому богам готовий принести в жертву своїх найближчих. А в оповіданні віра мирян і влада попів уже значно похитнулися. В'язні усвідомили, що попівський бог і необхідність коритися його волі — це обман. З них спадають окови, і Рубач тільки завершує їх визволення і розбиває ідола.

В оповіданні яскраво виражені просвітительські ідеї Франка, віра в те, що розвиток науки і підвищення освітнього рівня народних мас сприятимуть зміцненню їх революційної свідомості, допоможуть отримати перемогу над реакційними силами. В poemі Рубач активно виступає якраз в період розгулу реакції, а в оповіданні ґрунт для його виступу уже підготовлений просвітительською діяльністю кращих представників попередніх поколінь. Дії Рубача і його супутника в оповіданні зображені як завершальний етап тисячолітньої важкої боротьби найкращих представників людства з силами реакції. Супутник Рубача гордий тим, що бере участь у цій боротьбі, що він живе в час, коли приходить кінець пануванню реакції: «В моєму серці

¹¹ Там же, с. 161.

¹² Франко І. Твори в 20-ти т., т. 11, с. 90.

¹³ Ярема Я. Я. Іван Франко і творчість Генріха Гейне. — «Радянське літературознавство», 1960, № 1, с. 32.

розвіялось важке тривожне чуття; з більшою бадьорістю, покріплений на силах ішов я далі за своїм провідником і мені здавалось, що кожний атом тої землі, того повітря вносить нові сили, нові думки, нові свободні почуття в мою істоту. Я почував себе немов членом тої самої сім'ї, одним із витворів здобутків тих боїв і страждань тисячолітніх, одним із щасливих спадкоємців тих побід» (II, 96—97).

До поеми «Рубач» примикає не надрукована за життя Франка незакінчена поезія 1885 р., що починається тими ж трьома рядками, що й поеми «Історія товпки солі» і «Рубач», а три останні її рядки відтворюють відповідну терцину поеми «Рубач»

І, мов підтятий, з ніг я повалився.
І з глибини сердечної розпуки
я крикнув: «Хто спасе м'я з сеї [муки]» (XIII, 178)

У цій поезії також є ремінісценції з «Божественної комедії». Третя строфа закінчується словами: «Так я пройшов, зранивши серце й ноги, до половини земної дороги», що є перефразуванням першого вірша поеми Данте: «На половині шляху нашого життя».

Мотив блукання в темному лісі І. Франко використовує також у 12-й поезії циклу «Із днів журби» («З усіх солодких любих слів»):

В глибокім темнім пралісі
Мандрівник блудить змучений;
Тривога, голод, близька ніч,
Мов звіра дикого, стрільці,
Його женуть все далыш і далыш (XI, 154).

Таким чином, можна говорити про існування циклу творів І. Франка, в яких відчувається вплив «Божественної комедії» Данте.

О. А. ДОМБРОВСКИЙ

ВЛИЯНИЕ «БОЖЕСТВЕННОЙ КОМЕДИИ» ДАНТЕ НА ПОЭМУ ИВАНА ФРАНКО «РУБАЧ» И ЕГО ВАРИАНТ В ПРОЗЕ

Резюме

Увлечение «Божественной комедией» сказалось на многих произведениях юного Франко, в частности на его аллегорической поэме «Рубач», написанной дантовской терциной.

Новым вариантом поэмы «Рубач» является неоконченная поэма 1884 г. и рассказ под тем же названием, отличающийся от поэмы более глубокой перспективой. Поэма и рассказ, имеющие четко выраженную антиклерикальную направленность, тесно связаны с идеологическими исканиями Франко, его участием в рабочем движении и пропаганде марксистских идей.

Про одну парафразу І. Франка

Дослідники поетичної спадщини Івана Франка стверджують, що в його ранній творчості є чимало суголосного з «Ітернаціоналом» Е. Потье. Справді, у поезії «Товаришам із тюрми» (1878), у багатьох поезіях циклів «Веснянки» (1880), «Думи пролетарія» (1887), «Exelsior» (1876—1887) і, звичайно, у «Гімні» («Вічний революціонер» (1882), є рядки, які справляють враження парафрази міжнародного пролетарського гімну, або навіть як цитат з нього. Саме це і дало підставу деяким з дослідників стверджувати, що поет зазнав впливу «Ітернаціоналу». Так, у двотомній «Історії української літератури» вказувалось, що у поезії «Товаришам із тюрми» «відбився вплив ідей «Маніфесту Комуністичної партії» та бойового гімну пролетаріату — «Ітернаціоналу»¹.

На безпідставність цього ще у 1956 р. вказав О. І. Білецький. Навівши рядки з названого твору І. Франка —

Не моліться же більше до бога:
«Най явиться нам царство твоє!»
Бо молитва — слабка там підмога,
Де лиш розум і труд у пригоді стає, —

вчений зазначає, що «ця думка добре відома всім нам з «Ітернаціоналу»: визволення не дадуть нам ні бог, ні цар, ні герой. У тому самому вірші І. Франка є й інші слова, що є ніби перекладом «Ітернаціоналу» («Ожиємо, брати, ожием!», «Се ж остання війна»). Проте це ще не дає підстав стверджувати, що поезія Франка написана під впливом твору Е. Потье. Більше того, під час створення вірша «Товаришам із тюрми» Франко ще не міг знати «Ітернаціоналу»... Створені незалежно один від одного, вірші Франка і Е. Потье свідомо чи несвідомо передають тезу Марксової програми Першого Ітернаціоналу: визволення робітників повинно бути справою самих робітників»².

Слід зауважити, що суголосність з «Ітернаціоналом» зустрічається також у творах інших українських поетів, у російській революційно-пролетарській поезії, зокрема у «робітничих марсельезах», у пісні «Сміло у ногу рудаймо», в англійській, німецькій, австрійській, чеській, польській соціалістичній поезії. Всі вони, так само як і суголосні з «Ітернаціоналом» твори молодого Франка, створювались самостійно. Ті збіги, що є в них, — чисто типологічного характеру. Вони є наслідком поширення ідей революційного соціалізму, однією з яскравих прикмет спільності художньо-ідеологічних процесів, що відбувалися в кожній національній літературі Європи в одну і ту ж історич-

¹ Історія української літератури в 2-х т., т. 1. К., 1954, с. 518.

² Білецький О. І. Зібрання праць у 5-ти т., т. 2. К., 1965, с. 529.

ну епоху. Це поезії У. Морріса «Марш робітників» (1885): Д. Хеддана «Марш робітників» (1887), Д. Коннелі «Червоний прапор» (1889), М. Кегеля «Марш соціалістів» (1891), А. Шоя «Пісня союзу робітників» (1869), «Робітники» (1871), Й. Моста «Трудящі» (1887), К. Мюллер-Янке «Корона майбутнього» (1890), Й. Б. Пецки «Робітничий марш», С. Чеха «Хвала праці» (1894), Б. Червенського «Червоний прапор» (1881), «До братів робітників» (1871), В. Свенціцького «Варшав'янка» (1883), Л. Варинського «Кайданна мазурка» (1886) та багатьох інших поетів.

Може, Каменяреві був відомий «Інтернаціонал» пізніше, скажімо, на рубежі XIX і XX ст., коли почалася його переможна хода по країнах Європи і він ставав міжнародним пролетарським гімном?

Десь на початку 80-х років І. Франко написав невелике оповідання «Записки недужого». У «Передмові» ж до збірки «Добрий заробок і інші оповідання» (1902) він писав, що «Записки недужого» загубились і тепер доведеться з ескізів «переробляти другий раз»³. За життя письменника це оповідання не друкувалось. Вперше воно було опубліковано у 1925 р. в журналі «Культура» під назвою «Із записок недужого» відомим франкознавцем М. С. Возняком.

В оповіданні йдеться про молодого літератора, «інтелігентного пролетарія, який, перебуваючи в лікарні, куди потрапив після душевних потрясінь, згадує свою кохану, багату панянку, котрій давав уроки, згадує, як вони читали роман Ф. Шпільгагена «In Reih' und Glied». «Се була, — каже хворий, — бесіда надгробна д-ра Павлюса, де він говорить: «Niemand kann euch erretten: kein Held, kein Heiliger und kein Gott! Ihr könnt euch nur selbst erretten»⁴.

Виписавши це місце, музикознавець С. Дрейден коментує його так: «У наявності майже буквальна цитата з «Інтернаціоналу» (в перекладі німецькою). Але як вона могла, однак, фігурувати в романі Шпільгагена, що вийшов, як відомо, більш як за двадцять років (у 1866 році!) до першої публікації вірша Потьє?.. Зіставлення цитати з редакцією, яка дана Франком, і німецьким оригіналом приводить до несподіваного результату. Формулювання, які найбільш активно обговорюються в оповіданні («ні герой, ні святий, ні бог не спасе нас...» як перекладає це подруга «недужого»), у романі Шпільгагена немає. В оригіналі лікар Паулюс висловлює подібну думку, але виражена вона в незмірно більш загальній формі. Інакше кажучи, під димовою завісою імені Шпільгагена («цензуровано») Франко сміливо вводив у текст «Записок недужого» парафрази пролетарського гімну, який на час доробки ним начерків оповідання уже був йому, звичайно ж, відомий»⁵.

³ Франко І. Твори у 20-ти т., т. I. К., 1955, с. 419.

⁴ Там же, с. 354.

⁵ Дрейден С. Музыка — революции. М., 1970, с. 117.

Проте чи можна з певністю сказати, що І. Франко відновив «з захованих ескізів» загублене Партицьким оповідання? Підстав для цього немає. Нині відомі два автографи «Записок недужого». Один із них є лише початком оповідання, другий же, опублікований М. С. Возняком, а потім включений в двадцятитомник творів І. Франка, датується першою половиною 80-х років. Інших автографів «Записок недужого» не збереглося. Аналіз лексики, синтаксису оповідання, його стилю показує, що воно характерне для прози саме молодого Франка. Коли б воно було справді відновлене, як говорив І. Франко у «Передмові», то, будучи вже автором таких прозових творів, як «Основи суспільності», «Перехресні стежки» та інших, він усунув би з нього численні і дуже вузькі діалектизми як лексичного, так і синтаксичного характеру. І чому перші видавці оповідання назвали його «Із записок недужого», тоді як автор дав йому назву «Записки недужого»? Виникає ще одне питання: чому автор не опублікував його, якщо воно було відновлене ним? Отже, немає доказів, що Франко здійснив те, про що писав у «Передмові».

Припустимо все ж, що воно було заново написане. Однак немає підстав вважати, що німецький переклад «Інтернаціоналу» вже існував, коли І. Франко писав «Передмову» до згадуваної збірки оповідань. Якщо ж існував, то був відомий дуже вузькому колу. Так, німецький літературознавець М. Хаккель вважає, що переклад пісні Е. Потье на німецьку мову вперше був опублікований у 1902 році⁶. У «Словнику німецької соціалістичної літератури» публікація першого перекладу «Інтернаціоналу» на німецьку мову (переклад Ф. Дідеріха) датується 1907—1908 рр., а переклад Е. Лукгардта, нині офіційний німецький текст пролетарського гімну, 1910 роком⁷.

У перші роки ХХ ст. навіть у німецькому соціал-демократичному середовищі «Інтернаціонал» був ще дуже маловідомою піснею, свідченням чого може бути хоча б виступ А. Бебеля на Ієнському з'їзді німецької соціал-демократичної партії (вересень 1905 р.). Віддаючи шану пам'яті Мартіна Каспржака, він розповів делегатам про останні хвилини життя польського революціонера, про те, як він, йдучи на страту, співав «Червоний прапор». «Товариші, — продовжував оратор, — я знаю ту пісню і запевняю вас: з-поміж всіх революційних пісень міжнародної соціал-демократії жодна не є така захоплююча, як ця»⁸.

Може, І. Франко в часи видання збірки «Добрий заробок і інші оповідання» чи згодом після цього, знав уже «Інтернаціонал» в перекладі на якусь слов'янську мову? Російський перек-

⁶ Дрейден С. Музыка революции, с. 52.

⁷ Lexikon sozialistischer deutscher Literatur. Von den Anfängen bis 1945. Halle (Saale), 1963, S. 243.

⁸ Цит за кн.: Kozłowski J. Pieśń Bolesława Czerwieńskiego. Warszawa, 1966, s. 80.

лад з'явився, як відомо, лише у 1902 р., чеський — у 1903 р.⁹, український — (в Канаді) — у 1909. А що відомо про польські переклади міжнародного пролетарського гімну?

Польський музикознавець Ю. Козловський у брошурі про «Інтернаціонал» зазначив, що в Польщі міжнародний пролетарський гімн був відомий в кінці XIX ст. в багатьох перекладах¹⁰. Проте С. Кльоновський, історик польської літератури, в одній із приміток до виданого ним збірника «Польська революційна поезія. 1878—1945» писав, що у часи революції 1905 р. «Інтернаціонал» в Польщі ще не співали¹¹. Аргументовано заперечує Козловському в історико-літературному дослідженні «Польська революційна пісня» Д. Вавжиковська-Верцьохова. «Тепер з цілковитою певністю можна сказати, — пише вона, — що в останньому десятилітті XIX ст. робітники Королівства Польського не знали ще «Інтернаціоналу». Не був він відомий їм і під час революційних подій 1905—1907 рр.»¹². Першу публікацію польського перекладу «Інтернаціоналу» Д. Вавжиковська-Верцьохова датує 1908 роком.

Ці факти вказують на неможливість перефразування І. Франком пролетарського революційного гімну. Навіть якщо припустити, що німецький переклад пісні Е. Потье був відомий Франкові в ті часи, коли писалась «Передмова», чи пізніше, то це міг бути лише переклад Е. Лукгардта. Наведемо ті рядки цього перекладу, які, на думку С. Дрейдена, ніби цитуються в оповіданні «Із записок нелужого».

Es rettet uns kein höh'res Wesen,
Kein Gott, kein Kaiser noch Tribun.
Uns aus dem Elend zu erlösen
Können wir nur selber tun!¹³

Зіставляючи їх зі згаданою парафразою в оповіданні І. Франка, ми не знайдемо в ній «кайзера», «трибуна», зате є «герой», «святий»; не говориться в оповіданні і від чого робітники мають себе врятувати. Отже, німецька фраза в оповіданні Франка не так вже близька до виписаних рядків з пролетарського гімну, як це вважає С. Дрейден.

С. Дрейден також запевняє, що порівняння цитати у тій редакції, яка подана у Франка, з німецьким оригіналом, приводить до «несподіваного результату»: формулювання, що цитується в оповіданні, в оригіналі роману немає. Чи це так? Ні. Виступаючи на похоронах соціалістичного діяча Лео, лікар Паулюс в надгробній промові звертається до присутніх: «Niemand wird euch

⁹ Gel F. Internationale und Marseillaise. Prag, 1954, S. 206.

¹⁰ Kozłowski J. «Międzynarodówka». Wielka pieśń rewolucji. Warszawa, 1952, s. 22.

¹¹ Polska poezja rewolucyjna. 1878—1945.

¹² Wawrzykowska-Wierciochowa D. Polska pieśń rewolucyjna. Warszawa, 1970, s. 304—305.

¹³ Revolutionäre und proletarische Lieder der USSR. 1919—XV—1932. M., 1935, S. 14.

helfen, wenn ihr euch selbst nicht hilft; Niemand kann euch helfen (...). Das schlimmste, was man den Menschen nachsagen kanne ist ja, dass sie Wohlthäter und Heilige brauchen. Seid heilig, so braucht ihr keine Heiligen; theut wohl, so braucht ihr keine Wohlthäter die sich für euch opfern...»¹⁴.

Чи суголосна ця цитата з виписаною вище цитатою із оповідання І. Франка та з відповідними рядками «Інтернаціоналу» в перекладі Е. Лукгардта? Безумовно. Але не тільки з «Інтернаціоналом». Ф. Шпільгаген, зрозуміло, не міг парафразувати твір Е. Потье. Він парафразував те, що й автор «Інтернаціоналу» — окремі формулювання офіційних документів І Інтернаціоналу. Так, у статті К. Маркса «Тимчасовий Статут Товариства» (1864) читаємо: «Беручи до уваги: що визволення робітничого класу повинно бути завойоване самим робітничим класом...»¹⁵. Ця ж формула повторюється у «Статуті і регламенті Міжнародного товариства робітників», прийнятому Женевським конгресом на засіданні 5 вересня 1866 р.¹⁶, а ще раніше — у «Маніфесті Комуністичної партії».

Чи міг Ф. Шпільгаген знати ці та інші праці К. Маркса і Ф. Енгельса, офіційні документи І Інтернаціоналу, в яких містяться виписані нами та аналогічні їм формулювання? Враховуючи той факт, що письменник в ті часи був в якійсь мірі близький до соціалістичного руху в Німеччині, можна позитивно відповісти на поставлене запитання. Формулювання близькі до тих, які проголошує Паулюс на похоронах Лео, були поширені також в німецькій соціалістичній поезії та публіцистиці тих часів. Досить назвати хоч би вірш соратника К. Маркса і Ф. Енгельса по «Союзу комуністів» Г. Бауера «Повстань, пролетаріє, повстаньте, робітники» (1849), «Союзню пісню» Г. Гервега, яка зразу ж після покладення на музику (1864) стала надзвичайно популярною серед членів Загальнонімецького робітничого союзу, створеного і керованого Ф. Лассалем, або статтю в газеті німецьких соціалістів «Volkstaat» «Червень 1848 р. — березень—травень 1871 р...?». В ній є такі рядки: «У неділю, після восьмиденних вуличних боїв загинула Комуна. Друга хвиля припливу розбилась об мури буржуазного суспільства; але будуть нові штурмуючі хвилі, ще більш сильні; можливо ще одна розіб'ється об ці мури, але ні бог, ні людина не врятують від загибелі прогнилу будову»¹⁷.

Що ж все-таки парафразує І. Франко в оповіданні «Із записок недужого»? Твердження С. Дрейдена, що «під димовою завісою імені Шпільгагена», парафразується «Інтернаціонал», на наше глибоке переконання, є зовсім безпідставне. Очевидно, об'єктом парафразування все ж був цитований нами вище фрагмент з промови лікаря Паулюса. Зазначимо, що молодий Фран-

¹⁴ Spielhagen T. In Reih' und Glied, t. 5. Berlin, 1866, S. 290.

¹⁵ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 16. К., 1961, с. 14.

¹⁶ Там же, с. 523.

¹⁷ Паризька комуна, 1871, т. 2. М., 1961, с. 304.

ко був добре обізнаний з творчістю німецького романіста, високо цінував його, зараховував до числа найвидатніших європейських літераторів другої половини XIX ст.

Враховуючи чималу популярність роману Ф. Шпільгагена у 70—80-х роках серед демократичних кіл Росії та України, можна говорити, що в українській літературі ще до «Записок недужого» парафразувалась цитована промова лікаря Паулюса. У 70-х роках, можливо, в першій половині їх, після того, як роман Ф. Шпільгагена був уже перекладений на російську мову (1868), М. Старицький написав вірш «Занадто вже!», в якому є такі рядки:

О, люде мій! Не жли а ні чудес,
Ні милості від того, хто панує:
Не долине твій стогін до небес,
І молитви твої гарячі — всує...
Надійся лиш на себе і свій дух,
Скрипляй, зміцняй в братерськім поєднанні...¹⁸

Зіставимо виписане з фрагментами надгробного слова Паулюса в першому російському перекладі роману Ф. Шпільгагена: «Никто вам не поможет, если вы сами не хотите себе помочь (...). Не нести вы должны один другого на себе, но идти рука об руку, опираясь друг на друга, как деревья в лесу, как солдаты в шеренге (...). Самый худший упрек, который можно сделать людям, заключается в том, что они ищут для себя святых заступников и благодетелей»¹⁹. Спорідненість цих двох фрагментів очевидна. Вважаємо, що не буде ніякої «натяжки», якщо розглядатимемо і вірш М. Старицького як парафразу фінального епізоду в романі Ф. Шпільгагена.

Парафразування письменником однієї літератури творів іншої літератури — одна з форм міжнаціональних літературних зв'язків. Воно не є ознакою якоїсь неповноцінності тої літератури, в якій парафразуються твори інших літератур. Навпаки, воно є очевидною прикметою зрілості цієї літератури, ознакою того, що вона перебуває «на рівні з віком».

Т. Т. ДУХОВНЫЙ

ОБ ОДНОЙ ПАРАФРАЗЕ И. ФРАНКО

Резюме

В статье исследуется вопрос о происхождении одного изречения в ряде произведений И. Франко, которое производит впечатление парафразы «Интернационала», и утверждает, что созвучные с гимном произведения созданы самостоятельно. Имеющиеся в них совпадения являются результатом распространения идей революционного социализма, примером общности художественно-идеологических процессов.

¹⁸ Старицький М. Вибрані твори. К., 1959, с. 61.

¹⁹ Шпільгаген Ф. Один в поле — не воин, т. 2. Спб., 1868, с. 1157—1158.

«Служение делу свободы в России...»

(Додаток до журналу «Народ» — «Из России и для России» як форма пропаганди ідей інтернаціонального єднання)

В історії української демократичної журналістики 90-х років XIX ст., зокрема серед різних форм вияву єднання з російським визвольним рухом, особливе місце посідає випуск додатка до журналу «Народ» — «Из России и для России»¹. «Писаний по-російськи і призначений для росіян», він вийшов 15 січня 1892 р., разом з другим номером журналу за цей рік.

У програмній статті «Від редакції», якою відкривався додаток, проголошувалась основна мета його видання: «Служение делу свободы в России мы считаем своей прямой обязанностью как русско-украинских патриотов и радикалов, так как по нашему глубокому убеждению свобода и усиленное национальное и культурное развитие нашей русско-украинской нации *прямо зависимы и неразрывно связаны со свободой и прогрессом всей остальной России*»² (курсив наш. — Н. Р.)

У підготовці, випуску і дальших намірах ведення додатка виявились інтернаціональні тенденції і традиції, які завжди жили в українській прогресивній, революційно-демократичній журналістиці. Важливим є й те, що, як свідчить програмна стаття, були наміри налагодити з росіянами постійні редакційно-видавничі контакти і зв'язки і перетворити додаток на періодичне видання. Цікавий він і з точки зору застосування у журналістиці нової форми пропаганди ідей інтернаціонального єднання, яка знайшла вираз саме у випуску спеціального (цільового) номера для Росії.

Слід відзначити, що для цього періоду історії української демократичної журналістики взагалі характерний випуск додатків і брошур суспільно-політичного змісту з метою пробудження у масах політичної свідомості, класового згуртування, пропаганди політичних вчень, поширення революційно-визвольних ідей.

Так, одночасно з додатком редакція журналу «Народ» випустила у світ перший розділ праці Ф. Енгельса «Соціалізм уто-

¹ Додаток «Из России и для России» привертав увагу дослідників історії української журналістики. Згадки про нього є у працях А. С. Брагинця, Ф. Д. Пустової, І. О. Денисюка, П. Й. Ящука та ін. Проте дослідники не ставили за мету його детальне дослідження і зупинялись, як правило, тільки на аналізі програмної статті. (Тут і далі матеріали додатка цитуємо російською мовою, якою він написаний, вважаючи, що і це, по-перше, було виявом інтернаціональних прагнень редакції, а по-друге, — звертаємо тим самим увагу на його мовностилістичне оформлення, яке, на наш погляд, також не позбавлене певного наукового інтересу).

² «Из России и для России». Приложение к журналу «Народ», 1892, № 2, с. 1. Далі при цитуванні цього видання сторінку вказуємо в тексті.

пiчний i науковий», про що було повiдомлено у цьому ж номерi журналу³, а згодом, на замовлення київських соцiал-демократiв, — «Ерфуртську програму» Каутського, яка була популярним викладом марксизму⁴.

Безперечний iнтерес представляє iсторiя задуму «росiйського додатка» i його здiйснення. З листа М. Павлика до М. Драгоманова, зокрема, дiзнаємось, що у листопадi 1891 р. «христ(ь)янин (Яросевич) з К. [Києва] привiз «Народу» грошi... 50 — газетi, 125 — менi [Павлику] i 200 особно на росiйський додаток до «Народа» статей особливо важних для Росiї з «Народа» i «Free Russia»⁵ (курсив наш. — Н. Р.). У листi зазначалось, що саме планувалось подати у перший номер i пiдкреслювалось: «Коли поведеться, то обiцяють бiльше давати грошей на цей додаток»⁶.

Як свiдчить листування I. Франка, М. Павлика i М. Драгоманова, на виданнi додатка наполягав М. В. Ковалевський, який подавав постiйну матерiальну пiдтримку журналу.

Сформулювавши свою основну мету — «служiння справi свободи в Росiї...», редакцiя одночасно накреслювала шляхи можливих редакцiйно-журналістських контактив i зв'язкiв. Намiром її було видавати «в виде приложенiй к поодиноким номерам «Народа» неперiодических листков, писанных на русском языке и предназначенных для россиян», «сообщать нашим российским друзьям более интересные выписки из русских заграничных изданий — газет и брошюр, которые не всегда или не вовремя доходят до рук более широкой публики» (с. 1).

Редакцiя «Народа» висловлювала прагнення ширити i поглиблювати зв'язки i контакти з росiянами i запевняла, що, «ежели они окажутся готовыми поддержать его (приложение) подпиской, статьями и матерiалами», то готова «превратить его в периодическое или даже самостоятельное издание и увеличить его объем» (с. 1).

³ Праця Ф. Енгельса вийшла трьома випусками: у груднi 1891 р., сiчнi i травнi 1892 року. Як зазначав журнал, «прокураторiя сконфiскувала... уперсь наклад «Соцiалiзму» — всю працю... то ми мусiли перервати дальший друк» («Народ», № 10, 1892, с. 138). Вiдомо, що за видання цiєї брошури I. Франко, М. Павлик та В. Годак (управитель друкарнi) були притягненi до судової вiдповiдальностi.

⁴ Пропозицiю видати «Ерфуртську програму» у Галичинi висловила Леся Українка (див.: Мiщенко Л. I. Полiтична поезiя Лесi Українки. Львiв, 1974, с. 62). «Ерфуртська програма» була видана на грошi, надiсланi з України. Так, М. Павлик у листi до М. Драгоманова (18. XI 1893 р.) писав: «Жду грошей з України, мiж iншим, i на печатанье перекладу росiйської «Эрфуртской программы» Каутського. Його буде поверх 20 листiв» (Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. 7 (1892—1893). Чернiвцi, 1911, с. 323. Далi — Переписка...).

⁵ «Free Russia» («Вiльна Росiя») — журнал, заснований у 1890 р. — орган прогресивного лондонського «Товариства друзiв росiйської свободи», очолюваного С. Степняком-Кравчинським. Журнал друкував статтi про росiйський визвольний рух.

⁶ Переписка..., т. 6, с. 266—267.

Отже, редакція мала досить широкі і перспективні видавничі плани, накреслювала організаційні заходи і зв'язки (передплата, обмін матеріалами тощо).

Слід відзначити досить продуманий і цілеспрямований підбір матеріалів додатка, їх характер. Вони порушували «пекучі справи» тодішнього життя, звертав увагу на факти, над якими слід було замислитись. Так, редакція не без болю зазначала: «Тысячи самых честных, энергичных и интеллигентных людей влачат жалкое существование в рудниках и острогах Сибири или Сахалина» (с. 1).

У програмній статті підкреслювалась необхідність корінних перетворень у Росії: «Организация общественных сил для борьбы с существующим теперь режимом — вот первая и самая высшая задача...». І далі: «На сколько хватит наших скромных сил, мы готовы в этом помогать ей... нашей прессой, нашими организациями, нашей агитацией мы готовы по мере возможности... служить нашим российским братьям» (с. 1).

У кореспонденції «Товариство друзів російської свободи» розповідалось про діяльність лондонського «Товариства...», заснованого «с целью протеста против зверств, совершаемых русским правительством». Лейтмотивом кореспонденції була думка: «Мы должны сделать что-нибудь, хотя бы только немногое, чтобы помочь нашим русским соседям в их ужасном бедствии» (с. 1).

Надзвичайно показовою і важливою була публікація рецензії на брошуру «Мертвая рука»⁷. Саме під такою назвою у Лейпцігу була видана брошура, «направленная против русского Министерства путей сообщения и бросающая яркий свет в ту пучину хищничества и безурядицы», яка «называется бюрократической машиной, управляющей судьбами России...».

Додаток розповідав російському читачеві про факти відомі («насколько это возможно при русских цензурных порядках»), проте картина «неурядицы и тупоумия», корупції царського державного апарату, намальована досить виразно, проливала на них нове світло і надавала їм пекучого, злободенного інтересу — «ввиду фактов, — зазначав додаток, — совершающихся на наших глазах» (с. 8).

Отже, редактори І. Франко і М. Павлик стежили не лише за подіями в самій Росії, а й за тим, що видавалось за кордоном про Росію, і прагнули донести до читачів ті факти, які викривали царизм, його політику гноблення, служили справі боротьби за новий лад.

⁷ Про цю брошуру І. Франко повідомив і в газеті «Kurjer Lwowski» (14. I 1892), в якій він співробітничав у цей час і де досить часто виступав з оглядами подій у Росії. Стаття мала назву «Борьба царских сатрапів». (Див.: Думинец И. Е. Иван Франко о России и русском общественно-политическом движении в XIX—начале XX вв. Автореф. канд. дис. Львов, 1974, с. 11).

Чи не найбільшого резонансу набувала кореспонденція «Положение политических ссыльных на Сахалине», яка мала яскраво виражений викривальний характер, малювала жахливу картину становища каторжан, їх непосильної підневільної праці: «А каковы работы, судите по тому, что арестанты предпочитают рубить себе руки и ноги, лишь бы избавиться от работ». Численними були втечі, які «на Сахалине предпринимаются не для освобождения от каторги, так как уйти некуда: беглецы сами хорошо знают, что им придется вернуться в тюрьму, где их неизбежно ждут петли. Бегут исключительно для того, чтобы, хоть на время, уйти от непосильных работ» (с. 3).

Про жахливі факти зневажання людської особи, про знущання тюремної адміністрації дізнавався читач з цих матеріалів і неодмінно проймався почуттям ненависті до всього темного і дикого, що ніс царизм.

Не позбавлений інтересу той факт, що і в російській пресі в цей період (1893 р.) у журналі «Русская мысль» А. П. Чехов виступив із нарисами про острів Сахалін, який він зобразив як царство свавілля, місце непосильних страждань: «Розги, плети, прикование к тележке, — наказания, позорящие личность преступника, причиняющие его телу боль и мучения, — применяются здесь широко»⁸.

Використовуючи дані, отримані з Росії, редакція в статті «Настрій селян в Росії» писала, що все частіше спостерігаються випадки «образи величності», все глибше селяни задумуються над своїм становищем і все більше виявляють непокори, не вірять «старым побасенкам о царе». Наводився факт: в одному селі відставний гвардійський солдат звернувся до односельчан з такими словами: «Не платите, ребята, податей! Видал я вблизи царскую жизнь: все наши кровные денежки уходят на лошадей, на шампанское, да на девок». «Повсеместно замечается крайнее возбуждение крестьян», — писав додаток і наводив ряд сіл і губерній, де мали місце виступи і протести селян (с. 4).

У хроніці, вміщеній в кінці додатка, повідомлялось, зокрема, про вихід відомого твору Джорджа Кеннана «Siberia and the exile system» («Сибір і заслання») ⁹, який Олександр III наказав подати йому відразу після виходу.

Таким чином, основними темами додатка були: викриття і засудження самодержавства та його політики соціального і націо-

⁸ Чехов А. П. Собр. соч. в 12-ти т., т. 10. М., 1963, с. 353.

⁹ Дж. Кеннан, перебуваючи в Росії у 1870—1871 і 1885—1886 рр., вивчав Сибір і місця заслання. Підсумком цього була книга «Сибір і заслання». У статті «Подуви весни в Росії» (1904 р.) І. Франко зазначав, що «Кеннан перший розкрив перед цивілізованим світом хоч одну частину тих страховищ, із яких складалася господарка всевладного російського чиновника, і вже та одна частина викликала в серцях усіх цивілізованих людей великий стогін обурення». (Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. К., 1956, с. 424).

нального гноблення трудящих, єднання з російським визвольним рухом, вболівання за долю тих, хто приречений царизмом на нелюдські муки і страждання.

Редакція журналу в особі І. Франка і М. Павлика, постійно розглядаючи Росію і долю всіх, хто її населяв, як свою кровину, вважала завоювання політичної свободи в Росії завданням спільним і назрілим.

Із змінами існуючих порядків у Росії, її державного ладу Франко і Павлик пов'язували також зміни для всього українського народу, для його життя і боротьби.

Актуальність, публіцистична загостреність виступів визначала і забезпечувала вплив їх на читачів, пробуджувала неапативність до існуючого режиму визиску і гноблення, готовність піднятися на боротьбу.

Слід зазначити, що редакція прагнула знати про той вплив, який справляв додаток на читачів, цікавилась його «долею». Так, через місяць після випуску додатка М. Павлик повідомляє М. Драгоманова: «...Додаток прийнято радісно в Росії, і навіть тут»¹⁰.

Надзвичайно цінним вважаємо ми той факт, що подібний додаток (а можливо, і ширше за обсягом видання) передбачалось видавати і пізніше. Правда, на цьому шляху були чималі труднощі. Однією з причин припинення випуску додатка був від'їзд І. Франка у Відень, а «Павлик же мало знав Росію і російську мову і не міг сам здійснювати таке видання»¹¹. Проте до названих вище причин слід додати й ряд інших: надзвичайно слабка технічна база журналу, брак фінансів, редакційно-видавничих кадрів, переслідування цензурою, труднощі доставки видання до російських читачів тощо. Слід також мати на увазі, що весь журнал, як зазначав М. Павлик, «робився 1,5 чоловіком-робітником».

Умови видання були надзвичайно складними. Ось що пише в цей час М. Павлик: «...Гроші потрібні й на ліки, й на одягу..., а тут Агб. [Ковалевський] накладає на мене ще видання другого «Народа» — по-російськи (переклад з українського), чого я абсолютно не можу взяти на себе». І тут же пояснює: «...Мені перевести одну статтю на російську мову тяжче, ніж уложити номер «Народа» по-укр[аїнськи]. А тут Агб. [Ковалевський] ще й наказує, аби мова рос[ійська] була ліпша (як у додатку до І ч. Народа з 1892 р.)»¹². (Слід віддати належне скромності М. Павлика в оцінці ним знання російської мови: як свідчить весь додаток, і зокрема наведені нами цитати, написаний він доброю російською мовою).

¹⁰ Переписка..., т. 7, с. 7.

¹¹ Пустова Ф. Д. До історії журналу «Народ» і участі у ньому Івана Франка. — «Вчені записки Харківського університету. Сер. філол. наук. вип. 4». 1956, т. 74, с. 109—110.

¹² Переписка..., т. 7, с. 20—21.

Не можна не визнати дуже цінними постійні наміри українських діячів встановлювати контакти, вести справу далі спільно з російськими діячами.

Відомо, що І. Франко прагнув побувати в Петербурзі і Москві, ближче познайомитися з певним колом людей. У листі до М. Драгоманова він писав: «Дуже б мені ще хотілося якийсь час побувати в Петербурзі, Москві, роздивитися в тамтешніх бібліотеках, поповнити свою бібліотеку хоч найпотрібнішими речами, а головне — пізнати людей»¹³. А зробити це було не легко: цензура і поліція не спускали свого пильного ока з діяльності І. Франка та його однодумців. У березні 1892 р. Міністерство внутрішніх справ у Петербурзі дає розпорядження київському, подільському і волинському генерал-губернаторові Ігнат'єву про заборону в'їзду на територію Росії І. Франкові, М. Павлику та іншим: «...Министерством внутренних дел сделано распоряжение о воспрещении на будущее время въезда в пределы империи... 9-ти австрийским подданным, принадлежащим к враждебной России малоруссинской партии»¹⁴.

Проте обговорення питань, пов'язаних з виданням додатка для Росії, триває. У листі до М. Драгоманова 20 травня 1893 р. (більш ніж через рік після виходу додатка) М. Павлик повідомляє, що приїжджав до нього «гість з Києва»; зазначає при цьому, що «жандарми цікавились ним». З листа бачимо, що ставилось питання про те, щоб «починати з загальних інтересних справ... на рос[ійській] мові», гість «предложив нам выдавати додаток до «Народа» по-російськи... Я згодився, та тільки з тим, щоб їх (росіян. — *Н. Р.*) був кошт і щоби вони самі його редагували на місці»¹⁵. Передбачалось розпочати додаток «з огляду теперішніх пекучих справ у Росії», висловлювалось прагнення «робити для додатку усе можливе, з тим, щоби так і «Народ» мав яку підмогу. Розуміється, — писав М. Павлик, — що тепер ми мусимо *серйозно зорганізувати перевозку*»¹⁶ (курсив наш. — *Н. Р.*).

Отже, редакція далі розглядала цю справу як надзвичайно серйозну і важливу, ставила питання й про доставку видань до читачів, організацію перевозки.

Проте практичні можливості для випуску подібних спеціальних видань і далі були, по суті, відсутні, тому наміри продовжити видання додатка так і не вдалось здійснити.

У 90-х роках ХІХ ст., коли умови, в яких перебувала українська демократична журналістика, були вкрай важкими: постійними супутниками на шляху видань були брак коштів і засобів; переслідування і цькування цензурою та ін., — далеко нелегкою справою було здійснення подібного видання. Проте

¹³ Франко Іван. Сочинения в 20-ти т., т. 20, К., 1956, с. 455.

¹⁴ Іван Франко. Документи і матеріали. К., 1965, с. 156.

¹⁵ Переписка..., т. 5, с. 219.

¹⁶ Там же.

уже сама спроба його випуску і далші наміри є переконливим і яскравим свідченням глибокого усвідомлення І. Франком і М. Павликом своїх обов'язків редакторів-інтернаціоналістів.

Перспективною виявилась і сама журналістська форма — випуск спеціального (цільового) номера, який послужив ніби своєрідним прообразом майбутніх «обмінних» газетних сторінок.

«Служіння справі свободи», тема інтернаціонального єднання, глибоке соціальне спрямування додатка «Из России и для России», його всезагальний революціонізуючий вплив — підірвати не тільки основи царського самодержавства, а й цісарської Австрії — все це визначає особливе місце додатка в арсеналі пропагандистських засобів української демократичної журналістики 90-х років XIX ст.

Н. А. РАДВАНСКАЯ

«СЛУЖЕНИЕ ДЕЛУ СВОБОДЫ В РОССИИ...»

(Приложение к журналу «Народ» — «Из России и для России»
как форма пропаганды идей интернационального единения)

Резюме

Приложение «Из России и для России» рассматривается в статье как своеобразная форма пропаганды интернационального единения, нашедшая выражение в такой специфически журналистской форме, как специальный, целевой номер. Излагается история замысла приложения, его осуществления, анализируется идейно-тематическое содержание, раскрываются планы его дальнейшего издания.

Майстерно про майстерність

Курганський І. П. МАЙСТЕРНІСТЬ І. ФРАНКА-ПУБЛІЦИСТА. ВО «Вища школа», Вид-во при Львівському ун-ті, 1974. 165 с.¹

Статистики підраховали, що про І. Франка написано понад 4000 праць. Однак серед них про публіцистику, яка складає половину творчого доробку Каменяра, донедавна не було не те що книги, а навіть брошури.

Книга І. П. Курганського «Майстерність І. Франка-публіциста» цікава для читача не лише тим, що автору вдалося розкрити «секрети творчості» І. Франка-публіциста, але й тим, що в ній поставлені проблеми майстерності сучасної публіцистики, проблеми, розробка яких дає можливість глибокого осмислення й аналізу суспільних явищ, мистецького їх відображення в публіцистиці на основі гармонійного поєднання логічного й образного начал.

З партійних марксистсько-ленінських позицій, з позицій сучасності І. П. Курганський показує змістовність форми публіцистичного доробку І. Франка, своєрідність таланту І. Франка-публіциста, вміло переносить на укладну політичну атмосферу 1878—1884 рр.

Через усю книгу автор проводить думку: І. Франко не лише плідно працював у галузі журналістики, він прагнув теоретично осмислити свою працю.

У підрозділі «Полемічність стилю. Засоби полеміки» автор пише: «Полемічність — невід'ємна риса справжньої публіцистики, а тому її слід вважати жанровою ознакою. Водночас вона є показником майстерності публіциста, мірилом індивідуального обдарування, оскільки в публіцистиці різних авторів полемічний елемент кількісно і якісно представлений по-різному» (с. 53). Далі Курганський підкреслює, що полемічної майстерності Франко вчився у М. Чернишевського, О. Герцена, М. Салтикова-Щедріна, Д. Писарева. Автор узагальнює думки І. Франка про полеміку: а) полеміка — це конфлікт поглядів, а не окремих індивідів; б) полеміка підпорядкована основній меті публіциста — розкриттю суті фактів і явищ суспільного життя. Вдало підібрані приклади полемічної майстерності Франка дозволяють Курганському продемонструвати силу І. Франка-полеміста, розкрити причини вибору того чи іншого прийому полеміки, а одночасно й силу логіки, вміння вплинути на почуття читача, викликати відповідні емоції. У кінці підрозділу автор зазначає: «Полеміка в публіцистиці Франка виконує подвійну функцію:

¹ Далі при посиланні на це видання сторінку вказуємо в тексті.

психологічну і гносеологічну. Вона служить засобом спростування доказу і переконування, що є вирішальною ознакою її сили і впливу на читача» (с. 77). Історія переростає в теорію предмета: публіцистика Каменяра, осмислена радянським дослідником, є школою для сучасних публіцистів. На наш погляд, це те основне, чого прагне справжній науковець при вивченні фактів минулого.

Дослідження майстерності Франка-публіциста дозволяє глибше показати світоглядні позиції письменника, визначити змістове навантаження мовно-стилістичних, композиційних та інших прийомів майстерності. Зокрема, в підрозділі «Факт і його осмислення» І. П. Курганський пише, що в системі поглядів на майстерність журналіста проблема факту займає надзвичайно важливе місце і тут же наводить критику І. Франком словесних вправ буржуазного націоналіста Будзиновського, який хапає факти безсистемно, некритично. Автор звертає увагу читача на статтю І. Франка «Формальний і реальний націоналізм», в якій рішуче засуджуються буржуазно-націоналістичні погляди редакції журналу «Правда», яка «всі... факти чисто економічні не раз і зовсім непотрібно підливає національним соусом».

Підкреслюючи простоту і дохідливість мови публіцистики І. Франка, Курганський зазначає: «На відміну від загальних гучних фраз буржуазно-націоналістичної та польської шовіністичної преси про «уморальнення» і «убивателення» селян, про «братання шляхти з хлопами», Франкові слова були зрозумілі кожному селянину» (с. 79).

І. П. Курганський звертає увагу на влучне використання Франком такого дійового прийому, як «полемічний бумеранг», тобто вміння у полеміці повернути наведений противником факт проти нього самого. Як зразок, у монографії наведено фрагмент із статті «Формальний і реальний націоналізм». Полемізуючи з народовцями з приводу їх ставлення до російської літератури, висловленого в журналі «Правда», Франко наводить слова народовців: «Правду мовити, ми не тямимо гаразд, що в цій справі неясного і що треба вяснити?» Перш, ніж протиставити діалектично осмислені факти зовні об'єктивному, а по суті — софістичному аргументу народовців, що ставлення до російського письменства повинно бути таким самим, як і до всякого іншого письменства, публіцист спрямовує нищівний удар проти їх слів «Ми не тямимо гаразд»: «А коли не тямите, так пощо ж догми ставите і другим вірити в них приказуєте?» Так народовський публіцист був вражений власною реплікою, причому сила зворотного удару зросла у кілька разів. Обігравши пряме і переносне значення слова, Франко, зазначає дослідник, «на фактах показує, що його противник замість широти поглядів продемонстрував своє нецтво» (с. 57). На основі прикладів автор показує, що сила Франка у полеміці з противником — це факти, проаналізовані й осмислені з позицій передової суспільної теорії, вміння переконати читача і повернути його на свій бік, багатство й різноманітність полемічних прийомів.

Дослідник наголошує на вагомості кожного Франкового слова, розглядає систему мовностилістичних засобів І. Франка-публіциста, породжену як лінгвальними, так і екстралінгвальними факторами; оперуючи прикладами з творів І. Франка, доводить, що сатирична інтерпретація мовностилістичних норм, які існували в українській буржуазно-націоналістичній пресі, для письменника не самоціль, а засіб полемічного впливу і викриття суспільного ладу. І знову ж таки узагальнення: «...Суто логічні прийоми суперечки (зведення

до абсурду, поступка опонентів, доведення від супротивного) модифікуються у специфічно полемічні вихвалення противника, удаване приниження себе, полемічний бумеранг, полемічний «капкан» (с. 57). Саме в «капкан» І. Франка попав Куліш, коли заявив: «Я атеїст, що знає тільки бога». «Гарний атеїст, нічого сказати!» — говорить І. Франко і додає з їдкою іронією, — «та ба, не на тім кінець атеїзму д. Куліша! Хоч він і сам каже, що «не вірить в чортів і святих», але зараз же признає, що, проте, «чорти в святі є» (с. 66). І цілком слушно підкреслює Курганський, що Франко буквально знущується, глузує з свого противника, який проголошує себе атеїстом і народолобцем, а залишається містиком і клерикалом, вірним рабом «розумних царів».

Новим у дослідженні творчості Франка є матеріал розділу «Франко — майстер композиції», в якому автор вперше широко висвітлює композиційну стрункість публіцистики І. Франка, її максимальну переконливість, емоційну наснаженість і дохідливість. Це зробити було нелегко. Адже публіцистика Франка переважно безсюжетна, отже, йдеться про розвиток і зіткнення не характерів, а думок.

Від дослідження майстерності Франка І. П. Курганський кидає місточок в сьогодення: зупиняється на актуальному теоретичному питанні — розвиток думки в публіцистичному творі як її рух від оболонки явища до його ядра, суті. Звідси й акцентування уваги на зачині як структурній одиниці публіцистичного твору, на композиційному блоці як основному структурному елементі публіцистичного твору, на розташуванні і взаємозв'язках композиційних блоків та на структурних особливостях і функції кінцівки твору.

Майстерність Франка-публіциста є результатом гармонійного поєднання логічно-понятійних та емоційно-образних елементів мислення при чіткому розмежуванні їх функціональної ролі, заявляє автор дослідження. Майстерність дослідження Курганського полягає у поєднанні глибокого осмислення інтонаційного ладу публіцистики Франка з теоретичними роздумами над тими важливими суспільними завданнями, які стоять перед радянською публіцистикою.

Завершується монографія словами: «Вивчення журналістської спадщини Франка має неопініме значення для практики партійно-радянської преси, створення теорії публіцистики» (с. 147). Так, практика партійно-радянської преси вимагає все глибшого проникнення в суть суспільних явищ, їх поєднання й осмислення, вимагає максимального навантаження композиційного прийому, стилю, вмілого втілення думки в словесну форму.

Дослідження Курганського — це серйозна наукова праця, що стосується як історії нашої вітчизняної публіцистики, так і її теоретичних проблем.

Т. І. ПАНЬКО

Франкознавство за 1974 рік

ТВОРИ І. ФРАНКА

- Захар Беркут. К., «Дніпро», 1974, 171 с. з іл.
Каменщик и другие рассказы. Пер. с укр. М., «Худож. лит.», 1974. 299 с. з ил.
Фарбований лис. Казка. Пер. А. Байтар. Ужгород, «Карпати», 1974, угорська мова, 24 с. з іл.

КРИТИЧНА ЛІТЕРАТУРА ПРО І. ФРАНКА

Белозьорова О. М. Реалізм Й. Тайовського й українська література. (Типологічні аспекти вивчення). — «Рад. літературознавство», 1974, № 9, с. 64—73.

Зіставлення творчості Й. Тайовського й І. Франка.

Білогуб І. М. На позиціях атеїзму. Атеїзм української революційно-демократичної літератури. К., «Дніпро», 1974, 164 с. Також про І. Франка.

Бутрин М. Атеїстична спадщина Каменяра. — «Жовтень», 1974, № 5, с. 139—140.

Рец. на кн.: Франко І. Монолог атеїста. Львів, «Каменяр», 1973.

Возняк С. М. Іван Франко — поборник єднання народів. ВО «Вища школа», Вид-во при Львівському ун-ті, 1974, 144 с.

Войтюк А. Ю. Франко про співвідношення романтизму і реалізму. — «Рад. літературознавство», 1974, № 7, с. 41—53.

Воробйов В. Досвід критичної спадщини. — «Літ. Україна», 1974, 24 вересня.

Рец. на кн.: Поважна В. М. Розвиток української літературної критики у 80—90-х роках XIX ст. К., «Вища школа», 1973.

Також про І. Франка.

Городівський В. Голос кузні заглушує дзвони... — «Жовтень», 1974, № 1, с. 144—146.

Гузар З. П. Революційна спрямованість збірки Івана Франка «З вершин і низин». — «Укр. мова і література в школі», 1974, № 9, с. 53—58.

Гуменний Н. Ф. Публіцистика «Літературно-наукового вісника» (1898—1906). Автореф. канд. дис. Дніпропетровськ, 1974. 25 с. Також про І. Франка.

Дмитриченко В. С. Развитие социалистической мысли на Украине в 70-х—начале 80-х годов XIX века. Автореф. канд. дис. К., 1974. 98 с. Також про І. Франка.

Думинец И. Е. Иван Франко о России и русском общественно-политическом движении в XIX—начале XX в. Автореф. канд. дис. Львов, 1974. 20 с.

Загребельный П. Во имя человечности. — У кн.: Франко И. Каменщик и другие рассказы. М., «Худож. лит.», 1974, с. 3—11.

Евтух Н. Б. Борьба за распространение и утверждение идей марксистской педагогики на западноукраинских землях (начало 70-х гг. XIX ст.—конец 30-х гг. XX ст.). Автореф. канд. дис. К., 1974. Також про І. Франка.

Євтух М. Б. І. Франко і проблеми соціалістичного виховання молоді. — У зб.: Педагогіка, 1974, вип. 13, с. 131—138.

Канцелярук Б. Вогонь в одязі слова. — «Трибуна лектора», 1974, № 1, с. 37—39.

Про лекторську майстерність І. Франка.

Канцелярук Б. І. З духовної скарбниці братнього народу. — «Вісник Київського ун-ту. Серія журналістики», 1974, вип. 16, с. 61—67.

Курганський І. П. Майстерність Франка-публіциста. ВО «Вища школа», Вид-во при Львівському ун-ті, 1974. 148 с.

Курганський І. П. Мистецтво тактики Франка-публіциста. — «Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістики». 1974, с. 19—25.

Лесіна В. Ще одна грань великого таланту. — «Друг читача», 1974, 20 червня.

Рец. на кн.: Руда Т. П. Іван Франко — дослідник слов'янського фольклору. К., 1974.

Лисенко О. Я. Елементи класового аналізу в ідеях революційних демократів про соціальний прогрес. — «Філософська думка», 1974, № 2, с. 74—83. Також про І. Франка.

Мельничук Я. С. Иван Франко о революционных событиях 1848—1849 годов на славянских землях Австрийской империи. — «Советское славяноведение», 1974, № 2, с. 70—73.

Мишанич О. В. І. Франко і угорська література. — «Рад. літературознавство», 1974, № 2, с. 85—86.

Рец. на ст.: Шер В. І. Франко і українсько-угорські літературні зв'язки. — У зб.: «Studia Slavica», т. 19, № 1—3. Будапешт, 1973, с. 259—268.

Мороз М. Початок великого шляху. — «Друг читача», 1974, 18 липня. 100 років від появи першого друкованого твору І. Франка.

Наукова конференція, присвячена вивченню творчості Івана Франка (25—28 квітня 1974 р. в Одесі). — «Рад. літературознавство», 1974, № 7, с. 95. Підпис: М. З.

Нечитайлюк М. Ф. Науково-пропагандистська публіцистика І. Франка 70—80-х років XIX ст. — «Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістики», 1974, с. 10—19.

Новосядла Є. І. Франко за океаном. — «Жовтень», 1974, № 8, с. 141—143. Огляд перекладів творів І. Франка англійською мовою.

Пам'яті Каменяра. — «Львовская правда», 1974, 29 травня. У роковини смерті письменника.

Панько Т. І. Слово «золотий» у поезії І. Франка. — «Рідне слово», 1974, вип. 8, с. 22—27.

Поважна В. Н. Развитие украинской литературной критики в 80—90-х годах XIX ст. (К проблеме критериев и метода): Автореф. докт. дис. К., 1974. 60 с. Також про І. Франка.

Полек В. Чеська переробка «Вічного революціонера». — «Жовтень», 1974, № 8, с. 140.

Програма республіканської наукової конференції. Інтернаціоналізм в творчості Івана Франка. Одеса, 1974, квітень.

Зміст: Дузь І. М. Світове значення Івана Франка; Саєнко І. Є. Інтернаціональний зміст естетики І. Франка; Дорошенко І. І. Інтернаціональні мотиви в творчості Івана Франка-критика; Ривкіс Я. Ф. Франківська концепція національного та інтернаціонального в літературі та мистецтві; Халімончук А. М. Викриття шовінізму і українського буржуазного націоналізму в художній прозі І. Франка; Зимомря М. І. Мотиви дружби народів у ранніх творах І. Франка; Гольдберг М. Я. Роль сербської проблематики у формуванні славистичної концепції І. Франка; Бойчук А. П. Мотиви інтернаціонального єднання у сатиричній прозі І. Франка; Височанська О. Г. Виховання учнів в дусі інтернаціоналізму на творах І. Франка; Орлик П. І. І. Франко і революційна поезія слов'ян кінця ХІХ—початку ХХ ст.; Павленко Г. В. Роль і місце І. Я. Франка в міжслов'янських і слов'яно-німецьких культурних зв'язках; Шалата М. Й. І. Франко про загальнослов'янські інтереси в революції 1848 року; Антонюк Є. М. Інтернаціональні зв'язки «Західної України»; Шапоренко В. В. Східна тема у віршованому епосі І. Франка; Маркушевський П. Т. Інтернаціональна місткість театру І. Франка; Дергаль Л. Є. І. Франко про інтернаціоналізм творчості Лесі Українки; Доброгорський М. І. Інтернаціональний зміст патріотизму І. Франка; Охріменко П. П. І. Франко про Білорусію і білоруську культуру; Гузар З. П. Із зацікалень Франка-прозаїка польською проблематикою; Лісовий П. М. І. Франко й Угорщина; Кріль К. А. З інтернаціональних інтересів Франка-видавця; Прісовський Є. М. Проблема національного і інтернаціонального в циклі «Україна» («З вершин і низин»); Саєнко В. П. Із зв'язків І. Франка зі скандинавськими літературами; Над'ярних Н. С. Творчість І. Франка і розвиток реалізму в літературі народів СРСР; Мороз О. Н. До питання про методологічне новаторство І. Франка; Погребенник Ф. П. І. Франко і проблема інтернаціональних зв'язків української літератури; Білецький Ф. М. І. Франко про інтернаціональне і національне в гуморі; Денисюк І. О. І. Франко про інтернаціональні зв'язки літератури і фольклору; Бендзар Б. П. Інтернаціональне значення творчості І. Франка німецькою мовою; Гром'як Р. Т. Інтернаціоналістська сутність естетики І. Франка; Пустова Ф. Д. І. Франко про розвиток літературних жанрів; Войтюк А. Ю. І. Франко про соціально-класові і морально-етичні основи інтернаціоналізму; Ягідкіна Т. М. Проблема композиції художнього твору в теоретичній спадщині І. Франка; Рева М. І. Проблема типового в літературно-критичних статтях І. Франка про польську літературу; Баглай Й. О. І. Я. Франко про діалектику національного та інтернаціонального в літературному процесі і роль у ньому античної культурної спадщини; Бобинець С. С. Значення перекладацької діяльності Франка-інтернаціоналіста; Ковалик І. І. Лінгвіальні засоби вираження інтернаціоналіз-

му в поезії Франка; Тимошенко П. Д. І. Франко про південні та західнослов'янські мови; Панько Т. І. Місце інтернаціоналізмів в системі політекономічних термінів І. Франка; Григорук О. П. Макаронізація мови як засіб сатиричного зображення в оповіданнях І. Я. Франка; Марценкевич В. С. І. Франко в перекладах на англійську мову; Неборячок Ф. М. І. Франко — дослідник і перекладач Пушкіна; Вишневська Е. І. Франко — перекладач Міцкевича; Погребенник Я. М. Поезія І. Франка в перекладах німецького поета-комуніста Еріха Вайнера; Качій Ю. Ю. Про перші переклади творів І. Франка на угорську мову; Шкробинець Ю. В. Поема І. Франка «Мойсей» угорською мовою; Москаленко Н. А. «Галицько-руські приповідки» І. Франка та сучасні фразеологічні збірки та словники.

Рыльский М. Т. Мастерство Ивана Франко. — У кн.: Рыльский М. Т. О поэзии. Пер. с укр. М., «Сов. писатель», 1974, с. 105—126.

Руда Т. П. Иван Франко — дослідник слов'янського фольклору. К., «Наукова думка», 1974, 155 с.

Семчишин В. И. Интернационализм в идеологии украинских революционных демократов второй половины XIX—начала XX столетий. Автореф. канд. дис. Львов, 1974. 26 с.

Сохацький Б. М. Світоглядні і методологічні основи аналізу проблем свободи в ідеології українського революційного демократизму. — «Вісник Львівського ун-ту. Серія суспільних наук», 1974, вып. 9, с. 118—124. Також про І. Франка.

Ткачук М. П. Стаття І. Франка «Осип Юрій Федькович». — «Укр. мова і література в школі», 1974, № 8, с. 61—66.

Шамота М. Актуальні питання літературної критики. — «Літ. Україна», 1974, 8 лютого. Оцінка праці І. Франка «Із секретів поетичної творчості».

Шана Каменяреві. — «Вільна Україна», 1974, 29 травня. У роковини смерті письменника.

Яковенко В. Слово великого атеїста. — «Літ. Україна», 1974, 29 січня.

Ящук Павло. Мудрий наставник. — «Жовтень», 1974, № 8, с. 123—126. Спогад про П. Козланюка. Оцінка П. Козланюком художніх творів Д. Лук'яновича про І. Франка.

І. ФРАНКО В МИСТЕЦТВІ І ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Бандрівський Д. Андрійко. — «Ленінська молодь», 1974, 4 квітня.

Журлива О. Пам'яті Івана Франка (Поезія). — У кн.: Журлива О. Вибране. К., «Дніпро», 1974, с. 54—55.

Нижник І. Сонети з Борислава. Сонет оновлення. — «Вітчизна», 1974, № 11, с. 15. Також про І. Франка.

БІБЛІОГРАФІЯ

Мороз О. Н. Франкознавство за 1973 р. — У зб.: Укр. літературознавство, вип. 20. Іван Франко. Статті і матеріали. ВО «Вища школа», Вид-во при Львівському ун-ті, 1974, с. 102—105.

ДОПОВНЕННЯ ДО БІБЛІОГРАФІЇ ЗА 1972—1973 рр.

1972

Антология мировой философии. В 4-х т., т. 4. Философская и социологическая мысль народов СССР XIX в. М., «Мысль», 1972. 708 с. с ил. Також про І. Франка.

Гуменний М. Х. До естетичної платформи журналу «Літературно-науковий вісник». — У кн.: Некоторые вопросы современной исторической науки и филологии. Днепропетровск, 1972, с. 50—57. Також про І. Франка.

Кирилюк Є. П. Традиції Шевченка в новій українській літературі. — У кн.: Кирилюк Є. П. Слово, віддане народові. Вибр. праці. К., «Дніпро», 1972, с. 69—94. Про І. Франка, с. 83—93.

Козланюк Т. П. Воссоздание лингвостилистических особенностей прозы И. Я. Франко в английских переводах. Автореф. канд. дис. Львов, 1972. 30 с.

Кримський А. Ю. Твори в 5-ти т., т. 2. Упор. і прим. Н. О. Вишневської та М. Л. Гончарука. К., «Наукова думка», 1972. 718 с. з іл. і портретом.

Із змісту: «В поті чола». Образки з життя робучого люду. Написав Іван Франко, с. 307—311 (1890); «Жите і слово» (1894), с. 350—361; Йоани Вишенский, его жизнь и сочинения (Рец. на кн.: Франко І. Іван Вишенський і його твори. Львів, 1895), с. 380—455; «Абу — Касимові капці». Арабська казка. Переробив Іван Франко, с. 456—467 (1895); Доктор Іван Франко. Огляд його двадцятип'ятилітньої письменницької діяльності, с. 498—532; Франко Іван Якович, с. 552—558); Промова на могилі І. Франка, с. 680—681 (1940); Передмова до публікації «Листування І. Франка з Аг. Кримським (1890—1906)», с. 682—684 (1941).

Літературно-меморіальний музей Івана Франка у Львові. Путівник. Вид. 3-тє, доп. Путівник склали В. Бонь і З. Стець. Львів, «Каменярь», 1972. 119 с. з іл. і портретом.

Малишко А. Твори в 10-ти т., т. 10. К., «Дніпро», 1972. 399 с. Також про І. Франка.

Орел Василь. Львівські видання на Кубані. — «Жовтень», 1972, № 1, с. 159—160. Про твори І. Франка.

Павелко А. Ф. Декабристы и украинские революционные демократы. Автореф. докт. дис. К., 1972. 44 с.

Сарбей В. Г. В. І. Ленін і революційно-демократична спадщина І. Я. Франка. — У кн.: Сарбей В. Г. В. І. Ленін і дожовтнева спадщина історіографії України. К., «Наукова думка», 1972, с. 248—275.

Franko I. Obras escogidas. Moskva, 1972. Bassi I. Prefacio., p. 3—15. Ісп. мовою.

Werwes Hryhorij. Tam, gdzie Ikwy srebrne fale płyną. Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich. W. XIX i XX wieku. Warszawa, 1972. 324 s. Про І. Франка див у розділах: I. Franko. Próba syntezy; Problematyka polska powieści Iwana Franka.

1973

Альберт Д. Сторінки героїчної історії. — «Вільна Україна», 1973, 7 липня. І. Франко як популяризатор марксизму.

Ахріменко П. Літопис братерства. Мінськ, 1973.

Баб'як П. У народів вольних колі. Іван Франко мовами народів СРСР. — «Літ. Україна», 1973, 23 січня.

Власенко В. О. До проблеми розвитку українського критичного реалізму. — «Рад. літературознавство», 1973, № 2.

Денисюк І. Соратник Івана Франка (Д. Лукіянович). — «Ленінська молодь», 1973, 18 вересня.

Дмитриченко В. С. Соціалістичні думки на Україні в 70-х—на початку 80-х років XIX ст. К., 1973.

Духовний Т. Т. Образ коваля в європейських літературах. — «Рад. літературознавство», 1973, № 11.

Зосенко О. Є. О. М. Островський і дожовтнева укр. література. — «Рад. літературознавство», 1973, № 4.

Заславський І. Поетична спадщина М. Ю. Лермонтова в українських перекладах. К., 1973.

Зброєю слова. Збірка творів, спрямованих проти українських буржуазних націоналістів. Вип. 1. К., 1973.

Кавулія Ш. Ч. Із ідейно-філософських взаємозв'язків українських і грузинських революційних демократів. — «Проблеми філософії», 1973, вип. 30. Також про І. Франка.

Катрич В. Революційно-демократичні погляди Івана Франка на походження та суть держави. — «Вісник Київського ун-ту», 1973, № 14.

Килимник О. Над спадщиною класиків. Із рукописів М. Рильського. — «Вітчизна», 1973, № 6. Також про І. Франка.

Козланюк Т. П. Відображення семантико-структурних особливостей абзаца в англійському перекладі творів І. Франка «Бориславського циклу». — У зб.: «Іноземна філологія», 1973. Вип. 31; Вид-во Львівського ун-ту.

Комаринець Т. Франко про народність творчості Шевченка. — У кн.: Збірник праць двадцятої наукової Шевченківської конференції. К., 1973.

Орлик П. І. Українська поезія кінця XIX—початку XX ст.. К., 1973. Також про поезію І. Франка.

Погребенник Ф. На ниві братання літератур. — «Друг читача», 1973, 19 січня.

Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. К., 1973. 298 с. Про І. Франка-перекладача, с. 94—110.

Погрібний А. Вогненна пристрасна публіцистика. — «Друг читача», 1973, 5 грудня. Про публіцистику І. Франка.

Полотай Н. Ранній варіант поеми І. Франка «П'яниця». — «Рад. літературознавство», 1973, № 2.

Полтавцев О. С. Філософія Л. М. Толстого в оцінці українських революційних демократів (І. Франко і Л. Українка). — «Проблеми філософії», 1973, № 30.

Радванська Н. О. «Жите і слово» — пропагандист революційної Росії — У зб.: Українське літературознавство. Вип. 19. Вид-во Львівського ун-ту, 1973.

Рева М. Вивчення статей І. Я. Франка про творчість Т. Г. Шевченка. — «Укр. мова і література в школі», 1973, № 11.

Руденко А. У музеях Львова. Літературно-меморіальний музей І. Франка. — «Вільна Україна», 1973, 22 грудня.

Сапацинський І. П. Укр. революційні демократи про свободу і щастя народу. — «Проблеми філософії», 1973, № 30. Також про І. Франка.

Якубін А. Українські революційні демократи про зв'язок принципу розвитку з принципом матеріальної єдності світу. — «Проблеми філософії», 1973, № 30. Також про І. Франка.

Янковський Ю. Великі знавці людських душ (Достоевський і Франко). — У кн.: Художній світ Достоевського. К., 1973.

Kuplovski M. Galicyjski spór o Mickiewicze. — «Zycie literackie», 1973, 28 października.

Бібліографію уклали О. Н. МОРОЗ, М. О. МОРОЗ

Словник мови художніх творів Івана Франка (Пробний зошит)

Укладання словників мови творів українських письменників — одне із актуальних завдань сучасної української радянської лексикографії. На Україні укладають словники мови творів І. Котляревського (Київ, Полтава), Г. Квітки-Основ'яненка (Харків), Л. Глібова (Ніжин), Ю. Федьковича (Чернівці), В. Стефаника (Львів).

Словник мови творів Івана Франка, над підготовкою якого працюють співробітники кафедри української мови Львівського державного університету, ставить своїм завданням виявити у словникових статтях усе багатство лексичного складу і стилістичне функціонування Франкових слів-експресем (експресемоїдів) та подати наявні словоформи.

Співробітники кафедри української мови Львівського університету на основі текстів двадцятитомного видання творів Івана Франка¹ та «Літературної спадщини. Іван Франко»² уклали і підготували до друку пробний зошит словника мови поезії Івана Франка для широкого обговорення, щоб ура-

¹ Франко Іван. Твори у 20-ти т. К., 1956—1958. Далі при посиланні на це видання том позначаємо в тексті римською цифрою.

² Літературна спадщина. Іван Франко. Т. 1—4. К., 1956—1962. Далі — ЛСФ.

хувати зауваження, пропозиції та побажання при дальшій роботі над укладанням цього словника.

Словникові статті, розміщені в алфавітному порядку, містять лексико-семантичну розробку реєстрового слова, його стилістичну функцію та граматичну довідку про систему граматичних форм. Вони складаються з таких основних частин:

1) Заголовок статті — реєстрове слово; 2) кількість слововживання (у дужках); 3) довідка про значення слова; 4) кількість випадків слововживання в різних значеннях (у дужках); 5) ілюстративний матеріал для кожного значення слова; 6) повний перелік усіх граматичних форм слововживання.

Початкова і наступні букви реєстрового слова становлять основу алфавітного порядку укладання Словника. Реєстровими словами вважаються: 1) слова, різні за звучанням і значенням; 2) лексемні омоніми з цифровою позначкою вгорі з правого боку: *засипати*¹, *засіпати*². Слова типу *Комар* (прізвище) і *комар* (загальна назва); 3) словотвірні синоніми: *учень*, *ученик*; 4) дієприкметники; 5) дієслівні форми на -но, -то: *написано*, *вбито*; 6) установлені субстантивовані слова: *молодий*, *молода*, *прийдешнє*. Субстантивовані слова (прикметники, займенники, прислівники, вигуки, частки тощо) подаються у статті основного слова під новим значенням з поміткою субст.: *мій* (1050)... 2. субст. *чоловік*. *Мій* (чоловік) казав. XI, 352; 7) похідні пестливі, здрібнілі форми загальних та власних назв: *доля*, *доленька*, *Іван*, *Івась*; 8) форми вищого і найвищого ступенів прикметників та прислівників: *довший*, *найсильніший*, *веселіше*, *найширше*; 9) слова з різними структурними основами в однині та множині типу *людина—люди*, *дитина—діти*; 10) ім'я, по батькові, ім'я і прізвище подаються в різних словникових статтях з посиланням бдне на одного: *Генріх* див. *Гейне*; *Гейне* див. *Генріх*; 11) словосполучення географічні назви (*Великі Мости*) є однією реєстровою величиною і ставляться за алфавітом першого складника; 12) звукові (фонемні) варіанти слів (*іти—йти*, *учитель—вчитель*), а також літературні і діалектні фонетико-граматичні варіанти подаються паралельно, в одній словниковій статті — спочатку літературна, а потім діалектна форма. Перед кількістю слововживання подається помітка діал.: *задоволення* (3), *задоволенне* діал. (1). Поряд із цим, кожний варіант ставиться на відповідних реєстрових місцях за алфавітом з посиланням див. на основне слово: *йти* див. *іти*; *задоволення* див. *задоволення*; 13) повні і короткі форми прикметників подаються в одній словниковій статті: *здоровий* (87), *здорове* (5). Коротка форма ще подається за алфавітом з посиланням на повну: *здоров* див. *здоровий*; 14) наголос у реєстровому слові ставиться лише для розрізнення омографів (*м'юка—мукá*) чи відповідно до тексту.

Відмінювані реєстрові слова подаються в початковій формі, якою вважається: 1) для іменних частин мови називний відмінок однини, для множинних іменників — називний множини. Для прикметників, займенників, дієприкметників, числівників, відмінюваних за родами, — називний відмінок однини чоловічого роду; 2) для дієслів — інфінітив на -ти, -тися, -тись. Варіанти форм на -ть, -ться, -тись, -чи подаються в одній словниковій статті: *сміятися* (74), *сміятись* (5), *сміяться* (3); *бігти* (75), *бічи* (1). Вставні слова, однозвучні з формами відмінюваних слів (*здається*, *може*), подаються в словниковій статті з відмінюваним словом (*здаватися*, *могти*); 3) для особового займенника першої особи однини — форма *я*, для множини — *ми*;

для другої особи однини — *ти*, для множини — *ви*; 4) займенники третьої особи однини і множини (*він, вона, воно, вони*) подаються в одній словниковій статті; 5) для зворотного займенника — форма родового відмінка *себе*.

У випадку, коли в художніх текстах Франка початкова форма відмінюваних слів не вживається, як реєстрове слово використовується відповідна сучасна літературна форма.

✓ Назва частин мови зазначається лише при невідмінюваних частинах мови, а також при словах-омонімах: *добре* (присл.); *мати*¹ (ім.), *мати*² (дієсл.).

Семантико-стилістична характеристика слова розкриває значення, в яких вживається слово в творах Франка. Не тлумачаться загальновідомі слова, якщо вони не вжиті зі специфічним значенням. Кожне значення подається з абзаца під арабською цифрою. Лексико-семантичні відтінки виділяються такою позначкою //16, //2 і т. д. У межах значень подається і стилістична оцінка, на що вказують позначки: *образн.*, *у порівн.*, *у тавтол.*, *ірон.*, *у метаф.*, *здрібн.*, *лайл.*, *зменш.*, *застар.*, *знезач.*, *персон.* тощо. У кінці статті після темного ромба (◆) подаються стійкі словосполучення (фраземи) з основним словом. Наприклад, *да(ва)ти раду* подається у словниковій статті *давати*, а в статті *рада* робиться посилання: див. *да(ва)ти*. Кожне значення слова ілюструється не менш як двома прикладами з текстів І. Франка з різними формами даного слова.

Якщо в творах І. Франка слово вжите двічі або більше разів, обов'язково після світлого ромба (◇) треба давати повну паспортизацію за такими принципами: 1) іменникові форми подаються за числами, а в межах чисел — за відмінками; 2) прикметникові, дієприкметникові форми подаються за числами, відмінками, а в межах відмінків — за родами; 3) числівники кількісні — аналогічно до іменників, порядкові — аналогічно до прикметників; 4) займенники, залежно від типу відмінювання, — аналогічно до іменників або прикметників. У межах відмінка спочатку подається літературна форма, потім — діалектна. Якщо форма прийменникова, то виявляється і прийменник, який при словах, що змінюються за родами, подається в дужках, а при іменниках, займенниках — без дужок. Прийменники подаються в алфавітному порядку. Форми прикметників, займенників у звертанні вважаються кличними; 5) дієслівні форми розташовуються в такому порядку: а) інфінітив; б) дійсний спосіб: теперішній час — однина 1, 2 і 3 особа, множина 1, 2, 3 особа; минулий час (давноминулий) — однина чоловічого, жіночого, середнього роду, множина; майбутній час (проста форма) — однина 1, 2, 3 особа, множина 1, 2, 3 особа; майбутній час (складена форма) — однина 1, 2, 3 особа; множина 1, 2, 3 особа; складна форма — однина 1, 2, 3 особа; множина 1, 2, 3 особа; в) наказовий спосіб — у такій послідовності, як форми минулого часу; г) дієприслівники теперішнього і минулого часу.

У межах форм спочатку подається літературна форма чи її варіант, потім діалектна: *питає, пита; дітей, дітий*.

При кожній формі обов'язково виявляється значення, відтінок значення чи стилістична характеристика, для чого використовуються ті ж позначки, що у семантичній характеристиці.

Своєрідність діалектичного характеру лексикографічної статті полягає в тому, що словникова стаття у тлумачному словнику являє собою діалектичну мовно-мовленнєву лексикографічну єдність, в якій виклад системи лек-

сико-семантичної структури реєстрового слова належить до сфери мови, а весь ілюстративний текстовий матеріал становить сферу мовлення.

Таке марксистсько-ленінське розуміння діалектичної природи і суті лексикографічної статті у тлумачному словнику вимагає того, щоб при лексикографічному аналізі її структури творчо застосовувалися принципи марксистсько-ленінського діалектичного наукового пізнання: «Роздвоєння єдиного і пізнання суперечливих частин його... є *суть* (одна з «сутностей», одна з основних, коли не основна, особливостей або рис) діалектики»³.

Словникові статті уклали співробітники кафедри української мови Львівського університету: доц. Возний Т. М. (*мовити*), доц. Дідик С. С. (*між, межі*), доц. Ключковський Б. Г. (*або*), доц. Ощипко І. П. (*тихо, тра, треба*), доц. Сербенська О. А. (*право*), аспірантка Третьєвич Л. М. (*чорний*), доц. Черняхівська Є. М. (*безконечний, безмежний, буйний*), доц. Шкільник М. М. (*учитель—вчитель, учителька—вчителька, ученик*). Вступна частина та принципи укладання словника мови художніх творів Івана Франка розроблені проф. І. І. Коваликом.

АБО¹. *Сполучн.* (450). 1. *Розділовий* (438). 1. *Уживається на означення того, що з ряду двох або більше перелічуваних предметів, дій, їх ознак і інших явищ можливе тільки одне* (376). а) *між двома словами — однорідними членами неантонімічного змісту* (22...). Все мусить впасти на вагу, аж поки Скінчиться бій великий, а скінчиться Не швидше, аж я згину або він! XV. 255. 2. *Подобались йому їх шати й зброя І зараз він сказав, що се князі Або послі князівські мусять бути.* XV. 108. 10. *Любов, або знання — оце єдиний Твій вибір.* XV. 221. 7. *Розгадка: мул мав на собі сім бочівок або мішків, а ослиця — п'ять.* ЛСФ II 241. прим. 1. Се ж, звичайно, прості сплетні Або дурнота бездонна! XII 178. 18. *Вдержать його починання Може смерть або вигнання...* ЛСФ III 591. 16. *Один лиш вибір маю: Втікати з краю або смертю згинуть.* XV 38. 19. *Підрізують або підрубують Всі дерева при самому корінню, Так що лише про знак вони стоять.* ЛСФ III 206. 10. *Коли свобідний покривдить рабиною або вжиг насилля, заплатить Подвійну кару за ушкоджене.* ЛСФ II 406. 2. *Нащо отарам дар свободи? Их різать або стригти треба лиш.* XIV 94. 28. *Бери нас, або переїдь по нас.* XI 136. 8. *Жаль нам, що прибуваем аж по битві, Бо жадна нам або мала лиш вдяка Дістанеться на нашу добру волю...* ЛСФ III 448. 41. *Все те тягне до таборів Папських або схизматичних.* X 100. 36. *Інший діввавшись як я до власти, Якби захланний або нерозумний Удався, певно би не поступав Так помірковано...* ЛСФ II 153. 12. *І не маючи Тут інших виглядів лиш той один, Що як війна не вийде їм на користь По їх бажанню, жде їх лиш маленька, Або ж і зовсім жадна, жадна кара.* ЛСФ III 454. 31. *То думала, що кінь тебе заніс В болото або в пропасть...* XIV 251. 19. *Знайде смерть собі безчасовую З топірця або на шибениці.* XIII 344. 44. *Вже князя і сон зломив, В очі мов насипав приску, Голова тяжить, неначе Від маківки або пива.* XIII 19. 24. // *У значенні невизначеної, приблизної кількості тощо* (7). *Аж геть вже по північ, У другім або третім моїм сні Мені явився рицар...* XIII 297. 13. *Не лихо вина спорожнити Пугарик один або два, Але як без*

³ *Ленін В. І. Повне зібрання творів, т. 29, с. 298.*

ліку їх пити, То вже закрути голова. ЛСФ 145. 25. Так нудьгувала гарна лісничиха Оце вже вісім або десять літ. XI 260. 32. Наче блискавка містом розбіглася вість, Що під мурами став той непрошений гість, І переляк усіх невимовний обняв, Мов би вже одну браму або дві заняв. ЛСФ III 625. 24. Гадаєте, що бог про тебе дбає, Чи там сто люда заб'ють, або двісті... XI 127. 36. Невпинно й невтомно ти [Мінуцій] говорив і творив, Аби власть народа вменшити, обкроїти А власть можновладців, конзулів, сенату Подвоїти або й потроїти. ЛСФ III 631. 28. // У порівнянні (5). І він упав, наче дуб або відломок скелі стрімкої... ЛСФ II 118. 41. А Зевесів синок на все вдажний Скулившись прошмигнув крізь діру в дверях дому при замку, Наче осіння мля або пара... ЛСФ II 21. 11. Втім, цар кивнув, і згряя ад'ютантів, Мов з клітки горобці або хорти зі свори, Метнувшись в той круг з шаленим криком... XIV 350. 27. Але знов мені у серці стало, Мовби хто вколов або горячим Жигалом до рани доторкнувся. XIII 338. 2. // Значення, близьке до єдиального (8). Лавр або берест усе залля дишля бува найтривкіший, Дуб на греділь та на рало. ЛСФ II 129. 11. А куропатка або горлиця й перелетіти попри нас не сміє. ЛСФ II 253. 2. Безумні ми, коли народний крик Або стогнання серце нам тривожить. XVI 115. 14. Багато ранених, що зні йти Ані возів або підвід дістати Не спромоглися, полишалося На боєвищі... ЛСФ III 47. 409. Супокій — святе діло В супокійній часи, Та сли в час війни та бою Ти зовеш до супокою — Зрадник або трус esi. X 39. 5. Чи ж союзні міста, що з великим трудом Їх римляни собі приєднали, Не зійшли через тебе у крайню нужду Або зовсім пустками не стали? ЛСФ III 645. 16; б) між двома словами — однорідними членами з антонімічним значенням (28). І ухвалив [сенат] звести на час якийсь Власть конзулярну й іншу власть таку Поставити, яка б сама рішала Про мир або війну та про все інше... ЛСФ III 422. 19. Людям смертельним він [Зевс] честь або нечесть дає по вподобі, Слава їм або ганьба, Як Зевеса високого воля. ЛСФ II 120. 10. Мене кидає в жар або в мороз. XIV 194. 10. Мпожяться вівці, корови і кози й воли або гинуть... ЛСФ II 98. 19. Воно [знання] стається добрим або злим Тоді, коли на зле чи добре вжите. X 384. 41. Натомість певний був, що їхня приязнь йому допоможе інших побідити, Самі ж вони через себе самих Йому в часі коротшім або довшім Поможуть верх над ними взяти. ЛСФ III 69. 4. То видно, дух власть має над часом І мірить го лиш тим, що бачить, будь вно Приємне або прикре — безконечне Або дрібне. XV 258. 3. Король, ас, дама, хлопець чи десятка, Вино чи черва, чорні чи червоні, Падуть [карти] на сей або на той бік... XIV 338. 33. ... Часть велика Тікала з міста, явно або тайно... ЛСФ III 494. 19. В огнищі гріли цибухи Та й полишили те огнище, З якого висше або низче Стелився дим до оболонь, — Був ще в недогарках огонь. ЛСФ IV 179. 37. в) між предик. частинами складносурядного речення (9). А тепер зістріль зараз волоський горіх Із голови твого брата, Або я посаджу тебе у Орінгебург, І тюрма тобі буде заплата. XV 139. 3. ... Інші списками проколені встеляли землю трупом, або пораних їх волокли в неволю. ЛСФ III 45. 325. Може, ключ де загубився, Або замок закрутився? XII 416. 14. Тни, королю! Розітнеш, або я перетоплю все, на що засудиш мене. ЛСФ III 252. Прим. Лиши м'я, Авель, або я тебе Самого лишу туй. XV 263. 25. Неначе грім Ударив або пошесть в нім Враз вибухла. X 356. 1. Між двома супідрядними реченнями (4). Можеш набезпечно вернути додому [один], як не вмиєш скоріше, або тебе пірач не за-

мордує! ЛСФ II 304. 24. А бідним заздро стало, щоб вони Не полишилися в посіданню Добра, котре батьки їм полишили Або котре житєм трудолюбивим Та поміркованим собі здобули... ЛСФ III 417. 15. Скажи, який знак він тобі дав любовний, Або ти дарувала йому? ЛСФ IV 299. 28. г) *перед останнім у ряді трьох і більше однорідних членів* (3). Якби скарби мав я незміряні, Як були у Кройза, повідають, То стояли б ми обое в злоті — Два святці на почесь Афродіті, А в руках би мали шоломійки, Яблочка червоні або рожі, А на мні була б новая гунька, На ногах же постолі зашиклі. ЛСФ II 388. 28. Не дай то боже, щоб вона [жінка] торкнулась Жорен, мітли або там помела, Щоб смітте з хати на смітник несла Або при горшках поратсья метнулась, Де б забруднітьс я загоріть могла. ЛСФ II 148. 53. Поросся одно Поставимо, а ви [хозяїн] столів собі Заставте вісім, два або один. ЛСФ II 218. 30. // *Значення, близьке до єднального* (6). Бо коли хто від війни свобідний, І до діл державних непричасний, А проте за свою бездіяльність, За лінивство або неретельність Підпав же під ганебні кари, — [Було видно, що рільник нездалий, І рілю від нього відбирали]. ЛСФ III 220. 34. Повір мені, Здалека нас чарують слава, розкіш Або жінок лукавее кохання. XIV 108. 9. Як утіка чоловік з невимовною розкішю в серці З лиха тяжкого, з хвороб, або теж із кайданів неволі, Так Амфітріон отсе, покінчивши жорстоку роботу, З радістю роскоші пив із жоною у своїй домівці. ЛСФ II 110. 34. Пушкін... Всяк день Нам грозить царський гнів, тюрма, Сибір, Клобук або кайдани, а в глуші Монастиря — голодная смерть чи петля. XIV 128. 28. Як уже закидав мені Брут, а до того ще певно додасть, скільки шкід я державі в війні причинив, Скільки краю спустошив, здобичі собі сохранив, Скільки міст зруйнував, люду помордував, Або в руки ворожі він [тобто: я] волю віддав, — Що на ті всі оскарження зможу сказати І чи зважиться з вас хто мені помагати? ЛСФ III 632. 37. д) *між одним і групою або між групами однорідних членів з іншими сполучниками* (8). Котрий рицар та мечем своїм погордує, Що життя ним береже, родину годує І віддять би хтів його ворогові в руки, Заслужив би сором лиш або смерть і муки. ЛСФ IV 190. 4. Цар же, як прийде турбота Або радість і охота, Не рвався, мов сліпий до плота. XI 334. 20. Дехто приносить литку прездорову Або утробу та ще всяку страву. ЛСФ II 217. 29. Відвічний ліс шумів, над ним тужливо Або стогнав, і плакав, і ревів, Вітрами битий. X 379. 1. І може бути твір тілесний, дотикальний Або дух ідеальний. ЛСФ II 314. 27. Плїт розбирай і в двір вези Або оплату положи! X 268. 19. Знать, мали храп на папа, та хилили або, може... XI 257. 7. З даху злетіти може моментально Копиця снігу, вбити чоловіка Або злякати та приголомшити. ЛСФ III 408. 29: е) *у ряді двох і більше однорідних членів у співвідношенні з одним чи кількома іншими препозитивними або постпозитивними розділовими сполучниками* (10). ...Звичаєм германців матері Та старші жони жеребом, віщбами Проповідають, чи корисно буде Розпочинати битву, або ні. ЛСФ III 128. 30. Ускочили в таке, що хоч вдаряйс в побожність Або до чорта в путь! XI 46. 11. Пильно також дожидай, чи від заходу або зі сходу Хмари надходять... ЛСФ II 228. 50. Всі ті міста чи божество здвигнуло, Чи оборонець або ремесло. XIV 336. 12. От учитель не знать, чи сердитий, чи для зиску, або для похмілля, Вийшов із дітьми за міську браму Й запровадив їх аж до Камілля. ЛСФ III 14. 13. Та коли сила та відійметься Від тебе чи то волею судьби, Припадком або

смертю, то ти сам На шалі сего світа не заважиш Ані на порошину більше, як Звичайний смертний. ЛСФ IV 205. 8. І повстане Іцілій якийсь або Децій чи Брут І закине мені, що роздвоюю міську громаду... ЛСФ III 632. 29. А був собі ганчоватий, Чи сліпий або горбатий, Пелехатий, вольоватий Чи рудий волоссям вкритий, Мусів з кожного ганчу Заплатити по грошу. ЛСФ IV 204. 37. Сподіваюся, що до Єгипту запливем, чи до Кіпру, або до Гіпербореїв, Чи куди-інде... ЛСФ II 49. 26.

◆ У складі сполучення (5). «Честь або смерть! Все проста дорога!» — Се був девіз його. XII 356. 27. Най мене сам пан біг скаре, Коли я що або що... XII 468. 21. Тоді скочив перший вояк До дівчини «Так або як Нашим клятвам ти не вір!» ЛСФ III 189. 29. // У значенні невизначеної, приблизної міри, кількості тощо (2). Від тих сварів доходило часто До бійок більш або менш завзятих Чи на п'ястуки, чи на каміне. ЛСФ III 168. 36.

2. Уживаються на означення того, що предмети, дії, їх ознаки чи інші явища більш-менш рівномірно, періодично чергуються або змінюються іншими (62). а) між двома словами — однорідними членами (34). Де-де чути квиління з шатра Або регіт дівочий... XII 487. 18. ... Частенько в простім строю, Жебраком або слугою Перебравшись, [цар] блукав. XII 376. 35. Жите їх майже все мина на ловах Або на вправах у военній штучі... ЛСФ III 203. 11. Він [Діоніс] тоді став похожати по лісних кривках (таємничих), Лавром оздоблений або повоєм... ЛСФ II 56. 21. Не було в селі такого газди, Щоб ти з ним у сварку або в бійку Не зайшов за будь-яку марницю. XIII 344. 8. Хто при пирах або в гостині Багаті сипле милостині, Гроша ж не дасть своїй дитині. XI 322. 26. В тім намірі все табором стояв На згірях або на стрімких шпильях... ЛСФ III 72. 39. А пані ходить, ані слова Не каже, лиш часом зітхне Або сльозами обіллється... X 358. 23. Сидить моя Файга та й плаче. Що я Говорю, і прошу, і грожу — Мовчить або ходить сама не своя, Ну просто дивитись не можу! X 227. 3. От тим-то часто в п'їтмі впаду я І лізу рачки, або сновигаю вулицями, «Мисліте» пишучи ногами вліво, вправо. ЛСФ II 184. 12. ... Вмів [конзул Папірій] у найтруднішій ділі Сказати мудре, світозарне слово Або найзавзятішу суперечку, Мов блискавкою, дотепом змінити В загальний сміх ЛСФ. IV 205. 32. Та коли на власні очі бачиш, Що грішить хтось або кривду робить, Не суди його, бо знать не можеш, Чи немає правди в його ділі. XI 324. 7. Коли поміж кількома [римлянами] до спору Доходило за згоду без свідків, То сперечні сторони годила Сего або другого заява... ЛСФ III 219. 49. Часто теж зірвані цвіти, білі ті водянії лілеї, Вітер віщують, коли ще по тихого моря поверхні Купами плавають почнуть перед бурею або й опісля. ЛСФ II 229. 44. Та як настануть дні тепліїші в лютім Або у марті, м'якне сніг усюди, Зсувається з громовим гуркотом Із бляшаних дахів... ЛСФ III 408. 31. ...Та що робили більше з примусу Або про людський стид, а не з природної В них чесноти, звичайно не могли Устояться в на себе взятій ролі. ЛСФ III 70. 13. Коли, отже, треба вам такого, То не нарушаючи законів, Не наводячи і на себе сміху злого, Що про благо тисяч, міліонів Совіщаєтеся легкомісно Або паче і своєкорисно, Вибирайте чи Помпея того, Чи кого будь іншого такого На диктатора! ЛСФ III 62. 6, б) між двома предик. частинами складносур. речення (9). А то іншим разом вороже Військо найде і знесе люд увесь, навіть мури міської, Або потопить Зевес кораблі їх у морі бурхливім. ЛСФ II 125. 14. Надворі пуститься дощ або

вітер буйний забушує... ЛСФ II 228. 42. Високо вітер шумний її там підіймає над землею і пре на захід дощем, або інший раз буря з півночі Гонить, як сівер тракійський несе хмари густі. ЛСФ II 131. 32. Часто теж дикі качки та морські сиклії замість Щоб поринать у воді, б'ють на березі крилами землю, Або теж хмари повзуть та чіпляються за гір вірхів'я. ЛСФ II 229. 41. То знов ричане вола незвитяжне, що стриму не знає, Або рик льва... ЛСФ II 105. 40. Він знає, що де військо не слухає виданих розказів, там лихий заряд і безуспішні заходи або показується якась злочина підмова, спричинена захланністю. ЛСФ III 112. Вин. 21. Також вороження в них нових родів явилось много З звірів і птахів і як у нутрі їх усяке буває, Або ворожать зі снів толкователі привидів сонних, Як людські душі не раз сні трівають і серце стискають. ЛСФ II 327. 35. // *Між двома сунідрядними реченнями* (7). Числю, як мірним тактом стукає годинник, Або хрущик-стукачик, в дереві укритий, Стука до жінки, мовби хтів поговорити. XIV 316. 17. Іріда струнка бистронога, Вість їй приносить... [Стикс], Як де незгода й убійство повстане посеред безсмертних Або як збреше котрийсь із богів, що живуть у Олімпі. ЛСФ II 104. 42. Ей, пильнуй худоби, сину, Щоб вовки її не рвали Або в шкоду щоб не йшла! XII 130. 10. Як часом Червінь на небо паде, коли густо стягаються хмари — Або чорніє сям-там, нехай се тобі знак буде певний, Що наближається дощ, а вся червінь — провісниця вітру. ЛСФ II 228. ...[Григорій] Рад, як у дзвін ударять, або як Наставник збудить палицею. XIV 111. 17. Чи що вона п'є або що вона їсть, Сего вам не скаже ніхто й не вповість. ЛСФ III 462. 16. Але не так, коли все сонце сходить ослонене млою Або проміне одно вистріля на схід, друге на північ, А середина лише ясно світить, — у разі тому Заповідається дощ або вітер. ЛСФ II 228. 8. // *Між двома порівняннями* (1). Сім уже літ, наче дим той, над стріхою хати сільської, Що затемня божий день і до сліз вигриза людям очі, Або неначе та хмара вогка, що пропасниці плодить, Висіла туга й печаль над двором королівським Ойнея. XIII 315. 7, в) *перед останнім у ряді трьох і більше однорідних членів* (4). А як акцій купу пустити між люди, І цегол багато виробите в лет, То акціонер вам кожний зараз буде Актор, публіка або поет. XIV 429. 18. О, горе, сльи в такім кутку ся зродит Мість никлой мушки страшний великан, Що все росте., — Що наконець на яв із тьми виходит Яко пожар, гроза або оркан! ЛСФ I 24. 4. ...Та розпитувать, перечить, Нарікать або злоречить Не відважився ніхто. XII 400. 35. Старші діти по голім степу, Наче зайчики, грають, В перегони біжать і кричать Або з луків стріляють. XII 487. 16. г) *у ряді двох і більше однорідних членів у співвіднесеності з одним чи кількома іншими препозитивними або постпозитивними розділовими сполучниками* (7). У всіх битвах пізнійших, де участь я [Марцій] брав, Я хоробрістю все визначався; Чи міста штурмовать, або штурм відбивать, Я між першими все потикався. ЛСФ III 631. 3. Не перестали руйнувать герої кровожадні: Приймали лютих слонів вид, заїлих в час парування, І ями страх, вищителя ширили по пустелях геть: То в виді львів, чи тигрів знов, або й невидимо вони Де віщунів, жерців найшли, вбивали хитрощами їх. XV 93. 32. Чи більш ротів ставало, аніж хліба, Чи то недорід був в якому році, Чи хліб нівечила пожежа, повінь Або грабівники чужосторонні, — Досить, що виявлялася потреба Вменшити людність, а дітей вбивати Вважалося в них злочином найменшим... ЛСФ III 147. 18.

Гарні скупавши тіла у холодних Термесових хвилях Або в воді Гіпокрени, чи в хвилях святого Ольмея. ЛСФ II 89. 6. Певен я, не волів би ти Марієм бути, Сім раз конзулем, лютим куйоном, Або Корвіном, чи Суллею, але волиш Таки бути і зістать Ціцероном. ЛСФ III 142. 38. Як так, нехай юрба хоч злиться, хоч ганьбить, Плює на віттар той, де твій огонь горить, Або мов дітвора твій п'єдестал штурмує! XIV 88. 25.

Або... або (57). а) підкреслює, як правило, взаємовиключення перелічуваних предметів, дій, їх ознак і інших явищ (35). Ми мусимо або з всім натиском Іншим повелівать, або пропасти. ЛСФ III 115. 36. Жаден інший Момент не видався так пригідним, Якби лише були ми захотіли, Зробить одно з двоїх: або власть вашу Звалити, або лекшою зробити. ЛСФ III 525. 33. Адже їх або смерть або рабство постидне чекає... ЛСФ III 627. 7. Або згинеш по-жебрацьки, Або сильними руками Виб'єм дух з них гайдамацький Канчуками. XII 353. 2. Браття, — каже, — я все з вами! Або ляжем головами, Або Льва зав'яжем в міх! XII 44.39. Або дай мені до неї відси птахом долетіти, або збігти, мов на кладці, по промінню золотім. XI 214. 29. // Повторений сполучник або ... або зі значенням, близьким до єдиального (1). По-перше, чому вважають потрібним допитувати або роздумувати над тим, що або в яку сторону, або з якою метою їх проводять. ЛСФ III 111. Вин. 19. // Коло трьох і більше однорідних членів із співвіднесенням з іншими розділовими сполучниками або без них (6). Велів [Ганнібал] із зібраних в добичу стад Зігнати зо дві тисячі волів І кожному волю на кожний рік Смелоскип або в'язанку Хашу або бадилля нав'язати. ЛСФ III 75. 18. Сховайте якнайшвидше де мене За містом, або вбийте, або викиньте В безодню моря, де б ніхто ніколи Мене не бачив. XV 72. 2. Запевне знають Про многих, що за могого правління Не переслухані пропали, або Із вітчизни протурені були Ограблені з маєтків, або інші Понесли шкоди. ЛСФ III 288. 43. І спалахнула в Анхіза любов, він промовив до неї: «Пані, витай, хто еси із блаженних, що в дім сей вступила? Чи Артеміда ти або Латона або золота Афродіта, Чи благородна Теміда або синьоока Атена, Чи теж, котра з Харіт війти зволила, що супроводять Часто богів і які теж безсмертними звуться, чи може Ти котра з німф, що отсі заселяють прегарні діброви І джерела рік і луги, на траву соковиту багаті. ЛСФ II 32. 30. // Між сурядно пов'язаними реченнями (3). Бо або всі не встояться, коли Ми згідно вдаримо на них, або Безличність їх сама їх доведе До гіршої покути. ЛСФ III 485. 30. Або не треба було нам зразу підійматися Над рівнем загалу людей, або, Тепер піднявшись вже так високо, Здобувши так високе володіння, Ми мусимо... ЛСФ III 115. 31. ... Або до Утику втечеш, або в Ілерду Пошлють тебе в науку. XV 82. 35.

◆ У сполученні «або — або» (2). Кожний табір з-поміж своїх хтів короля мати, Аби прав їх не вкоротить, а нові придбати; А нарешті уложили таке «або-або», Що у обох, здавалось би, держалося слабо. ЛСФ III 209. 29. Що за нами, хай навіки Вкриє попіл життєвий! Або смерть, або побіда! — Се наш оклик боевий! XI 237. 5; б) анафорично посилює розділові відношення при чергуванні двох перелічуваних предметів, дій, їх ознак і інших явищ (22). ...Позалазивши В свої намети, або нарікали На свою долю, або зі своїми Довіреними роздебендювали Про те, яка їм грозить небезпека. ЛСФ III 111. 5. ...Або людей богам у жертву ріжуть, Або дять на заріз шлюбують, А жертви ті виконують друїди. ЛСФ III 200. 35. ... Або в борні, де попід

сили два Моцуються та борються з собою, Або в кулачній бійці, що бувá Кінчається смертю або раною тяжкою... ЛСФ II 163. 5. ... Або купаться йшла в потоці кришталевім, Або цвітки збирать на дуг зеленій. ЛСФ II 271. 14. Адже давні наші дії й дуже популярні, Нові писці з тим виїздять, що старі бездарні, Вони ж або докладніші, або більше гарні. ЛСФ III 569. 32. Багато з них, яких руйнує лихва, Або великі дани, або кривда Вельмож, самі себе записують В неволю шляхти... ЛСФ III 198. 40. І небо тут або занадто зимне, Або занадто гріє, гостре, гостре й змінне, Як примхи деспота. XIV 336. 19. // *Коло трьох і більше однорідних членів із співвіднесенням з іншими розділовими сполучниками або без них* (4). А як обома нараз забарвлюється, певно приносить Дош із собою й вітри притягає на шкоду людськую Як же зі сходу його [сонце] або від заходу проміне Сходиться в місце одно й там згущається, або за хмари Зайде в завалу під ніч, або з хмар не виходить уранці, То волочуться ті дні під дожджами. ЛСФ II 228. 18. Пильно також доглядай, чи від заходу або зі сходу Хмари надходять, що їх перігелями в нас називають, Чи червоніють вони на схід сонця або від півночі, Або з обох тих сторін, і не важ собі тих спостережень легко. ЛСФ II 228. 52. Як окружають його [місяць] в тих часах світлянії колеса Три або два навкруги, або хоч лиш один — усе одно, — Надійся вітру... ЛСФ II 227. 43. // *Між сурядно пов'язаними реченнями* (19). Або пошесть прийде, Або — не дай боже — Польща настане. X 16. 7. Часто вже хмари самі, коли дождж наближається й буря, Наче вовняні клубки по мрачнім розсипаються небі, Або на небі обруч появиться — подвійна веселка, Або темнавий обруч окружа чи то сонце чи місяць. ЛСФ II 229. 48. Ті Краї давніше ледво знали ми З імен, тепер же або ми самі в них Панами або з дару нашого Держать їх інші, а ми з них нові все Доходи маємо, новії сили, Нових союзників і нову славу. ЛСФ III 115. 11. Те саме теж Було при народженню овець, коров, А то й жінок: або недородки Мертворожденні, або гинув плід При вродженню, або вмирала мати Ураз зі своїм плодом ЛСФ III 152. 15. Часто теж болотяних та морських шпаків юрби густії Жадібно в воду летять і купаються в ній ненастанно, Або понад озера ластівки ненастанно шибують, Черевом злегка немов ударячи зморщену воду, Або нешасний народ, ненаситної видри пожива, Жаби в весь глас гаморять та мовчать їх хвостатії діти. ЛСФ 229. 51. Хто зі смертельних у життю своєму Зі своїх надбань щось запевне має, Той дурить сам себе. Бо або за податок Уряд йому все з дому забирає, Або заплутається де в процес, Або хто зна який його ограбить Захожий генерал, або теж Його акторка чаром своїм звабить. ЛСФ II 210. 6. Він золотисті їй [акторці] одержі посправляє, А сам у латах драних почвалає; Або його властивець корабля У море пхне й товар його позабирає; Або пливучи між розбійників Дістанеться і все надбанне стратить; Або ві сні чи під час проходу Убійством раб за хліб, за сіль заплатить. ЛСФ II 210. 11.

II. *Пояснювальний, у значенні тобто, інакше кажучи* (12). Крети підземні, інакше названі «превратные толкования» або поботокудськи «філософія перекручення розума». X 88. Вин. 2. ... Її [вершину гори] потім доколишні люди назвали Лисим островом, або Кранас. ЛСФ II 355. 37. ... Через тее Місто тече ріка, що зветься Лотрон, Або Вультурн, як звуть її римляни. ЛСФ III 74. 34. ... Його [океан] згуть Кроновим морем, Гіпер-

борейців житлом, або теж мертвим морем. ЛСФ II 349. 49. Що вичислив на поготів Сім тисяч і сто талантів, Або по нашому сказать Круглим числом, то двадцять п'ять Мільонів нашої монети. ЛСФ III 86. 1. Заальпейська Галлія, або попросту «провінція», се південно-східна часть Франції, а Підальпейська — північна часть Італії. ЛСФ III 107. Вин. Се є голосний опришок, Зветься Джінес Пассамонте, Або, як звичайно кажуть, Джінезілло Парапільло. XII 179. 31. Те, що можна назвати слідство, або радше слідчою розправою, відбувалося перед сенатом і оповідається широко в книзі Діонізія. ЛСФ III 603. Прим. Скажи лясше, будь ласкав, Чи бачив ти де п'яного філософа Або інакше налогового? ЛСФ II 196. 16.

◊ або I. 1. а) X 100.36, XI 126.36, XI 136.8, XIII 19.24, XII 178.18, XIII 295.28, XIII 344.44, XIV 94.28, XIV 251.19, XV 38.19, XV 108.10, XV 221.7, XV 255.2, ЛСФ II 153.12, ЛСФ 241. Прим. 1, ЛСФ II 406.2, ЛСФ III 139.32, ЛСФ III 206.10, ЛСФ III 409.35, ЛСФ III 448.41, ЛСФ III 454.31, ЛСФ III 591.16... // У знач. невизнач., приблизн. кількості тощо: XI 127.36, XI 260.32, XIII 297.13, ЛСФ II 145.25, ЛСФ II 376. Прим. 1, ЛСФ III 625.24, ЛСФ III 631.28. // У порівн.: XIII 338.2, XIV 334.8, XIV 350.27, ЛСФ II 21.11, ЛСФ II 40.41, ЛСФ II 118.41. // Знач., бл. до єдн.: X 39.5, XIV 115.14, ЛСФ II 129.11, ЛСФ II 253.2, ЛСФ III 47.409, ЛСФ III 202.28, ЛСФ III 440.39, ЛСФ III 645.16; б) X 63.15, X 84.34, X 384.41, XI 220.27, XII 486.24, XIV 8.37, XIV 173.7, XIV 192.22, XIV 194.10, XIV 338.33, XV 176.3, XV 258.3, XV 258.4, ЛСФ II 98.19, ЛСФ II 120.9, ЛСФ II 120.10, ЛСФ II 156.10, ЛСФ II 195.5, ЛСФ II 226.38, ЛСФ II 227.8, ЛСФ III 69.4, ЛСФ III 207.9, ЛСФ III 216.11, ЛСФ III 225.25, ЛСФ III 244.30, ЛСФ III 422.19, ЛСФ III 494.19, ЛСФ IV 179.37; в) X 356.1 XII 416.14, XIV 205.21, XV 139.3, XV 263.25, XV 458.22, ЛСФ III 45.325, ЛСФ III 46.364, ЛСФ III 252. Прим. // Між двома супідр. реч.: ЛСФ II 163.2, ЛСФ II 304.24, ЛСФ III 417.15, ЛСФ IV 299.28; г) ЛСФ II 148.53, ЛСФ II 218.30, ЛСФ II 388.28. // Знач., бл. до єдн.: XIV 108.9, XIV 128.28, ЛСФ II 110.34, ЛСФ II 120.32, ЛСФ III 632.37, ЛСФ III 220.34; д) X 268.19, X 379.1, XI 257.7, XI 334.20, ЛСФ II 217.29, ЛСФ II 314.27, ЛСФ III 408.29, ЛСФ IV 190.4; е) XI 46.11, XIV 88.25, XIV 336.12, ЛСФ II 49.26, ЛСФ II 228.50, ЛСФ III 14.13, ЛСФ III 128.30, ЛСФ III 632.29, ЛСФ IV 204.37, ЛСФ IV 205.8; ♦ XII 352.19, XII 356.27, XII 468.21, ЛСФ III 139.32, ЛСФ III 189.29. // У знач. невизначеної, приблизної міри, кількості тощо: ЛСФ III 88.2, ЛСФ III 168.36. 2. а) X 227.3, X 358.23, XI 322.26, XI 324.7, XI 326.33, XII 352.19, XII 376.35, XII 487.18, XIII 344.8, XIV 7.26, XV 205.23, XV 226.8, ЛСФ II 56.21, ЛСФ II 115.12, ЛСФ II 184.12, ЛСФ II 194.42, ЛСФ II 209.3, ЛСФ II 212.26, ЛСФ II 229.21, ЛСФ II 229.44, ЛСФ II 230.5, ЛСФ II 230.19, ЛСФ II 230.29, ЛСФ III 48.465, ЛСФ III 62.6, ЛСФ III 70.13, ЛСФ III 72.39, ЛСФ III 203.11, ЛСФ III 219.49, ЛСФ III 408.31, ЛСФ III 506.25, ЛСФ III 627.18, ЛСФ IV 141.26, ЛСФ IV 205.32; б) XV 152.9, ЛСФ II 105.40, ЛСФ II 125.14, ЛСФ II 131.32, ЛСФ II 229.41, ЛСФ II 228.42, ЛСФ II 327.35, ЛСФ III 112. Вин. 21, ЛСФ III 152.21. // Між двома супідр. реч.: XII 130.10, XIV 111.17, XIV 316.17, ЛСФ II 104.42, ЛСФ II 228.8, ЛСФ III 462.16, ЛСФ III 568.2. // Між двома порівн. XIII 315.7; в) XII 400.35, XII 487.16, XIV 429.18, ЛСФ I 21.4; г) XIV 88.25, XV 93.32, ЛСФ II 49.26, ЛСФ II 89.6, ЛСФ III 142.38, ЛСФ III 147.18, ЛСФ III 631.3.

Або... або. а) X 88.15, X 166.27, XI 214.27, XII 44.38, XII 244.16, XII 353.1, XV 17.10, ЛСФ II 227.19, ЛСФ II 249.25, ЛСФ II 313.15, ЛСФ II 313.16, ЛСФ II 384.33, ЛСФ III 115.36, ЛСФ III 126.21, ЛСФ III 130.18, ЛСФ III 205.25,

ЛСФ III 422.6, ЛСФ III 525.32, ЛСФ III 532.46, ЛСФ III 566.3, ЛСФ III 619.42, ЛСФ III 627.7, ЛСФ III 646.25. // *Знач., бл. до одн.* ЛСФ III 111. *Вин.* 19. // *Коло трьох і більше однор. членів з ін. розділ. спол.* XV 72.2, ЛСФ II 32.30, ЛСФ II 123.43, ЛСФ III 75.17, ЛСФ III 288.43, ЛСФ III 289.1. // *Між сурядно пов'яз. реч.* XV 82.35, ЛСФ III 115.31, ЛСФ III 485.30. ♦ *У спол. «або—або»* XI 237.5, ЛСФ III 209.29; б) XIV 336.19, ЛСФ II 121.2, ЛСФ II 163.5, ЛСФ II 252.26, ЛСФ II 271.14, ЛСФ III 111.5, ЛСФ III 111.40, ЛСФ III 198.40, ЛСФ III 200.35, ЛСФ III 496.26, ЛСФ II 569.32... // *Коло трьох і більше однор. чл. з іншими розділ. спол. або без них.* XIV 348.38, ЛСФ II 227.43, ЛСФ II 228.18, ЛСФ II 228.52. // *Між сурядн. реч.* X 16.7, ЛСФ II 210.3, ЛСФ II 210.11, ЛСФ II 229.47, ЛСФ II 229.51, ЛСФ III 115.10, ЛСФ III 152.15, ЛСФ III 647.37, XII 179.31, XII 379. *Вин.*, XV 226.3, ЛСФ II 196.16, ЛСФ II 349.49, ЛСФ II 355.37, ЛСФ III 74.34, ЛСФ III 86.1, ЛСФ III 107. *Вин.*, ЛСФ III 138.2, ЛСФ III 603. *Прим.*

II. X 88. *Вин.* 2, XII 179.31, ЛСФ II 196.16, ЛСФ II 335.37, ЛСФ II 349.49, ЛСФ III 74.34, ЛСФ III 86.1, ЛСФ III 107. *Вин.*, ЛСФ III 603. *Прим.*

АБО² Частка (23). *Уживається переважно в питальному реченні в значенні хіба (12).* — *Або я знаю, чи посмію!* XV 232.1. — *Або зогнию в криміналі!* X 225.11. — *Або, може, хочеш ще До намислу?* XV 300.10. *Або як та, що покинувши дім і вітцівську землю, Помандрувала до Теб із войовником...* ЛСФ II 109.32. // *У поєднанні з іншою часткою (10).* — *Або ж є й інші?* XV 217.5. ... *Або то вони багато знали?* ЛСФ III 370.44. *Або замість щитів чи зможуть кулаками Наїздників із вітчизни прогнать?* ЛСФ II 191.23. *Або чи стратили би віру в свою хоробрість та в його приліжність?* ЛСФ III 111. *Вин.* 25. *Чи можу я ждати від тебе, щоб ти Всім своїм предкам та завдав брехню, Аби моїм лиш не перечить? Або ж і навпаки.* XV 304.16. // *У складі неозн. прислівника (1).* *За ним перший, другий вояк Чи охотно, чи або-як Свої клали обручі; Одні мрачно позирали, Інші стиха прокликали, Витріщались, як сичі.* ЛСФ III 189.2.

♦ *або. Частка:* X 225.11, XI 307.4, XII 389.7, XIII 158.31, XIV 9.14, XV 9.19, XV 112.15, XV 232.1, XV 300.10, ЛСФ II 109.32, ЛСФ III 416.37, ЛСФ IV 285.7. // *З ін. частк.* XI 307.12, XIII 40.5, XV 217.5, XV 304.12, XV 304.16, ЛСФ II 191.23, ЛСФ III 111. *Вин.* 25, ЛСФ III 370.44, ЛСФ 375.45, ЛСФ 498.51. // *У складі неозн. присл.* ЛСФ III 189.2.

БЕЗКОНЕЧНИЙ (45). 1. *Який не має видимих меж, безмежний (29).* *Наче сіре море, Тяглась пустиня в безконечну даль, Понура, в своїй величі грізна.* X 376.10. *Вирядім ми слово до походу Не в степи куманські безконечні, А в таємні глибини сердечні, Де кують будущину народу.* XI 278.6. (*У порівн.* *День минув і чорна ніч минула, Ще день, ще ніч, іще, іще, — Стіна тяглась мов у безконечну даль із півдня сонце крила перед ним. [...] X 377.36).* *Образн.* *І горе безконечним ланцюгом за ними тягнеться; мій скарб дає всім волю та пове життя.* XIII 189.35.

2. *Який довго триває, безперервний (8).* *Під веселим сонця блиском з безконечним виском-писком Метушливая юрба!* ЛСФ III 182.23. *Муз я прощу з Гелікона В серце мое завітать задля співу, Що собі на табличках я недавно поклав на колінах Про безконечну сварню, войовничее діло Ареса.* ЛСФ II 66.4. *Богу дяку дав сердечну, Що в сю сиеку безконечну Хід його сюди звернув.* XII 245.14.

3. *Перен. Надзвичайно сильний (про почуття)* (8). І заманчивий щастя рай ясніє десь передо мною, Манить ід собі красотов, І з безконечною тоскою У серці будиться любов. XIII 28.15. [Каїн]: Мій сплячий, любий син не знає того, Що в нім є зарід безконечних мук Для міріад. XV 260.15.

◇ *Одн. Н. безконечний* ч. 1. X 96.14, XII 167.28, XIV 425.15, XV 196.6, 252.25, 3. XIII 223.3, *безконечная* ж. 1. X 183.4, ЛСФ II 151.15, *безконечне* с. X 418.28, *безконечнее* с. 3. ЛСФ II 151.15, *Р.* (3) *безконечного* ч. 3. XIII 28.15, *безконечної* ж. 1. ЛСФ II 108.16, 2. XIV 298.40, 3. *безконечний* ч. 1. XII 78.29, 2. XIII 130.34, (в) *безконечну* ж. 1. X 376.10, XI 456.13, *у порівн.* X 377.36, 2. XII 245.14, *безконечне* с. 1. XV 258.3, *О.* *безконечним* ч. 1. XIII 195.22, *образн.* XIII 189.35, 2. ЛСФ III 182.23, *безконечною* ж. 1. XIII 89.32, *М.* (в) *безконечний* ж. 2. XV 189.36, (на) *безконечній* ж. 1. ЛСФ II 130.16, *К.* *безконечний* ч. 1. XV 201.1, 252.11, 458.1, *Мн. Н.* *безконечні* 3. XIII 30.15, *безконечні* 3. X 28.8, *Р.* *безконечних* 1. XV 262.21, 3. XV 260.15, 3. (в) *безконечні* 1. XI 278.6, XII 171.30, XV 236.9, 2. XV 505.26, (за) *безконечні* 1. XII 110.15.

БЕЗМЕЖНИЙ (41). 1. *Який не має видимих меж, безкрай* (2). [...] І усталилася вага важення На стері тонкім, і рух безмежний Став правильний, до цілості належний, І цілість стала ясна і блаженна, [...]. XI 318.10. Ні море, ані широкії ріки, Ні гір верхів'я стрімкі, ні травою багаті долини Не зупинили бігу коней тих нестерельних, що грали. Все поверх них і свій шлях у повітрі Безмежнім верстали. ЛСФ II 45.20.

2. *Дуже великий, безкрай* (21). *Безмежне* поле в сніжному завою, Ох дай мені обширу й волі! XI 13.5. Довгі століття, тисячоліття ти водила нас за ніс, манила у безмежній пустині фонтами безсмертя і перспективами метафізичних радощів раю. XI 170.39. І металів немало, в лісах дичини, А що плодить безмежне море, Скільки дива й користи там і всячини, — І займаються всім тим тут утіха, не горе. ЛСФ III 156.40.

3. *Необмежений (у владі)* (3). [...] Сим письмом під владу безмежну Слабоуму віддаєм [...]. XIII 24.9. Що ж, на судову розправу з апаратом так безмежним Стану я, слабкий і грішний, Певно з трепетом належним. XI 303.6.

4. *Перен. Надзвичайно сильний, глибокий (про почуття)* (15). Четверта: Я додам амбіцію безмежну. XI 429.10. І безмежна скорбота лягла На затвердле сумління, І весь табір, мов чаром попав В отупіння й зомління. XII 529.3. *У зверт.* (1). Побий тебе, нене, безмежне горе! Щоб смерть тебе люта взяла! ЛСФ IV 301.21.

◇ *Одн. Н. безмежний* ч. 1. XI 318.10, ЛСФ II 15.29, *безмежна* ж. 2. XI 215.17, XI 233.1, XII 159.7, ЛСФ II 274.32, 4. XI 171.9, XII 529.3, ЛСФ II 235.40, III 54.43, ЛСФ III 277.12, *безмежне* с. 2. XI 196.25, ЛСФ II 91.46, ЛСФ III 649.27, 4. XIII 318.38, *безмежне* с. 2. ЛСФ II 335.27, III 156.40, *у зверт.* ЛСФ IV 301.21, *Р.* *безмежного* ч. 2. ЛСФ II 105.16, *безмежної* ж. 4. ЛСФ II 158.31, (до) *безмежної* ж. 4. III 507.52, 3. *безмежну* ж. 2. XI 260.3, XII 495.19, 3. XIII 24.9, ЛСФ III 422.20, 4. XI 429.10, (в) *безмежну* ж. 4. XI 258.40, (через) *безмежну* ж. 4, ЛСФ II 123.4, *безмежне* с. 3. ЛСФ II 38.23, 4. ЛСФ III 344.35, *О.* *безмежним* ч. 3. XI 303.6, *М.* (по) *безмежному* ч. 2. ЛСФ II 354.3, (у) *безмежним* 1. ЛСФ II 45.20, (в) *безмежній* ж. 4, ЛСФ II 101.38, (у) *безмежній* ж. 4. XII 510.27, *К.* *безмежне* с. 2, ЛСФ II 368.27, *безмежне* с. 2. XI 13.5, *Мн. Н.* *безмежні* 2. *у порівн.* XI 302.18, 3. *безмежні* 2. X 181.9, (у) *безмежні* 2. XI 170.39, *М.* (в) *безмежних* 2. XIV 363.37.

БУЙНИЙ (55). 1. *Сильний, навальний* (11). Чорная хмара, буйна злива — Що ж зробиш в полю. Х 75.16. [...] з обох боків чорная хвиля йшла від Херсона ураз із шумними буйними вітрами. ЛСФ II 7.18.

2. *Пишний, розкішний, який дуже сильно розрісся* (20). Не один цвіт буйний вона викоренила. ЛСФ III 571.26. Панна в білому шовку Розпуска свої коси буйні. XII 493.11. Та стій, часу пройде немого, і травами буйними вкрнеться простір [...] XI 442.10. *У порівн.* (1). І Геракл ріс, наче та буйна парість у саду. ЛСФ II 384.47.

3. *Великий за розміром, кількістю* (2). [...] де-де буйні отари товпилися з стаєнь на пасовисько. XIII 205.21. Мов зерна градові толочуть буйний загін, мов буря снігом віє, Так наші кулі стелють їх, друхочуть, Х 62.17.

4. *Невгамовний, нестримний* (22). Князь буйну дружину в похід закликає. XI 473.28. Утихли пориви фантазії буйної: Я працюю, ціль найшов і жив для цілі тої. Х 207.39. // *Норовистий (про тварин)* (3). Жертвував їм ялівку буйну, На ній шерсть червона ся блищить [...] XIV 30.6. А сам він так ласкавий та приязний, зовсім не те, що інші бики, Буйні, бодливі. ЛСФ II 273.38.

О *Одн.* Н. Буйний ч. 1. XV 153.27, ЛСФ II 228.42, ЛСФ IV 280.32, ЛСФ IV 299.15, ЛСФ IV 300.35, 2. XIII 153.3, ЛСФ II 49.37, *у порівн.* ЛСФ II 141.36, 4. XI 473.28, XI 474.4, XIV 9.25, ЛСФ I 14.33, буйна ж. 1. Х 75.16. *у порівн.* ЛСФ II 384.47, 4. XI 101.8, ЛСФ I 12.22, Р. буйного ч. 4. XIV 19.2, XIV 19.2, XIV 19.19, XIV 20.10, XIV 39.1, (з) буйного 2. ЛСФ III 22.17, буйної ж. 4. Х 207.39, до буйної 2. XIV 93.27, 3. буйний ч. 2. ЛСФ III 571.26, 3. Х 62.17, буйного 4. ЛСФ II 136.26, (на) буйна (коня). XIV 42.16, буйну ж. 2. XI 487.10, 4. XIV 43.18, XIV 30.6, буйне с. 2. ЛСФ III 631.11, (о) буйне XV 78.28, О. (з) буйним ч. 1. ЛСФ IV 144.12, (з) буйною ж. 2. ЛСФ II 148.49, М. (в) буйнім ч. 4. ЛСФ III 224.14, (в) буйній ж. 2. Х 197.11, XIV 30.90, К. буйний 4. XIV 12.32, буйна ж. 2. XI 488.2, Мн. Н. буйні 1. XIV 16.38, ЛСФ IV 298.28, 2. XI 134.12, ЛСФ I 16.46, 3. XIII 205.21, 4. XIV 50.7, ЛСФ II 273.38, ЛСФ III 372.5, 3. буйні 2. XII 493.11, (через) буйні Х 62.1, (із) буйними 1. ЛСФ II 7.18, 2. буйними XI 442.10, М. (на) буйних 1. XIX 24.12, 2. ЛСФ II 321.30.

ВЧИТЕЛЬ (21), **УЧИТЕЛЬ** (25) 1. *Особа, яка навчає дітей у школі або в домашніх умовах* (19). «Що тобі не мило, не чини другому, знай се, любий сину!» Говорив учитель школяру малому, торгаючи за чуприну. XIV 429.7, От учитель не знає, чи сердитий, чи для зиску або для похмілля, Вийшов із дітьми за міську браму й запровадив їх аж до Камілля. ЛСФ III 14.12. *У прикл. спол.* піп-учитель (1). Піп-учитель. Х 277 підзаг., *у спол.* вчитель азбуки (1). Уривок із драми «Вчитель азбуки», поміщений у Атенеєвім «Дейгносогрісші». ЛСФ II 244 прим. // *Особа, яка формує якесь практичне уміння* (1). Вчитель... кривий штильук, і не пита, що смішно. XV 455. Д. О. // *Той, хто передає свій досвід, знання кому-небудь, повчає кого-небудь* (6). Як у хвилі сумніву і муки вчитель мудрий не найдесь тобі, То тримай потіху і науки з простих уст, загублених в юрбі. XI 64.20. Високовладний Зевс громом огнистим убив Любого сина Ойагра, що був теж Гераклів учитель. ЛСФ II 357.19.

2. *Основоположник якогось вчення суспільно-політичної чи релігійної системи, що має послідовників* (16). «Не каляй святих слів нашого учителя своїми безбожними устами!» — крикнув дід. XIII 198.30. Щоправда, дуже не любив він і батько тих фанатиків, аскетів християнських, Що, перекручуючи чисту й світлу Науку вчителя, робили з неї страшну підойму тьми й за-

бобону; ненависті до світла і людей. XIII 213.9. // *Послідовник і проповідник якого-небудь вчення* (9). І пішов у ліс святий учитель, Недалеко перейшов він лісом, аж розбійники його напали. XIII 278.16. «Жди мій сину — промовляє вчитель, — не втікай, я ж старець безоружний! Богу я прирік тебе святому, То за тебе мушу одвічати», XIII 278.24. Та з Ефеза в дальню путь рушає сім'я пресвятого слова Вчитель божий Богослов Іван. XIII 277.26. 3. *Людина, яка є вищим авторитетом, зразком для кого-небудь* (11). О скільки радощів надземних, І чистих розкошів, і втіх Зазнав я при всім своїм горі. Вглибляючись, як тільки міг, в той ясний світ, де, наче зорі, Палкі величні, чарівні людства учителі високі, Герої духа і пророки, І мученики у борні тьми з світлом сяяли мені. XIII 411.1. Біг до зла я шляхом битим! Спобратимився з Неситим: Він учитель мій у злім. XII 38.39. // *Автор якого-небудь оригінального твердження, певної теорії* Фавст. Тепер аж пізнаю, що вчительповідає: «Світ духів не замкнувсь перед Вами; Ваш дух замкнувсь; вам в серці гниль! Тож сміло трудно серце вмий Зірниці ясної лучами. XV 322.9.

Одн. Н. вчитель 1. XI 64.20, XII 80.10, XV 455. Д. О., у спол. ЛСФ II 224. прим., ЛСФ III 249.36, 3. XIII 276.4, XIII 277.26, XIII 278.8, XIII 278.24, XV 322.9, учитель 1. у прикл. спол. X 277. підзаг., XI 286.26, XII 12.38, XIV 429.7, ЛСФ II 196. Д. О., ЛСФ II 357.19, ЛСФ II 408. Д. О., ЛСФ III 14.12, ЛСФ III 14.22, 2. XI 313. 8, XIII 198.28, XIII 198.32, 3. XII 38.39, XII 345.19, XIII 277.39, XIII 277.40, XIII 278.26; Р. учителя 1. X 288.34, ЛСФ II 408.10, (до) вчителя ЛСФ III 249.6, 2. XIII 198.30, XIII 208.13, XIII 213.9; Д. учителеві ЛСФ II 284.25, 3. учителя 1. ЛСФ I 14.28, ЛСФ I 237.35, 3. XIII 278.20, К. зверт. вчителю 2. XV 170.22, XV 331.30. Мн. Н. вчителі 1. XV 291.15, 3. XIII 190.32, учителі XIII 411.1; Р. вчителів 1. X 280.19, учителів XI 402.5, Д. вчителям 1. 398.23.

ВЧИТЕЛЬКА (3), **УЧИТЕЛЬКА** (3). 1. *Особа жіночої статі, яка навчає дітей у школі* (3). В Тернополі знов педагогії взір: Дівчину колола шпильками Учителька Зелінгер, жінщина-звір, ішпен між письменниками. XI 399.5. За тридцять літ вони сі ступні три пройдуть: Десять аж вивчать все, що знати їм свobodно, Літ десять прослужить у храмі безвідхідно, Десять — учителькою будуть. ЛСФ III 211.28.

2. *Порадниця в усіх життєвських справах* (2). Хто хоче, може вірити тому, та тут же й закавка немала, Що в доброму порівно, як і в злому, Жона для мужа вчителька була. XIII 165.8.

3. *Перен. Суспільний чи соціальний стан, життя, які є джерелом досвіду, мудрості* (1). Бідність лише, Діофонте, розбуджує промисл і штуки, Вчителька всяких работ. ЛСФ II 381.2.

Одн. Н. 1. учителька. XI 399.5, 2. вчителька. XIII 165. заг., XIII 165.3. ЛСФ 381.2, О. 1. учителькою; ЛСФ III 211.28; Мн. Д. 1. вчителям. XI 398.23.

МІЖ (60), **МЕЖИ** (9), **МЕЖ** (2), **МЕЖЕ** (1). *Прийм. уживається із род., знах. і оруд. відмінками. Сполучення з між, межі, меж, меже виражають. 1. Просторові відношення* (106). 1. *Уживається при означенні просторового розташування предмета чи вияву дії посередині чого-небудь.* а) з род. між (2). Неси мене у ліс, той ліс казочний [...]. Де в таємничій тіні б'є нора. Де між корчів потік біжить до ціли, Коряві вільхи озерце обсіли. XI 241.2. І патлата головище Вихилилась, «Прошу ближче! Тут! На сходи між стовпів!» XII 387.15. б) із знах. між (2). Боротьбою кровавою Сполошені (жінки) йдуть лавою Між воївників ряди; ЛСФ III 192.24. Тацій

з волі чи з неволі Між Квірін і Капітолій Свое військо впакував; ЛСФ III 187.36. в) з оруд. між (76), межі (3). Таку давши полекшу бідності, Що було лицарства, те зібрали. На рівнині між містом і Тібром Невеликий табор розіклали. ЛСФ III 358.29. В долині, між хребтами гір і морем голубим, Вона мчить в мріючий простір Утішна, поруч з ним. XIV 299.3. Із сліз кришталевих, Із бажань сердечних Між бездною й небом — Воздушний міст! XIII 47.23. Поки там він (Меттій Курцій) бори́кався [...] То римляни з сабінами Межі двома горбинами Нову битву почали. ЛСФ III 192.8.

2. Уживається при означенні місця, куди спрямована дія а) із знах. між (21), межі (2). Взяв Микиту за хвостину Та й на віз між рибу кинув, Сів і їде в божий час. XII 12.20. Та де там! Тих волів хоч довбнею між вуха — Дарма! Послухає, притакне, ще й кивне, [...] XI 490.31. Та замість горіха хоч би й як Твердого впав йому (Сексту Тарквінію) між зуби камінець. Якого він не здужав розкусити. ЛСФ III 406.4. І як стояв я «при нім, а він межі очі м'я трас так, що пам'ять стратив, злившись кров'ю, на землю впав, немов мертвий ураз. XIII 69.7.

II. Часові відношення (2). 1. Уживається при означенні проміжку часу, в який щось відбувається. а) з оруд. між (1). Сей автор, один із представників нової атенської комедії, жив між роками 350–250 пер. Хр. ЛСФ II 253. прим.

2. Уживається при означенні явищ, подій і т. ін., в проміжок часу між якими що-небудь відбувається. а) з оруд. між (1). Коли його зігноруюш, Зараз вовчий зуб почувеш; Бережешся — нема його, Замахнешся — бить нікого, — Так між миром і між боєм З ненастанним неспокоєм Було днюєш і почувеш. ЛСФ III 30.29.

III. Об'єктні відношення (78). 1. Уживається при означенні предметів, осіб взаємозв'язаних або які вступают у взаємодію одне з одним. а) із знах. між (4). Скажи одно: що там між вас зайшло? XI 251.8. Дворяни знов кинули жереб між себе, Хто б з них королеву шукав; ЛСФ IV 288.1. б) з оруд. між (193), межі (3). Се було в той час, коли зайшов спір між людьми і богами В місті Меконі; [...], ЛСФ II 100.4. Тим блиском своїм здалека манила Кочуючі ватаги дикарів, Між ними свари й бої розбудила. XI 421.32. Довго клекотіла Вражда між ними, аж схотіла Недобра доля раз закпить: Звела їх раз в чужому домі. X 289.11. Глуха війна між громадою й паном. X 282. підзаг. І жила святая правда, Непохитня справедливість Між людьми: розбої, війни Ще й не снілись їм тоді. XII 155.1, [...]. Рік незгоди межі нами, Рік пригноблення та браку Думки про борбу за волю. XIII 20.1.

2. Уживається при означенні осіб, предметів, явищ, які порівнюються, зіставляються між собою. а) з оруд. між (97), межі (1), меж (1). Не зайвим видалось мені отут Про галлів і герман обичаї сказати І чим вони різняться між собою. ЛСФ III 197.3. [...] Вродила (Каліроя) сина, що був між усіми людьми найсильніший, Се Геріон був, якого убила Гераклева сила За-для волів крутоногих на острові, на Ерітеї. ЛСФ II 108.38. Більдарами звалися прибічні сторожі, яких держали не тільки царі, а й інші вельможі. Вони різнилися між собою ліберією, як у польських панів гайдуки. XII 380. винос., «Жодна церква, яко церква Не єсть безумовна, Мусульманська між усіми Найбільше церковна». XIV 401.11. [...] Стали голі (панни), хоч трошка червоні, Обернулись, сплеснули в долоні, А одна, найкрасша межі всіма, Крикнула: «Cfœlia sum! Fui prima!». ЛСФ III 373.25. А з старшими то меж

ними перший Кішка Самійло, Гетьман козацький, — а другий, колись то суддя військовий, Марко Рудий, — а третій, — трубач військовий, Мусій Грач. ЛСФ I 23.27.

3. *Уживається при означенні якої-небудь групи предметів, осіб, явищ, між якими щось розподіляється.* а) із *знах.* між (14), *межи* (1). Минуло два роки, із суду ми нині Декрети дістали: усе, що дід мав, Між нас поділяли по рівній частині, А кожний щоб з того сестру звінував. Х 180.42. Все-слав-князь над людьми суди судить, Города між князів розділяє, А сам ніччю сірим вовком рище. [...] XIV 21.30. А як при нім захоче він дістати, З прав горожанських буде користати Й дістане пай землі, яку король здобуде, Щоб ділить між свої люде. ЛСФ III 178.8. Між горожан безземельних Він через мужів ретельних Буде розданий опять. ЛСФ III 269.2. [...] *Межи* себе діля руські трупи, — А галки своєю річ говорили, — На жирівськo хотять летіти. XIV 13.37. б) з *оруд.* між (1). На другий рік обрані конзулами Тіт Ларцій Флавк і Квінт Клелій Сікул Так поділились властю між собою. [...] ЛСФ III 406.14.

IV. *Означально-обставинні відношення* (85). 1. *Уживається при означенні яких-небудь однорідних осіб, предметів, в оточенні яких перебуває предмет мовлення або відбувається яка-небудь дія.* а) з *род.* між (3). Між тих квіток дівчат багато ходить, Всі в білому, в вінках і скиндячках, І одна одну все за руку водить. XI 291.19. Так кричучи, на поляну прибіг, Серед котрої між дерев високих Стояв на покаянню Вісвамітра. Х 406.16. б) із *знах.* *меже* (1). Встав Ратибор із гір Карконошів Й такі речі почав говорити: [...] «Всякий батько пан челяді своїй, Мужі пасуть, жінки одіж роблять. А сли вмере голова в домі, Діти разом маєтком владіють, Владаку си вибирають з роду, Щоби замість них ходив у раду Меже кметів, лехів і владиків». XIV 54.7. в) з *оруд.* між (3), *межи* (1). Між ними також був Аріовіст, Що, на кораблик трафивши, прип'ятий До берега, на ньому вратувався. ЛСФ III 129.42. Дізнавшись, що се римські жонни з дітьми, А між ними теж мати його й жінка й діти, Він почув таку прикрість у своїй душі, Що зразу на них не хотів і глядіти. ЛСФ III 640.16. Яка ж нам радість, коли ми всі вкупі. При вині товариство песеле, Між нами ж коханець і його кохана У юности своїй цвітучій! Нехай жие юність! Хай живе кохана! Нехай веселиться гурток наш співучий! ЛСФ IV 165.3. [...] Мов баша турецький *межи* подушками, Так ти почував там з двадцятьма жінками [...] XIII 262.19.

2. *Уживається при означенні осіб, предметів, до числа яких входить предмет мовлення.* а) із *знах.* між (68). За шумом, галасом та криком Ніхто й не бачив, як між нас Він увійшов. [...] Х, 311. 18. А сам [діктатор] з найхоробрішими Чвалом ударив в вир густий ворожий, А наблизившись зовсім до них В'їхав між них вудила рознустивши. ЛСФ III 444.32. [...] Не кидаючи списа, ні щита В воду бух і плив [Горацій] між свої люде. ЛСФ III 362.14. Тут капітан від більдарів Зараз шлягнув між писарів, Що при царським скарбнику їх сиділа повна хата, [...]. XII 444.26. Шпигонувши Росінанта, Дон-Кіхот пустився дочваль Просто між овече стадо Та й давай рубать, колоть! XII 168.33. У *фраз.* б) між два *огні* (1) *про безвихідне, скрутне становище, коли небезпека загрожує з обох боків.* Джіафар поблід, схилився, Зимним потом весь облився, — Бач, попав між два *огні*. «Не вгодиш царю — не гоже, А промовиш — боже, боже, Поможни сей раз мені!» XII 390.18. в) між *нами* (1) — *про що-небудь секретне, про те, що*

не слід говорити іншим. [«] А ще скажу вам в секреті — І хай буде се між нами!» — Горять нічю тії гори Величезними огнями [»]. ЛСФ III 172.38.
 в) *між тим* (11) — *тим часом, у той час*. Кричав Памфілій і кропив що-
 сили. — Між тим отець і Сільвія взяли Валентія за руки, — мов бажали
 його собою заслонити, но чули Як він в руках костенів, холол. XIII 231.5.
 Між тим на стіл гарячі бараболі вона поставила, зирнула в бік і «Ах, —
 сказала, — в [нас] немає солі!» — XIII 58.13. Чарівниця з таємничими ру-
 хами обчеркує круг на землі і вставляє туди дивовижні речі; між тим
 пляшки починають дзвеніти, котел дудніти, і творять музику. XV 390 рем.
 г) *між іншим* (2) — *у знач. встав. сл. — до речі*. Отак між іншим промов-
 ляв Валерій, і многи похваляли ті слова. ЛСФ III 415.6. Він довів його
 Між іншим ось до чого. ЛСФ III 44.270.

Між I. а) XI 241.2, XII 387.15; б) ЛСФ III 187.36, ЛСФ III 192.24;
 в) X 27.18, X 19.10, X 59.24, X 354.13, X 371.32, X 381.28, XI 15.3, XI 181.7,
 XI 208.33, XI 253.19, XII 35.6, XII 81.19, XII 233.2, XII 413.37, XII 443.38,
 XII 464.21, XIII 21.35, XIII 47.23, XIII 341.12, XIV 36.26, XIV 71.2, XIV 86.34,
 XIV 274.8, XIV 299.3, XIV 316.27, XIV 351.36, XV 441.15, XV 488.17, XV 530.28,
 XV 540.11, XV 545.11, ЛСФ I 11.9, ЛСФ I 11.13, ЛСФ II 81.10, ЛСФ II 351.34,
 ЛСФ II 82.45, ЛСФ III 48.480, ЛСФ III 80.45, ЛСФ III 83.36, ЛСФ III 101.34,
 ЛСФ III 101.3, ЛСФ II 300.2, ЛСФ III 108.8, ЛСФ II 338.15, ЛСФ III 110.24,
 ЛСФ III 111.20, ЛСФ II 341.31, ЛСФ III 148.37, ЛСФ III 177.35, ЛСФ III 177.30,
 ЛСФ III 177.37, ЛСФ III 182.26, ЛСФ III 189.15, ЛСФ III 180.39, ЛСФ III 192.8,
 ЛСФ III 227.27, ЛСФ III 235.40, ЛСФ III 274.38, ЛСФ III 346.17, ЛСФ III 550.24,
 ЛСФ III 358.29, ЛСФ III 382.9, ЛСФ III 412.32, ЛСФ III 415.46, ЛСФ III 459.20,
 ЛСФ 553.8, ЛСФ III 574.13, ЛСФ IV 129.17, ЛСФ IV 133.99, ЛСФ III 415.46,
 ЛСФ III 459.20, ЛСФ III 553.8, ЛСФ III 574.13, ЛСФ IV 129.17, ЛСФ IV 133.33,
 ЛСФ IV 334.129, ЛСФ IV 391.96. 2. а) X 65.10, X 242.7, XI 315.17, XI 440.31,
 XII 12.20, XII 85.11, XII 220. винос., XIII 7.69, XIII 125.5, XIV 57.4, XIV 331.12,
 XIV 349.4, XIV 352.35, XIV 423.19, XV 234.6, XV 234.7, XV 540.11, ЛСФ II 15.41,
 ЛСФ II 254.15, ЛСФ II 342.6, ЛСФ III 174.26, ЛСФ III 192.24, ЛСФ III 406.4,
 ЛСФ IV 388.4. Між II. 1. а) ЛСФ II 253 прим. 2. а) ЛСФ III 30.29; Між III.
 1. а) XI 251.8, XV 402.17, ЛСФ 424.42, ЛСФ IV 288.1; б) X 27.19, X 67.15,
 X 191.27, X 228.21, X 230.25, X 233.20, X 235.10, X 253.24, X 261.18, X 282. під-
 заг., X 289.11, X 302.30, X 389.10, XI 40.16, XI 70.29, XI 208.3, XI 241.21, XI 268.11,
 XI 297.7, XI 314.20, XI 320.16, XI 325.24, XI 330.12, XI 346.4, XI 362.29, XI 366.18,
 XI 368.24, XI 368.20, XI 399.6, XI 421.32, XII 14.15, XII 14.28, XII 47.20, XII 155.1,
 XII 332.33, XII 358.9, XII 363.29, XII 377.38, XII 397.31, XII 467.22, XII 486.30,
 XII 489.9, XII 492.21, XII 497.1, XIII 20.1, XIII 40.14, XIII 47.17, XIII 70.11,
 XIII 78.2, XIII 113.10, XIII 114.36, XIII 148.30, XIII 148.29, XIII 149.66,
 XIII 149.6, XIII 164.3, XIII 195.21, XIII 209.22, XIII 226.32, XIII 242.7, XIII 300.24,
 XIII 340.31, XIII 343.33, XIV 42.12, XIV 51.20, XIV 52.25, XIV 52.42, XIV 143.7,
 XIV 155.23, XIV 259. рем., XIV 358.22, XIV 386.29, XV 38.10, XV 201.12,
 XV 252.18, XV 273.23, XV 356.9, XV 386. рем., XV 515.2, XV 537.28, XV 563.4,
 ЛСФ I 21.14, ЛСФ II 11.30, ЛСФ II 16.7, ЛСФ II 22.1, ЛСФ II 24.3, ЛСФ II 24.24,
 ЛСФ II 26.2, ЛСФ III 27.22, ЛСФ II 28.2, ЛСФ II 29.21, ЛСФ II 29.20, ЛСФ II
 31.31, ЛСФ II 35.13, ЛСФ II 36.1, ЛСФ II 44.12, ЛСФ II 100.4, ЛСФ II 100.24,
 ЛСФ II 102.10, ЛСФ II 137.7, ЛСФ II 145.11, ЛСФ II 151.4, ЛСФ II 153.21, ЛСФ
 II 159.13, ЛСФ II 164. прим. ЛСФ II 169.21, ЛСФ II 204.4, ЛСФ II 204.18, ЛСФ
 II 826.21, ЛСФ II 319.6, ЛСФ II 331.53, ЛСФ II 342.6, ЛСФ II 347.28, ЛСФ III

23.34, ЛСФ III 30.2, ЛСФ III 34.10, ЛСФ III 46.11, ЛСФ III 51.124, ЛСФ III 76.2, ЛСФ III 86.50, ЛСФ III 102.49, ЛСФ III 105.13, ЛСФ III 115.30, ЛСФ III 116.14, ЛСФ III 118.25, ЛСФ III 150.26, ЛСФ III 153.2, ЛСФ III 160.18, ЛСФ III 168.39, ЛСФ III 173.20, ЛСФ III 193.32, ЛСФ III 204.15, ЛСФ III 208.31, ЛСФ III 209.24, ЛСФ III 215.2, ЛСФ III 221.5, ЛСФ III 224.1, ЛСФ III 251.45, ЛСФ III 257.24, ЛСФ III 341.47, ЛСФ III 348.39, ЛСФ III 363.2, ЛСФ III 374.12, ЛСФ III 380.9, ЛСФ III 388.17, ЛСФ III 389.20, ЛСФ III 391.9, ЛСФ III 407.13, ЛСФ III 410.47, ЛСФ III 412.6, ЛСФ III 475.12, ЛСФ III 428.45, ЛСФ III 439.11, ЛСФ III 440.23, ЛСФ III 440.31, ЛСФ III 442.40, ЛСФ III 447.16, ЛСФ III 478.36, ЛСФ III 479.41, ЛСФ III 484.37, ЛСФ III 485.39, ЛСФ III 486.10, ЛСФ III 500.45, ЛСФ III 502.35, ЛСФ III 507.44, ЛСФ III 514.42, ЛСФ III 515.3, ЛСФ III 520.29, ЛСФ III 527.25, ЛСФ III 528.30, ЛСФ III 531.54, ЛСФ III 531.53, ЛСФ III 536.34, ЛСФ III 539.19, ЛСФ III 543.9, ЛСФ III 545.39, ЛСФ III 553.26, ЛСФ III 572.12, ЛСФ III 616.7, ЛСФ III 622.33, ЛСФ III 649.12, ЛСФ III 659.3, ЛСФ III 663.32, ЛСФ IV 67.37, ЛСФ IV 165.37, ЛСФ IV 167.14, ЛСФ IV 184.2, ЛСФ IV 202.5, ЛСФ IV 203.6, ЛСФ IV 212.52, ЛСФ IV 286.24, ЛСФ IV 337.34, ЛСФ IV 353. заг., ЛСФ IV 401.8; 2. а) X 89.3, X 283.37, XI 23.35, XI 273.13, XI 494.9, XII 160.36, XII 380. *винос.*, XII 420.4, XII 444.6, XIII 495.11, XII 495.8, XIII 164.3, XIII 236.4, XIV 400.27, XIV 400.19, XIV 401.11, XIV 401.3, XV 68.13, XV 100.5, XV 111.21, XV 303.30, XV 534.2, ЛСФ I 23.27, ЛСФ II 31.15, ЛСФ II 44.47, ЛСФ II 45.3, ЛСФ II 51.26, ЛСФ II 51.40, ЛСФ II 44.29, ЛСФ II 59.21, ЛСФ II 67.4, ЛСФ II 71.23, ЛСФ II 72.10, ЛСФ II 91.29, ЛСФ II 95.27, ЛСФ II 95.27, ЛСФ II 97.21, ЛСФ II 99.9, ЛСФ II 107.29, ЛСФ II 107.38, ЛСФ II 108.38, ЛСФ II 109.35, ЛСФ II 115.17, ЛСФ II 116.44, ЛСФ II 125.24, ЛСФ II 149.45, ЛСФ II 153.22, ЛСФ II 183.1, ЛСФ II 194.36, ЛСФ II 269.4, ЛСФ II 272.30, ЛСФ II 293.39, ЛСФ II 330.11, ЛСФ II 334.16, ЛСФ II 351.4, ЛСФ III 22.4, ЛСФ III 113.22, ЛСФ III 322.5, ЛСФ III 157.11, ЛСФ III 167.20, ЛСФ III 189.16, ЛСФ III 197.3, ЛСФ III 202.37, ЛСФ III 219.31, ЛСФ III 249.46, ЛСФ III 250.1, ЛСФ III 262.24, ЛСФ III 286.23, ЛСФ III 317.13, ЛСФ III 347.51, ЛСФ III 373.25, ЛСФ III 388.20, ЛСФ III 389.11, ЛСФ III 397.36, ЛСФ III 406.14, ЛСФ III 414.7, ЛСФ III 417.22, ЛСФ III 424.19, ЛСФ III 428.34, ЛСФ III 430.18, ЛСФ III 474.51, ЛСФ III 478.16, ЛСФ III 484.21, ЛСФ III 492.28, ЛСФ III 503.23, ЛСФ III 508.46, ЛСФ III 531.21, ЛСФ III 531.26, ЛСФ III 579.43, ЛСФ III 614.1, ЛСФ III 626.33, ЛСФ III 631.4, ЛСФ III 659.4, ЛСФ III 130.32, ЛСФ IV 138.7, ЛСФ IV 292.29, ЛСФ IV 341.20, ЛСФ IV 372.29; 3. а) X 180.42, X 258.37, X 328.42, XIV 13.37, XIV 202.2, XIV 21.30, XV 108.26, ЛСФ III 80.19, ЛСФ III 178.8, ЛСФ III 269.2, ЛСФ III 346.14, ЛСФ III 408.11, ЛСФ III 489.23, ЛСФ III 656.11, ЛСФ III 658.13, ЛСФ III 660.42; *Миж* IV. 1. а) X 166.15, X 406.16, XI 18.19, XI 291.19, XI 301.5, XII 118.12, XII 353.34, XII 384.15, XV 251.19, XV 264.19, XV 317.15, XV 455.4, ЛСФ III 385.16; б) XIV 54.7; в) X 88.7, X 192.36, X 258.43, X 269.21, X 278.11, X 319.5, X 323.20, X 325.24, X 331.26, XI 192.26, X 273.9, XI 328.43, XI 356.11, XI 379.3, XI 390.27, XI 484.17, XII 38.22, XII 353.23, XII 315.17, XII 324.13, XII 341.1, XII 257.30, XII 465.4, XII 492.15, XIII 136.18, XIII 144.30, XIII 144.31, XIII 210.27, XIII 262.19, XIII 297.7, XIII 297.15, XIII 328.9, XIII 330.30, XIV 13.27, XIV 44.30, XIV 47.13, XIV 94.31, XIV 108.31, XIV 110.7, XIV 337.6, XV 6.3, XV 8.7, XV 22.22, XV 43.22, XV 101.20, XV 134.7, XV 136.11, XV 180.3, XV 199.22, XV 43.22, XV 101.20, XV 134.7, XV 136.11, XV 180.3, XV 199.22, XV 281.11, XV 299.23, XV 426.11, XV 444.4, XV 453.8, XV 482.29, XV 489.33, XV 489.43, XV 531.10, XV 552, 1, ЛСФ I 233.10, ЛСФ II 17.40, ЛСФ II 34.27, ЛСФ II 35.2,

ЛСФ II 66.8, ЛСФ II 72.7, ЛСФ II 98.8, ЛСФ II 106.12, ЛСФ II 122.37, ЛСФ II 125.16, ЛСФ II 135.6, ЛСФ II 149.40, ЛСФ II 163.30, ЛСФ II 256.2, ЛСФ II 331.16, ЛСФ II 345.16, ЛСФ III 27.22, ЛСФ III 38.31, ЛСФ 39.63, ЛСФ III 47.14, ЛСФ III 55.50, ЛСФ III 56.47, ЛСФ III 64.33, ЛСФ III 129.42, ЛСФ III 12.21, ЛСФ III 214.21, ЛСФ III 237. прим., ЛСФ III 272.32, ЛСФ III 281.39, ЛСФ III 369.50, ЛСФ III 484.36, ЛСФ III 495.27, ЛСФ III 503.21, ЛСФ III 512.1, ЛСФ III 545.7, ЛСФ III 618.32, ЛСФ III 618.32, ЛСФ III 626.5, ЛСФ III 640.7, ЛСФ III 646.32, ЛСФ III 658.8, ЛСФ IV 15.10, ЛСФ IV 119.25, ЛСФ IV 165.3, ЛСФ IV 197.5, ЛСФ IV 197.6, ЛСФ IV 209.18, ЛСФ IV 309.5, ЛСФ IV 407.34, ЛСФ IV 407.35, ЛСФ IV 640.16; 2. а) X 37.7, X 39.29, X 46.60, X 128.2, X 214.1, X 269.19, X 311.18, X 344.15, X 370.5, XI 100.6, XI 285.8, XI 367.32, XI 402.28, XI 456.18, XII 168.33, XII 346.33, XII 347.1, XII 347.3, XII 417.21, XII 434.10, XII 444.26, XIII 59.18, XIII 125.2, XIII 196.2, XIII 271.20, XIV 259. рем., XIV 290.32, XIV 340.23, XIV 429.15, XV 134.30, XV 356.11, XV 359.12, XV 436.4, XV 470.5, ЛСФ II 35.38, ЛСФ II 39. підзаг., ЛСФ II 39.6, ЛСФ II 44.6, ЛСФ II 51.43, ЛСФ II 62.10, ЛСФ II 188.2, ЛСФ II 210.13, ЛСФ II 321.40, ЛСФ II 331.45, ЛСФ III 16.45, ЛСФ III 18.31, ЛСФ III 18.24, ЛСФ III 31.46, ЛСФ III 136.33, ЛСФ III 178.36, ЛСФ III 191.28, ЛСФ III 238.37, ЛСФ 266.9, ЛСФ III 362.14, ЛСФ III 444.15, ЛСФ III 444.32, ЛСФ III 489.15, ЛСФ IV 337.41; $\diamond$ У фраз. а) XII 390.18, б) ЛСФ III 172.38. в) XIII 58.13, XIII 62.1, XIII 231.5, XV 228.2, XV 266. рем., XV 384. рем., XV 390. рем., XV 395.3, XV 406.30, XV 457.24. г) ЛСФ III 44.24, ЛСФ III 415.6.

МОВИТИ (604). 1. *Недок говорити, казати* (247). Нема що й мовити, що як прийшлося її ховати, вся її родина Накинулась з докорами на мужа. X 339.39. Ти тиєнеш і кричиши: «Даю спободу!» Дреш шкуру й мовиши: «Двигаю культуру!» X 166.22. Ти дивно так се мовиши! Як се так? X 432.16. Устами всяк про неї мовить, Але до діл душа німа. XI 455.18. Підвелась зо сну старенька мати, Строго мовить до дочки небоги: Що се ти задумала, нещасна? XII 299.21. А мачуха мовить, лихая собака: «Твій син Нікульс перший усяде на Бляка». ЛСФ IV 387.33. Чи не мовив я? Тепер ти в силці, й дармо вже трепатися ЛСФ II 289.30. Ну що ж з ним сталося, мовте далі. XV 404.6. «То баба, не хлоп», — другий мот. XIII 106.15. перен. (21). Аж тут суне Лис Микита. «Ну, вуйцюню, — мовить, — сита Вже душа? А добрий мід? Та й гаражж ви попоїли! Хочете, я щонеділі Справлю вам такий обід! XII 20.29. «Мовить Півень сміховито: «Ох, мій таточку Микито, в чім же той тяжкий мій гріх? XII 76.347. А вуж мовить: «По сякому Чи такому й ніякому, А тебе (чоловіка) я не покину, Пок не ляжеш в домовину». ЛСФ IV 199.36. Все, що мовила богиня, Все зробив послушний Намтар. XII 280.4. [>] Ну, мов що хочеш, — відрекла вівця, — А се нечесне діло. По смерті зневажати грішне тіло, В котрім також була жива душа [>]. XIII 170.23. І мовлять ноги: «Годі нам ходити, коли на нас тяжить оте все тіло». ЛСФ III 536.36. Образн. (9). Україна мовить. XI 58. заг. І мовить птах. XI 91.3. Донець мовить: «О Ігорю, княже! Много слави буде тобі й честі, Кончаковії нелюбія й гризі, А утіхи цілій землі Руській!» XIV 23.39.

2. *Док. сказати* (333). Він мовив твердо, що він Мирон зветься, Вказав і місце те, де я родився, де вчивсь, що діяв, як мені ведеться, X 63.28. І мовив, звівши голову стару: «Мій синку, швидко я, мабуть, умру». XI 85.8. А далі мовив: «Час мені в дорогу, Іду і віддаю вас пану богу».

XI 134.23. «Тут, небоже Санчо, буде нам пригод, мов бобу в лісі!» — **Мовив** радісно наш лицар, Підганяючи коня. XII 145.19. «Так я **мовив**», — і в тій хвили Сльози очі заступили; Сльози дві гіркі, кроваві Покотились по мураві. XIII 153.5. І **мовив** до Джоні старенький отець, І **мовив** те слово на лад: «Як в Англію їдеш, прощайся й зо мною, Бо вже ти не вернеш назад». XV 111.5. «Я безпечний, — **мовив** стільник, — Адже свідка ти не маєш». ЛСФ IV 197.16. І **мовила** одна: «Дуже щаслива, Даю тобі талант яркий, Будь сильна ти, і ясна, і мислива, Твій ум живий, твій зір палкий!» XIII 270.11. «Справді, був би се нам сором, — **Мовили** більдари хором, — Але чим його вгостить?» XII 444.20. **Мовте** Газдрубалу: «Грекам від неволі краще смерть». XIV 274.2. **Мовивши** се, обернув кінями (Ает), ті ж до палати погнали [...]. ЛСФ II 345.14. *Перен.* (15). «Що ж, — Лев **мовив**, — річ побожна! Шлюбував — ламать не можна». XII 48.4. А відтак, поссавши крові, Лис Микита втішно **мовив** [...] XII 60.23. І **мовила** гнівно лисиця облесна: «А, тут тебе маю, ти птице нечесна!» XIII 262.3. *Образн.* (5). Лис **мовив**: З твого де-де сивого волосся Пізнать, що й ти в розкошах не купавсь. XI 242.30. **Мовив** Терен: «Се добре вам хтось підповів таку раду. Я на вашім престолі як стій Без вагання засяду». XII 493.21. І **мовив** він (мрець) до мене: «Не вмираю, Хоча похований давно». XII 298.36.

◆ У спол. (24): а) **мовити слово** (15). «А щоб помогти в потребі, як сусідові сусід, щоб хоч добре слово **мовить** — Ні то й ні» X 246.12 [...] Розсердивсь, очевидно, Коллатін, що так відмовлено його всім просьбам, І **мовив** ось які слова до Брута [...]. ЛСФ III 341.5. Се слово **мовивши**, нараз велика риба щезла десь. XV 90.39. І **мовив** до Джоні старенький отець, І **мовив** те слово на лад: «Як в Англію їдеш, прощайся й зо мною, Бо вже ти не вернеш назад». XV 111.6; б) **не мовити ані (й, ні) слова** (5). І Лемех **ані слова** **Не мовив** більш, на лук нову стрілу Уклав і — вистрілив. X 390.7. А коли за півгодинний часу Надійшов юнак з обрусом білим, Він, **не мовлячи** йому **ні слова**, обвинув ту голову обрусом І віддав у руки юнакові З тим, аби заніс її до пана. XI 329.38. «Послухай, мій чуро, **не мов ані слова!** Ідь там, де живе її мати здорова!» ЛСФ IV 379.19; в) **нема що мовить** (2). **Нема що мовить**, очорнили Ті протоколи нас кругом [...]. X 329.24. **Нема що мовить**, до дівчат звичайні. Ось вам дочка єдина моя. Дитя було невинне, боязливе, А нині що? [...] XIII 291.14; г) **мовити у відповідь (в одвіт) — відповідати** (2). Так рекла, й Делос був рад і отсе їй **у відповідь** **мовив**: «Доню великого Коя, преславна богине Латоно, радо прийняв би я гут народженне стрільця-воеводи, Страшно бо, щоб таки правду сказати, я ненависний людям, А через нього відтак я дійшов би великої чести. ЛСФ II 8.23. Сестра лиш поглядила, їй **мовила в одвіт**: «Га, га! Яка ти пайна, і ніжна, й гарно вбрана, — тобі служити слід?» ЛСФ IV 434.14.

◇ **мовити** I. XI 339.39, XII 112.26, ЛСФ IV 122.14, **мовить у спол.** а) X 246.12, **у спол.** а) XIII 277.3, **у спол.** в) X 329.24, **у спол.** в) XIII 291.14, **мовлю** I. X 214.13, X 218.1, X 221.27, X 224.36, X 230.21, X 231.7, X 231.12, X 231.15, X 236.23, X 241.27, X 243.18, X 244.36, X 250.39, X 251.3, XI 289.19, *перен.* XII 32.14, *перен.* XII 77.1, *перен.* XII 79.21, XIII 74.4, XIII 106.10, ЛСФ III 506.39, **мов'ю** I. XIII 10.69, **мовиш** I. X 166.22, X 432.16, XI 218.1, XI 218.4, XI 219.29, XI 221.29, XI 228.23, XII 184.24, XI 299.6, XII 360.17,

XIV 297.17, XV 38.23, XV 43.11, XV 50.23, XV 53.3, XV 55.1, XV 69.31, XV 202.14, XV 382.6, ЛСФ II 193.16, ЛСФ III 133.7, ЛСФ IV 121.34, *мовить. 1. образн.* XI 57, *підзаг., образн.* XI 58, *заг.,* XI 90.18, *образн.* XI 90.22, *образн.* XI 90.30, *образн.* XI 91.3, *перен.* XI 107.1, XI 115.25, XI 118.27, XI 211.29, XI 241.27, XI 253.39, XI 256.9, *перен.* XI 275.25, *образн.* XI 351.13, *перен.* XI 352.13, *образн.* XI 433.15, XI 455.18, *перен.* XI 20.29, *образн.* XI 21.36, *перен.* XII 76.34, *перен.* XII 79.26, XII 160.35, XII 184.8, XII 232.24, XII 238.31, XII 240.38, XII 253.24, XII 286.16, XII 290.21, XII 297.9, XII 298.31, *у спол. а)* XII 316.37, *у спол. а)* XII 319.42, *у спол. а)* XII 323.25, *у спол. а)* XII 332.29, XII 335.6, XII 335.22, XII 360.19, XII 385.33, XII 402.9, XII 419.33, XII 421.7, XII 421.24, XII 428.19, XII 449.23, XII 451.28, XII 463.31, XII 473.15, XII 477.1, XII 26.69, XIII 182.6, XIII 392.21, *образн.* XIV 23.39, XIV 24.3, XIV 40.25, XIV 43.15, *образн.* XIV 55.19, XIV 69.32, XIV 70.9, XIV 70.23, XIV 320.18, XIV 320.19, XIV 323.18, XIV 326.7, XIV 339.21, XV 17.13, XV 18.16, XV 23.13, XV 81.17, XV 37.8, XV 81.21, XV 82.12, XV 109.9, XV 109.13, XV 114.25, XV 115.5, XV 116.31, XV 117.16, XV 118.22, XV 120.33, XV 164.29, XV 304.20, XV 472.5, XV 472.21, XV 472.25, XV 472.29, XV 473.9, XV 473.25, XV 498.5, XV 501.34, XV 554.17, ЛСФ I 12.25, ЛСФ I 17.29, *перен.* ЛСФ II 256.19, ЛСФ II 280, *рем.,* ЛСФ II 280, *рем.,* ЛСФ II 293.42, ЛСФ II 294.10, ЛСФ III 19.10, ЛСФ III 56.16, ЛСФ III 184.19, ЛСФ III 208.6, ЛСФ III 251.49, ЛСФ III 252.19, ЛСФ III 252.22, ЛСФ III 301.29, ЛСФ III 301.33, ЛСФ III 329.28, ЛСФ III 342.15, ЛСФ III 371.24, ЛСФ III 372.8, ЛСФ III 606.14, ЛСФ IV 160.21, ЛСФ IV 181.13, ЛСФ IV 181.26, ЛСФ IV 188.21, ЛСФ IV 192.9, *перен.* ЛСФ IV 199.36, *перен.* ЛСФ IV 200.1, *перен.* ЛСФ IV 200.13, ЛСФ IV 284.31, ЛСФ IV 285.5, ЛСФ IV 327.1, ЛСФ IV 336.2, ЛСФ IV 353.33, ЛСФ IV 357.29, ЛСФ IV 364.13, ЛСФ IV 366.44, ЛСФ IV 387.33, ЛСФ IV 390.33, ЛСФ IV 392.1, ЛСФ IV 405.21, ЛСФ IV 408.30, ЛСФ IV 423.5, ЛСФ IV 423.25, *у спол. б)* ЛСФ IV 435.8, ЛСФ IV 439.3, ЛСФ IV 439.4, ЛСФ IV 439.5, *мот. діал. мовить.* XIII 106.15, *мовити 1.* XII 133.12, *мовлять 1.* XI 292.25, *перен.* XIII 44.1, XIV 284.18, ЛСФ II 36.38, ЛСФ II 60.6, ЛСФ III 12.33, ЛСФ III 232.14, *перен.* ЛСФ III 536.36, *перен.* ЛСФ III 536.38, *мовив 1.* X 255.14, *у спол. б)* X 390.7, X 432.26, XI 64.1, XII 183.20, XII 298.36, XII 303.8, XII 304.38, XII 412.35, XIII 300.3, XIII 344.37, XIII 345.8, XIV 177.30, XIV 331.21, XIV 353.37, XV 43.14, XV 252.21, XV 258.8, ЛСФ II 289.25, ЛСФ II 289.30, 2. X 63.28, X 147.14, X 162.30, X 175.28, X 198.12, X 213.21, X 253.11, X 436.11, XI 81.11, XI 85.8, XI 85.22, XI 85.28, XI 86.23, XI 89.4, XI 91.35, XI 93.27, XI 94.6, XI 101.10, XI 101.34, XI 133.12, XI 134.23, XI 138.28, XI 139.2, XI 199.10, XI 217.32, XI 225.29, XI 242.27, *образн.* XI 242.30, XI 242.34, *образн.* XI 243.9, XI 246.7, XI 246.17, *образн.* XI 246.34, XI 269.4, XI 274.13, XI 274.25, XI 275.1, XI 279.31, XI 280.1, XI 280.13, XI 280.17, XI 292.89, XI 352.35, *перен.* XII 48.4, *перен.* XII 57.21, *перен.* XII 60.23, XII 121.9, XII 124.25, XII 142.7, XII 142.19, XII 144.2, XII 144.5, XII 144.18, XII 144.18, XII 144.26, XII 145.19, XII 145.29, XII 148.24, XII 148.32, XII 152.17, XII 152.33, XII 155.15, XII 156.18, XII 160.1, XII 160.22, XII 161.34, XII 163.13, XII 164.1, XII 166.23, XII 168.11, XII 168.15, XII 168.24, XII 170.11, XII 171.13, XII 171.18, XII 172.30, XII 174.19, XII 174.31, XI 176.36, XII 180.24, XII 182.21, XII 183.12, XII 185.19, XII 186.4, XII 188.16, XII 188.19, XII 189.7, XII 191.7, XII 191.12, XII 191.15, XII 191.24, XII 192.20, XII 194.4, XII 201.23, XII 201.31, XII 201.32, XII 203.17, XII 203.25, XII 204.15, XII 217.34, XII 237.6, XII 273.3, XII 284.5, XII 284.29, XII 288.1, XII 307.31, XII 308.28, XII 311.37, XII 345.32, XII 349.25, XII 367.26, XII 368.14, XII 380.3, XII 380.13, XII 382.31, XII 386.8, XII 389.4,

XII 391.16, XII 401.24, XII 402.28, XII 405.18, XII 408.19, XII 409.18, XII 428.15,
 XII 438.8, XII 450.3, XII 456.14, XII 459.40, XII 465.27, XII 487.29, *образн.*
 XII 493.21, XIII 153.5, XIII 198.28, XIII 249.18, XIII 258.1, *перен.* XIII 262.3,
 XIII 282.39, XIII 287.22, XIII 289.7, XIII 291.37, XIII 296.30, XIII 298.13, *образн.*
 XIII 298.36, XIII 299.32, XIII 300.4, XIII 300.10, XIII 301.36, XIII 323.17,
 XIII 323.21, XIII 323.33, XIII 324.1, XIII 353.22, XIII 378.19, XIII 383.4,
 XIV 108.34, XIV 307.19, XIV 340.37, XIV 358.39, XIV 375.23, XIV 375.30,
 XIV 391.22, XIV 417.1, XV 17.26, XV 33.13, XV 87.37, XV 105.7, XV 105.1,
 XV 106.24, XV 111.5, *у спол. а)* XV 111.6, XV 112.31, XV 129.22, XV 134.17,
 XV 139.17, XV 160.13, XV 164.3, XV 216.4, XV 237.11, XV 306.6, XV 517.9,
 XV 520.12, XV 537.10, XV 539.35, XV 561.29, ЛСФ II 14.14, ЛСФ II 14.26,
 ЛСФ II 16.11, ЛСФ II 16.12, ЛСФ II 16.22, ЛСФ II 24.14, ЛСФ II 33.17,
 ЛСФ II 49.22, ЛСФ II 70.10, ЛСФ II 72.25, *у спол. а)* ЛСФ II 102.7,
 ЛСФ II 102.19, ЛСФ II 122.4, ЛСФ II 124.18, ЛСФ II 256.13, ЛСФ II 260.19,
 ЛСФ II 261.24, ЛСФ II 263.15, ЛСФ II 264.29, ЛСФ II 264.36, ЛСФ II 275.28,
 ЛСФ II 389.3, ЛСФ III 10.23, ЛСФ III 53.5, ЛСФ III 66.34, ЛСФ III 170.16,
 ЛСФ III 171.40, ЛСФ III 186.31, ЛСФ III 193.38, ЛСФ 233.28, ЛСФ III 251.14,
 ЛСФ III 273.36, ЛСФ III 275.2, ЛСФ III 278.23, ЛСФ III 282.9, ЛСФ III 314.12,
 ЛСФ III 317.1, ЛСФ III 317.3, ЛСФ III 317.7, ЛСФ III 327.11, *у спол.*
а) ЛСФ III 341.5, ЛСФ III 349.36, ЛСФ III 368.45, ЛСФ III 370.23,
 ЛСФ III 370.37, ЛСФ III 424.50, ЛСФ III 452.25, ЛСФ III 480.15, ЛСФ III 483.27,
 ЛСФ III 484.13, ЛСФ III 515.36, ЛСФ III 518.20, ЛСФ III 565.11, ЛСФ III 579.42,
 ЛСФ III 580.5, ЛСФ III 593.25, ЛСФ III 595.15, ЛСФ III 598.21, ЛСФ III 604.45,
 ЛСФ IV 196.30, ЛСФ IV 197.16, ЛСФ IV 197.18, ЛСФ IV 198.5, ЛСФ IV 210.15,
 ЛСФ IV 211.5, ЛСФ IV 285.9, ЛСФ IV 285.30, ЛСФ IV 286.3, ЛСФ IV 289.6,
 ЛСФ IV 292.29, ЛСФ IV 292.33, ЛСФ IV 294.29, ЛСФ IV 294.29, ЛСФ IV 294.33,
 ЛСФ IV 294.37, ЛСФ IV 294.39, ЛСФ IV 314.28, ЛСФ IV 314.35, ЛСФ IV 315.8,
 ЛСФ IV 315.32, ЛСФ IV 316.3, ЛСФ IV 317.9, ЛСФ IV 321.14, ЛСФ IV 322.3,
 ЛСФ IV 322.9, ЛСФ IV 341.7, ЛСФ IV 345.3, ЛСФ IV 355.22, ЛСФ IV 362.34,
 ЛСФ IV 363.14, ЛСФ III 365.33, ЛСФ IV 386.7, ЛСФ IV 394.37, ЛСФ IV 414.8,
 ЛСФ IV 424.22, *мовила 1. перен.* XII 280.3, XIII 293.14, XV 46.27, 2. XI 292.10,
 XII 269.16, XII 276.6, XII 284.24, XII 303.5, XII 306.16, XIII 124.13, XIII 124.17,
 XIII 270.11, XIII 270.15, *перен.* XV 88.25, *перен.* XV 89.6, *перен.* XV 89.11, *пе-*
рен. XV 90.1, *перен.* XV 90.4, *перен.* XV 90.28, *перен.* XV 90.32, XV 94.38,
 XV 103.26, *у спол. а)* XV 130.33, XV 145.11, *у спол. а)* XV 491.8, XV 558.29,
у спол. г) ЛСФ II 8.23, *у спол. а)* ЛСФ II 12.44, *у спол. а)* ЛСФ II 33.15,
 ЛСФ II 42.21, ЛСФ 47.25, *у спол. а)* ЛСФ II 52.3, ЛСФ II 92.51, ЛСФ II 119.23,
 ЛСФ II 178.17, ЛСФ II 355.3, ЛСФ II 383.6, ЛСФ II 383.37, ЛСФ III 314.23,
 ЛСФ III 319.3, ЛСФ IV 146.10, *у перен.* ЛСФ IV 184.4, *перен.* ЛСФ IV 184.34,
 ЛСФ IV 207.21, ЛСФ IV 207.23, ЛСФ IV 276.7, ЛСФ IV 309.37, ЛСФ IV 312.27,
 ЛСФ IV 328.6, ЛСФ IV 328.26, ЛСФ IV 360.41, ЛСФ IV 415.18, ЛСФ IV 417.17,
у спол. г) ЛСФ IV 434.14, *мовило 1.* XI 12.10, 2. ЛСФ III 305.29, *мовили 1.*
 XI 244.14, 2. X 116.13, XII 301.13, XII 444.20, ЛСФ III 479.49, *перен.*
 ЛСФ III 536.43, ЛСФ IV 200.30, *мов. 1.* X 141.28, X 213.25, XI 434.27, XII 472.36,
 XIII 73.19, XIII 117.15, *перен.* XIII 170.23, *перен.* XIII 170.27, XV 105.33,
 XV 300.10, XV 304.37, XV 356.25, XV 418.33, XV 493.42, ЛСФ II 213.4, *у спол.*
б) ЛСФ IV 379.19, 2. *перен.* XII 63.22, *мовте 1.* XV 305.11, XV 404.6, 2. XIV 274.2,
мовлячи 1. у спол. б) XI 329.38, XIII 286.4, ЛСФ II 23.5, ЛСФ II 33.34,
 ЛСФ II 33.46, ЛСФ II 60.18, ЛСФ II 273.42, ЛСФ II 336.5, ЛСФ III 160.8,

ЛСФ III 170.40, ЛСФ III 175.16, ЛСФ III 315.10, ЛСФ III 449.50, мовивши 2, у спол. а) XV 90.39, ЛСФ II 12.42, ЛСФ II 28.37, ЛСФ II 43.1, ЛСФ II 68.20, ЛСФ II 226.24, ЛСФ II 339.19, ЛСФ II 345.14, у спол. б) ЛСФ III 83.2.

ПРАВО¹ (329). 1. Сукупність правил людської поведінки, що встановлюються державною владою, а також санкціонованих державою звичаїв спільного життя (37). Дивує нас подекуди римських прав хосенність; Одно з таких хосенних прав — кара за безженність. ЛСФ III 570.20. Сим не дамо... Причини до війни, а то б вони Могли закинуть, що послів ми вбили В супереки міжнародньому праву. ЛСФ III 450.8. Жаден урядник у державі Не сміє римлянина брати... поки на те по всякім праві Ухвал народніх не ме мати. ЛСФ III 404.3. Добра роздано народу, — Роздав не хто, а держава На основі свого права, Від короля мавши шкоду. ЛСФ III 357.20. На тее відповів Аріовіст: «Воєнне право, що хто побідив, Розказує по своїй уподобі Тим, що їх побідив... Коли ж я римському народови Нічого не приписую, як має користуватися своїми правами, То не потрібно, щоб народ той римський Мене у моїм праві зупиняв. ЛСФ III 109.6 На сее сміло відповів Тарквіній: «Мое воно по праву спадковому, Мої не лиш маєтки дідівські, Моя переді всім отся держава». ЛСФ III 282.34. Хоч певності нема, та в справах грошових Формальне право вистарча для судових. ЛСФ IV 201.23. Стольник князю служить жваво. Все до столу накриває, Князю страви предкладає, Як велить звичайше право. ЛСФ IV 197.40. // **Закон** (75). Вислухавши тої мови, криками рясними Люд візвав його, щоб зараз отут перед ними Виложив такеє право, а він каже: «Й овшім!» Бо вже вчора текст закона уложили зовсім. ЛСФ III 566.11. Вона пильнує прав у всяку пору і параграфів скривдити не дасть. X 153.23. А розпорядки й приписи про право Й безправ'є звуться у римлян edicta. ЛСФ III 426.10. [Він глибоко вклонився і сказав: «Коли я провинив що проти права, То що ж робити, відповім!» X 294.16. «Царю, явна річ, не скрита: Вольний є козак Микита, Право ж каже тричі звать Винного на суд твій, пане. Аж як третій раз не стане, Суд заочний видавать». XII 27.30. Хто ж нарікав на те право або посмів кптити, Той за те подвійну кару мусів заплатити. ЛСФ III 570.28. Ви права сторожі? Ні, право в нас Лиш щит, котрим безправ'я закриваєсь! Судить мене, та вас осудить час. X 159.21. Кривді ви дали звиягу, Зломали право й присягу. ЛСФ III 611.11. ♦ У спол. а) В ім'я права (4). А суддя у двері стука: «В ім'я права! Відчиніть!» XII 238.15. Втім народ заметушився, у дві лави розступився, Ага в хату увійшов, А за ним грізні мари: Поліцейських штири пари з криком: «В ім'я права! Гов!» XII 253.21. б) **право сильних** (1). Коли ж в війні з нами [римлянами] їх [землі] потеряли. А ми правом сильних панамі в них стали, То кривду не ми, а ви робите нам, Відбираючи власть правовитим панам. ЛСФ III 621.18. // **Справедливість** (25). Коли етруски про те рішене Дізналися від конзулів, були Безмірно раді й почали хвалити міщан, Що замість власної користи Покермувались права почутем. ЛСФ III 336.28. Але де то було хлопу Найти право в ті часи. X 246.35. І не добивсь з панамі права, Ще й сам від них біди назнавсь; Громадська пропала справа, Він сам до крихти зруйнувавсь. X 171.17. Бо навіть ламаєш [Марціє] закони природи. Права божеські перевертаєш, Про рід свій і предків, належну їм пам'ять, Про вродження свого місця не дбаєш, — Ото нас дивує. ЛСФ III 626.29. І я теперка забуваю Про божі всі права і людські, Нещадно дру, ще й обплюваю Всі тії весі ботокудські. XIII 46.30. // **Зако-**

номірність, усталений порядок (6). Та природа тих карає, Хто відбіг від прав її, — Як негідному — дар слова, певно, відбере тобі. ХІІІ 43.19. Право те усталила природа на всім, Що чує й розум може вміщати; Правом тим прошу теж, сину мій, Вітчизну свою не воювати. ЛСФ ІІІ 646.19.

2. *Наука, що вивчає вираження цих правил у законодавстві* (тільки в одн.) (1). Пан-судовий був муж у праві добре вчений і як на ті часи широко освічений. Побачивши купця, він так промовив жваво: «Умова усуває всяке краєве право». ЛСФ ІV 201.26.

3. *Надана законами держави воля, свобода, змога діяти, здійснювати що-небудь* (68). Ми ті, котрим заперті двері, Запертий до свободи шлях. Ми маєм права на папері, А обов'язки на плечах. ХІ 431.6. Ваше право: ців до рук, Гній, борщ, бульба і канчук. Х 135.27. Заберу вам вашу гідність і почуття чести, І будете з рабським сміхом мої сліди мести. Наставлю вам депутатів з хрунівської ласки, Відберу вам усі права, лишу обов'язки. ХІ 434.4. Старий замовк. Запевно ждав, Що суть тих слів страшна Княгиню зломить, страти прав Злякається вона. ХІV 307.29. До голосу був перший Анній Клавдій Запрошений і по-старому став Вмовлять сенат не надавати народу Ні власності земельної, ні прав. ЛСФ ІІІ 660.4. Не допустити, щоб котрому з нас Були вкорочені його права. ЛСФ ІІІ 539.8. ♦ У спол. а) *горожанські права* (11). А тим із побіджених, що захочуть У вас замешкати, надайте горожанські Права, що нашу так малу колись Державу так великою зробили. ЛСФ ІІІ 453.32. Почувши се, Віргіній шле листи Та герніків велить остерегти: «Хай зборів людських дня тут не дожидають, Бо горожанських прав ще признаних не мають. ЛСФ ІІІ 659.35. б) *право горожанства* (4). Невільник же, котрий Валерію Доніс про заговор, наділений був зараз Свободою і правом горожанства, До тсго й сумою значною грошевою. ЛСФ ІІІ 345.45. ...Думаю Я про вас, і ваші лиця чужоземні У моїх мріях мають право горожанства. ХІV 359.5. в) *рівне право* (15). Бажав я для скорованих волі, Для скривджених кращої долі і рівного права для всіх, — Се весь і єдиний мій гріх. Х 26.23. г) *вийнятий з-під права — позбавлений прав* (2). А поганий той Лисюра, що так вибрехавсь від шнура, Буде вийнятий з-під прав. ХІІ 65.21. Горю! Горю! ...се чарів справа! Ріж! Драб сей [Мефістофель] вийнятий з-під права! ХV 380.13. // *Влада, уповноваження, надані кому-небудь* (36). Цар посилює своїх прав З Лиса, званого Микити, Зволив всю вину здійснити. ХІІ 48.12. Хочете, щоб королівських Арештантів я пустив? Я на се не маю права! ХІІ 181.17. Ооба вони на сей рік квестори, Що мали право своїм урядованем Скликати народні збори, змовились Покликати збір і прошлорічного Конзула Спур'я Кассія на збір той запізвати. ЛСФ ІІІ 664.8. Якби сего він [син] не вдіяв, То батьківським правом я Те саме би їй удіяв, Хоч вона дочка моя. ЛСФ ІІІ 354.30. Моя провінція — ся Галлія, Так як тамта — ваша. Як мені Не треба допускати, щоб хтось в границі наші Впадав, так також те було б неслухно, Якби в твоє вдирался ми право. ЛСФ ІІІ 124.50. Ні цар, ні сам із неба бог не має права Те дарувати, що моє! Х 335.1. Обр. (1). Кіт Мурлика скочив жваво: «Бач, яке собаче право! Ковбаса була моя! Що Лис злодій, я не спорю, Але ковбасу в ту пору В ковалихи викрав я! ХІІ 10.32. // *Перевага, привілей, пільга, що надається кому-небудь* (2). В кінці сказав: «Діла мої та військо, З яким я йшов у бій, дають мені Те право за щасливі й славні Діла воєнні В Рим війти святочно!» ЛСФ ІІІ 476.5. Як битва скінчилась, Меттій ось чвалює, Ко-

ролю з побіди щиро гратулює. Король промовляє до нього ласкаво: «А ви й продержались на горі тій браво! З ними в один табір стати маєте право». ЛСФ III 232.11. // *Офіційний дозвіл, допуск до виконання яких-небудь обов'язків* (6). Ну Луїзо, звеселися! Хоч наша вулиця пуста й безмовна... Візок той чорний має право скрізь переїздити. XIV 244.31. ...Не має права На воду ту отой мужик. XI 97.27. Стольник у князя зайнятий. Вдень з князівської палати Не мав права виходити; Щоб ще раз облагодити Всі подробиці походу. ЛСФ IV 196.13.

4. *Мати підстави що-небудь робити, діяти певним чином* (9). Ще одне тобі важне скажу.. Коли розумом будеш судить, А слабе, коли гнів твій усе переможе, — Власне те, що зненавидить рідний свій край Не мав права ти, спину-небоже. ЛСФ III 644.24. Каїн: І змії? Люцифер: Чи ж можуть люди бути без них? Чи ж люди Лиш мають право жити —гади ні? XV 234.3.

5. *Причина, основа, привід для яких-небудь дій* (17). І яке ж ти маєш право, черепино недобита, про своє спасення дбати там, де гине мільон? XI 212.3. І яке ж я маю право відбирати йому сю страву, на котру він своїм робом таки тяжко працював? XI 199.21. Ось моя груди! Намір і вистріль жваво! А як живий від твоїх куль простою, На тебе стрілить буду мати право. X 64.33. Чи маю я право від неї жадать Того, що нізвідки було їй Здобуть? X 229.27.

6. *Суд, судової справи* (1). З сусідом я в праві за став. Суддю підплатив він і прав. «Постій, — я гадаю, — подам і я їм дари». XIII 103.20.

7. *У спол. бути у праві. а) бути невинним* (1). Коли суддя сприятиме тобі Й переконається, що ти зовсім у праві, То можеш певний бути, що вирок випаде в твою користь! ЛСФ II 313.19. *б) мати рацію* (1). Відповів на те Геганій: «Тим ми се зділали. Бо се людове зіbrane ми самі зізвали. Коли ви своє зізвете, ми в праві будемо, не спинимо вас нікого й на збір не прийдемо. ЛСФ III 565.9.

◇ *Одн. Н. право* 1. X 34.13, 34.15, 83.14, 135.19, 141.8 (2 рази), 141.9, 159.21, XII 27.30, 420.11, 425.35, XIII 260.19, XIV 53.25, ЛСФ II 125.39, III 109.6, 268.46, 334.21, 342.23, 482.13, 485.46, 500.34, 504.27, IV 197.40, 199.40, 199.41, 201.23, 2. X 135.27, у спол. 269.16, 410.25, XII обр. 10.32, у спол. 27.37, 47.16, XIII 398.3, XV у спол. 29.15, 366.5, ЛСФ II 124.4, 219 прим., Р. права 1. X 159.21, 171.16, 171.17, 298.27, XII у спол. 238.15, 253.21, 253.22, XV 285.26, 327.17, ЛСФ II 124.7, 125.45, 258.18, III 62.31, 220.48, 336.28, 357.20, 373.42, 403.41, 522.12, IV 365.22. 3. X у спол. 26.23, 246.38, 329.31, 335.43, 409.7, XI 97.27, 431.6, XII 181.171, ЛСФ III 217.10, у спол. 267.34, 285.15, 287.6, 378.12, 475.45, 504.46, 504.48, 597. прим., у спол. 659.26, 662.42, 664.39, IV 196.13, 4. ЛСФ III 290.35, 369.28, 416.33, 644.24, 644.31, 5. XV 112.24, 112.32; без права 1. X 325.42, 329.6, XIV 87.27, 423.5, ЛСФ IV 152.12, 3. ЛСФ III 594.26, до права 3. ЛСФ II 163.15, з права 1. ЛСФ III 500.21, з-під права 3. XV у спол. 380.13, проти права 1. X 294.16, 363.27, щодо права 3. ЛСФ III 286.1, Д. праву 1. ЛСФ III 450.8, 513.4, 3. право 1. X 318.49, 246.35, XI 188.22, XII 165.8, 337.6, XIV 54.9, 100.4, XV 286.5, 446.26, ЛСФ II 124.35, 125.18, 125.29, III 268.1, 269.10, 335.8, 375.36, 422.38, 422.39, 501.5, 513.8, 540.30, 565.11, 584.11, 602.22, 611.11, 641.9, 646.19, 663.13, IV 201.24, 201.29, 3. X 265.12, 270.15, 397.10, 409.13, XIV 244.31, у спол. 359.5, XV 174.28, ЛСФ II у спол. 212 прим., 405.28, у спол. 405.39, III 60.41, 118.19, 124.50, 232.11, у спол. 271.27, 271.43, 287.16, 354.13; у спол. 363.8, у спол. 394.37, 414.32, 421.16, 473.27, 476.5, 481.6, у спол. 501.4.

у спол. 512.7, 558.6, 562.36, 564.44, 566.5, 582.22, 591.8, у спол. 620.28, 664.8, IV 288.11, 4. X 36.13, XV 234.3, ЛСФ III 594.17, 5. X 64.33, 229.27, XI 65.3, 199.21, 212.3, XIII 158.16, XV 29.17, 358.10, ЛСФ II 210.29, в право 1. ЛСФ III 199.16, ЛСФ III 601.40, за право 3. X 340.32, на право 1. ЛСФ III 570.28, 3. ЛСФ III 387, 4. прим. поза право 3. ЛСФ III 467.35, про право 1. X 319.1, ЛСФ III 426.10, 635.3, О. правом 1. X 143.15, 407.15, XIII 18.31, XV 289.5, ЛСФ II 159.2, III 108.21, 570.27, 646.21, у спол. 621.18, 3. ЛСФ III 124.9, у спол. 178.32, у спол. 345.45, 354.30, 481.25, IV 199.42, за правом 3. 319.17, згідне з правом 1. ЛСФ III 513.3, над правом 1. ЛСФ II 153.2, перед правом 1. X 141.5, М. у (в) праві 2. ЛСФ IV 201.26, 3. ЛСФ III 109.15, 296.6, 482.16, 591.35, 6. XIII 103.20, 7. ЛСФ II у спол. 313.19, III у спол. 565.9, на праві 1. X 135.26, ЛСФ III у спол. 570.23, 3. ЛСФ IV 322.25, по праві 1. ЛСФ III 404.3, по праву 1. XIV 407.4, ЛСФ III 279.7, у спол. 282.34, 289.25, 621.22, при праві 3. ЛСФ IV 322.10, 322.43, Мн. Н. 1. XIII 24.17, 86.41, XIV 307.33, XV 292.34, ЛСФ III 269.6, 3. XIV 308.14, 308.15, ЛСФ I 216.54, II 125.96, III 504.26, 539.8, Р. прав 1. X 153.23, XII 35.22, 48.39, XIII у спол. 88.36, ЛСФ II 158.20, III 137.41, 158.7, 177.25, 383.26, 570.20, 570.21, 619.20, 635.32, IV 197.20, 363.24, 365.20, 635.32, 3. XII 10.27, 48.12, 93.36, 353.5, 355.13, 378.13, XIII 159.30, XIV 307.26, 307.29, 310.18, ЛСФ III у спол. 134.38, 142.43, 209.28, 391.20, 417.36, у спол. 451.48, 594.40, 653.31, у спол. 655.9, у спол. 659.35, 660.4, без прав 1. XIII 158.7, від прав 1. XIII 43.19, до прав 1. ЛСФ III 337.7, з (зі) прав 1. XIV 90.3, ЛСФ III 653.2, 3. ЛСФ III у спол. 178.6, 519.32, з-під прав 3. XII у спол. 65.21, після прав 1. X 341.36, 3. права 1. XIII 46.30, 158.7, XIV 381.6, XV 349.24, 366.11, ЛСФ II 226.3, III 629.29, 3. X 411.29, XI 434.4, XIV 93.23, XV 475.11, ЛСФ III 198.43, 215.16, 429.12, у спол. 453.32, 468.18, у спол. 510.43, 583.13, у спол. 636.14, у спол. 655.26, у спол. 657.43, у спол. 662.41, у спол. 664.21, 4. ЛСФ IV 130.6, за права 3. XII 342.4, на права 1. ЛСФ III 582.3, 3. ЛСФ III у спол. 510.38, про права 3. X 328.12, XII 383.23, ЛСФ III 397.12, О. правами 1. XIV 308.1, 3. ЛСФ III 109.13, М. в правах 3. XII 354.6, на правах 3. ЛСФ III 334.13, по правам 5. ЛСФ IV 326.7.

Право² (1) *Присл. Чесно*. Ті ж, що своїм і чужим признають і дають все по правді, Просто та право, ніде не схиляючи з шляху закона, Мають спокій у містах і щасливий народ. ЛСФ II 124.41.

ТИХО (265). *Присл. І. Безшумно* (124). Ідуть купками, громадками, Та тихо так, не гомонять [...] X 307.27. Керма тихо хвилі крає, не булькоче, не скрипить, і керманич молоденький мов мальований стоїть. XI 177.23. Пливуть Дніпра води то тихо, то з шумом, А військо князеве огорнене сумом. XI 474.17. *Повт.* (4). Тихо, тихо, моя доню! Се ще невелике лихо! ЛСФ IV 415.36. *У тавтол. спол. а)* тихо-тихо (8). Тихо-тихо Дунай воду несе, Ще тихіше рік за роком лине. XIII 277.36. *б)* тихо-тихенько (1). А там сховаємось за стовп і тихо-Тихенько аж до вечора пробудем. X 50.18. *в)* тихотихесенько (1). А як настане вечір і сонечко прийде додому на ніч, Застукає до брами, — то ми тихо-Тихесенько прокрадемося за ним. X 50.24.

2. Неголосно (40). Вона лежала На ліжку й тихо стогнала [...] X 356.37. Чує се Маноле й тихо плаче, Але рук не поклада від діла [...] XV 163.31. А на кого заморгає, Той до нього підпозває І щось тихо, мов муха шепче йому до вуха. X 131.27. Вусатий, з сивов головою, З ключами інвалід — «Ходи, жалібнице, за мною!» — Сказав він тихо вслід. XIV 297.2.

3. Спокійно (49). Час недовгий проминув, Як тихо, незавважено помер

У своїм дому Арунс. ЛСФ III 281.27. Спи тихо, спи тихо, Маргосю кохана! Нема для тривоги причини. ЛСФ IV 284.17. Повт. (2). Стихни, світе! Щоб нам тихо, тихо спати! X 121.16. Перен. (1). І розсталися ханенки. Рік за роком тихо плив. XIII 355.14.

4. *Потай, непомітно* (1). Коли доси не хотіли, Один крок відважний, смілий Може би поміг тепер Вирвать з коренем лихо, Якби явно, а не тихо Весь наш гурт на те напер. ЛСФ III 585.15.

5. *Слабо* (5). А на небі власне перші зорі Виринали, тихо миготіля. XIII 335.38.

6. *Присудок*. (27). а) *про повну тишину* (24). Вже другий місяць. Тихо, пусто вкруг, Як в гробі. XIII 211.1. Ніч, Довкола тихо, мертво. XI 180.5; б) *про стан душевного спокою* (2). День минає, другий — тихо. «Ну, значить: минуло лихо!» Абу-Касим міркував [...] XII 247.10; в) *про спокійне, мирне життя* (1). І якось так зробилось нам У душах легко, ясно, тихо [...] X 349.3.

7. *У знач. вигука. Спонування до мовчання, до збереження тишини* (19). «Тихо, Санчо, — мовив лицар, — Се той чарівник проклятий Знов зробив нам сього збитка, Військо в барани змінив. XII 170.11. Цитуйте, діти, будьте тихо: Гляньте, що за диво йде! ЛСФ IV 186.1.

◇ Тихо 1. X 21.25, у тавтол. спол. б 50.18, в 50.24, 87.24, 122.16, 149.18, 157.25, 166.11, 171.12, 234.10, 237.22, 252.18, 271.30, 274.3, 279.36, 281.5, 301.2, 307.5, 307.27, 326.33, 413.8, XI 17.29, 129.11, 177.23, 183.6, 215.26, у тавтол. спол. а 272.33 (2 р.), 291.2, 342.42, 363.38, 364.23, 401.7, 427.29, 442.23, 443.28, 474.17, XII 19.28, 40.4, 56.20, 60.22, 95.30, 139.2, 317.13, повт. — 317.35 (2 р.), 331.16, 332.6, 340.9, 365.10, у тавтол. спол. а 365.23 (2 р.), 365.27, 366.5, 366.20, 380.8, 380.20 286.33, 390.7, 408.9, XIII 30.6, 46.4, 57.23, 72.6, у тавтол. спол. а 83.16 (2 р.), 160.8, 223.11, 225.8, 226.16, у тавтол. спол. а 277.36 (2 р.), 324.25, 348.15, XIV 40.33, 43.36, 108.31, 274.28, 223.33, 345.34, 356.35, XV 6.11, 131.24, 317.33, ЛСФ I 12.47, 15.49, 16.27, 16.30, 19.51, 228.4, ЛСФ II 21.13, 81.18, 114.12, 302.25, 394.30, ЛСФ III 59.46, 64.29, 83.41, 91.2, 137.17, 173.43, 224.19, 305.25, 315.22, 327.8, 336.8, 349.50, 371.36, 380.23, 388.9, 457.16, 462.27, 463.24, 545.33, 564.2, 614.7, 625.39, ЛСФ IV 192.24, 291.5, 295.13, 349.3, 388.5, 434.8, повтор. 415.36 (2 р.), 2. X 131.27, 157.30, 188.24, 356.37, XI 146.17, 147.26, 409.11, XII 250.20, 427.19, XIII 208.2, 224.26, 259.18, 407.33, XIV 52.41, 52.42, 103. рем., 108.33, 120. рем., 132 рем., 133, рем., 144 рем., 275.6, 297.2, 368.3, 406.23, XV 163.31, 269. рем., ЛСФ II 54.22, 179.33, 197. рем., 290.40, ЛСФ III 253.35, 255.34, 371.40, ЛСФ IV 192.32, 382.23, 406.21, 406.34, 408.30, 3. X 32.10, 52.13, 79.9, 94.17, 120.7, повт. 121.16 (2 р.), 176.5, 188.24, 294.25, 327.40, XI 15.24, 109.29, 178.36, 204.26, XII 132.23, 317.9, 422.32, XIII 59.24, 111.10, 111.11, 232.6, 234.1, 234.10, 296.7, перен. 355.14, XIV 155.34, 165.12, 402.19, XV 185.12, 212.8, ЛСФ I 220.32, ЛСФ II 104.22, 122.37, 179.21, 310.6, 320.8, ЛСФ III 15.25, 72.41, 281.27, 320.46, 348.33, 647.4, ЛСФ IV 131.37, 284.17 (2 р.), 305.25, 335.41, 419.11, 4. ЛСФ III 585.15, 5. XI 131.42, XII 510.2, XIII 222.28, 335.38, XV 194.38, 6. а) X 354.4, 355.14, XI 123.2, 129.2, 180.5, 191.23, 253.19, 454.24, 455.36, XII 235.10, 297.18, 508.33, XIII 29.3, 30.1, 67.7, 83.29, 160.8, 179.9, 211.1, XIV 221.10, 295.15, 335.19, XV 308.34, ЛСФ II 179.16, б) XII 247.10, ЛСФ IV 186.27. в) X 349.3, 7. X 337.38, 354.24, XI 49.12, 363.5, 456.29, XII 40.30, 144.5, 170.11, 201.23, 366.1, XIV 146.24, 263.25, 326.13, 413.9, XV 143.11 (2 р.), 343.13, ЛСФ II 179.14, ЛСФ IV 186.1.

ТРА див. треба 1.

ТРЕ див. треба 1.

ТРЕБА 1 (415), **ТРА** (86), **ТРЕ** (19). *Присл. 1. Уживається з інфінітивом у знач. «необхідно», «слід».* Треба (251), тра (50), тре (14). Цілуєсь з возним і, хоч дуже бідний, Як треба дати, дасть і гріш послідній [...] X 84.18. Ну, рушся, принеси мені води! Адже насамперед умиться треба. ЛСФ II 391.20. Отсе маєм одного ефеба, А другого й ждати нам не треба. ЛСФ III 170.3. Просидиш так свята, коби до посвят, Та й знов тра нової роботи шукать. X 172.27. Слова потіхи він ми в серце лле: «Не той ти тра дорогою вернути, Як хочеш місце се минуть страшне». XV 170.26. Так, наше газдівство маленьке, А все ж його доглянуть тра. XV 412.2. Передвсім вам тре сказати Без гнівú і без осуди Історично і критично: Відки взялись ботокуди? X 90.25. Ось і смерть вже за плечима, Тре тестамент написати І, як бог велів, тре навіть Ворогів обдарувати. XV 479.2. // *При опущеному інфінітиві.* Тільки Павлик простяг руки: «Не рвіть її так на штуки, Не мордуйте захланно, Треба з нею гуманно». X 131.4. Щось такого друкувати!.. Ну, пропав ти, любий друже! Хочеш честь і гроші мати, Треба плазом та й то дуже! XV 471.4.

2. *Необхідно.* Треба (35), тра (5), тре (3). Поки дід там сперечався, купував, що треба, Його жінка жде на нього, як на бога з неба. XI 346.25. Усі мої Шкатули принеси тут. Пістел! Треба, Аби ви всі гарнесенько обуті Від мене йшли, пані мої ласкаві, В свої доми. ЛСФ II 424.10. Бо ж помагать; Де тра й де можеш — се найкращий труд. XV 24.25. Як зможеш му стати в пригоді, То живо, що тра! Бо й він наш добродій, Немало чинив нам добра. XV 345.16. Вкусимо, що є, — найдесь і місце, то тя підночую, «а завтра, днем, іди, куди ти тре!» — XIII 65.10. «Піди домів, зроби там лад, що тре: чи винайми кому, чи як сам знаєш, щоби відтак не втратили своє». XIII 73.25.

3. *Із знах. чи з род. відм. іменника у знач. «потрібно мати».* Треба (129); тра (31), тре (2). На розстання! Ідь щасливо! Кланяйсь хану й мурзакам! Та скажи, що коней треба й дамасценок козакам. XI 229.23. Що? Як? Подумаї-бо лишень! Тут треба би найменш сім день, Щоб нагоду лиш висмотрить. XV 394.2. Але не задоволений ще тим [Аріовіст] Велить мені, щоб я прийшов до нього, Коли мені чого від нього треба. ЛСФ III 119.18. І треба було чоловіка дурного, Щоб, зблизився до вужа зв'язаного, Почув у собі милосердя до нього. ЛСФ IV 199.1. Нам не тра нових теорій, — А хто хоче нам їх пхати, Мусить нас передовсім, Чи приймаєм — запитати. X 109.13. Та й коб хоч тихо ще сидів в траві, А то вткне всюди ніс, чи тра го де, чи ні. XV 317.34. Директор театру: Днесь спокій мені, не тра Ні сцени, ні куртини; Сцена — Лисая гора, Куртиною — долини. XV 451.26. Все пропало! З тіла Русі Облетіли давні шмати, — Тра нового вже кожуха, По-новому треба вбрати. XI 365.25. Ось буде Березини тре на мітлу, — Приладь вночі! XIII 405.24. Чого не знаєш, того нам і тре, Що знаєм, те не здале ні до чого! XV 339.41.

треба 1. X 84.18, 86.3, 87.29, 88 *винос.*, 116.7, // 131.4, 145.10, 155.18, 173.21; 194.16, 198.21, 200.39, 201.30, 254.29, 256.3, 271.36, 273.10, 281.11, 282.26, 282.30, 291.7, 331.13, 341.2, 341.5, 354.33, 355.22, 355.34, 359.18, 365.19, 386.6, 417.32; XI 58.30, 74.10, 94.33, 123.17, 128.2, 151.6, 152.18, 157.32, 207.23, 225.25, 226.7, 271.14, 284.6, 301.2, 307.30, 322.8, 330.8, 355.30, 355.31, 356.9, 356.18, 357.16,

358.14, 360.19, 363.10, 364.16, 365.26, 368.7, 370.15, 385.7, 394.14, 394.17, 406.7, 410.13, 421.10, 495.21, XII 45.26 (2 р.), 57.6, 58.15, 68.13, 76.17, 91.1, 96. винос., 182.25, 237.11, 238.6, 238.29, 300.11, 327.40, 392.19, 418.9, 425.4, 441.6, 449.14, 507.13, XIII 39.11, 42.13, 72.2, 103.18, 104.28, 176.20, 180.2, 189.44, 194.26, 204.28, 260.27, 267.15, 284.23, 333.33, 334.31, 345.38, XIV 94.28, 103.10, 129.16, 132.17, 136.37, 139.9, 142.13, 155.25, 156.4, 157.21, 157.32, 159. винос., 170.22, 170.29, 249.15, 253.24, 262.10, 297.16, 300.26, 302.17, 331.18, 386.25, 392.19, 405.15, XV 73.4, 80.4, 115.12, 189.26, 253.25, 273.10, 286.9, 291.16, 348.31, 365.12, 370.17, 370.23, 383.22, 394.8, // 471.4, 476.35, 493.9, 537.17, 537.20, ЛСФ II 33.17, 125.3, 129.22, 129.33, 164.5, 185.23, 189.6, 216.4, 222.5, 225.2, 229.15, 241.14, 251.19, 331.47, 384.40, 391.20, 422.12, ЛСФ III 31.32, 57.17, 61.46, 62.51, 64.1, 64.3, 64.15, 71.9, 109.52, 111.30, 115.31, 115.55, 117.21, 124.47, 141.20, 143.9, 155.32, 152.51, 161.14, 170.3, 170.20, 171.38, 215.25, 215.29, 245.1, 259.8, 288.11, 298.7, 304.20, 323.37, 356.19, 390.1, 390.35, 391.37, 413.17, 418.44, 419.32, 423.31, 424.51, 443. прим. 3. 451.2, 452.29, 452.44, 453.37, 453.45, 453.49, 453.53, 467.3, 481.29, 488.33, 493.2, 493.7, 493.53, 501.40, 510.20, 510.48, 518.18, 521.15, 521.24, 522.5, 524.40, 533.24, 559.2, 563.25, 563.27, 563.29, 563.35, 563.38, 564.11, 569.17, 569.21, 585.37, 590.17, 590.19, 594.39, 619.4, 619.13, 623.4, 624.44, ЛСФ IV 187.27, 187.41, 194.12, 214.24, 322.5, 364.33 (2 р.), 405.14; тра X 172.27, 194.19, 304.10, 304.41, XI 116.2, 367.9, 367.10, 367.11, 461.3, XII 61.35, 113.4, 141.2, 228.21, 471.28, XIII 37.3, 69.3, 117.23, 251.12, XIV 29.15, 377.18, 404.18, XV 57.6, 170.26, 241.14, 264.3, 276.16, 311.17, 316.2, 325.22, 329.2, 349.22, 352.23, 353.5, 361.16, 364.11, 366.27, 367.23, 377.5, 378.5, 394.20, 407.13, 409.1, 412.2, 445.2, 446.9, 461.20, 546.26, ЛСФ I 216.29, ЛСФ II 128.44; тре X 90.25, XI 491.36, XIII 42.33, 51.6, 55.34, 60.11, 72.4, 73.22; XV 240.31, 389.11, 411.11, 445.31, 479.2, 479.3; 2. треба X 118.13, 238.15, 239.29, 240.38, XI 118.7, 175.14, 310.8, 346.25, 370.7, 441.1, XII 81.39, 114.10, 175.11, 188.20, 493.30, XIII 186.27, 326.5, XIV 196.15, 410.34, XV 15.41, 299.13, 496.35, ЛСФ II 121.48, 243.12, 424.10, ЛСФ III 23.42, 64.40, 249.37, 299.14, 307.16, 333.20, 424.46, 619.11, ЛСФ IV 207.5, 426.16; тра XIII 405.12, XV 24.25, 345.16, 370.20, 538.9; тре X 47.15, XIII 65.10, 73.25; 3. треба X 95.29, 103.32, 194.14, 198.22, 198.34, 220.30, 225.4, 225.8, 249.32, 279.31, 288.9, 331.8, 393.7, 393.15, 393.23, 394.24, XI 126.15, 152.10, 229.23, 261.1, 275.27, 284.3, 284.5, 305.14, 336.24, 364.14, 370.4, 370.20, 371.20, 398.19, 401.4, 417.5, XII 17.29, 54.37, 114.29, 123.23, 129.9, 154.25, 157.19, 164.13, 174.27, 223.9, 362.11, 378.24, 412.20, XIII 13.30, 13.35, 17.30, 84.12, 352.33, XIV 21.7, 44.41, 118.14, 147.12, 154.19, 172.32, 185.4, 276.2, 276.17, 315.4, 379.16, 390.5, XV 9.17, 67.22, 78.2, 89.32, 144.39, 160.19, 222.13, 315.38, 318.13, 394.2, 538.1, ЛСФ II 16.16, 23.43, 131.41, 194.29, 218.15, 288.10, 289.13, 333.44, 423.10, ЛСФ III 12.20, 13.9, 31.4, 57.11, 62.1, 63.16, 63.17, 64.41, 75.25, 77.45, 118.18, 118.39, 119.18, 134.28, 154.27, 174.22, 252.7, 259.5, 259.6, 262.6, 318.40, 322.28, 356.34, 367.9, 371.15, 375.45, 377.5, 377.19, 469.4, 469.43, 499.41, 501.52, 516.23, 606.16, 607.44, 635.37, ЛСФ IV 160.25, 199.1, 199.16, 287.3, 352.1, 351.17, 364.14, 417.28, 434.12; тра X 109.13, 118.9, 118.10, 213.40, XI 193.4, 354.6, 367.12, 367.13, 407.19, XI 365.25, XII 114.12, 141.7, XIII 67.11, 72.5, 74.6, 58.20 (2 р.), 429.22, XV 84.10, 222.19, 312.15, 317.34, 328.24, 383.18, 391.29, 392.6, 394.5, 443.10, 451.26, 561.31, ЛСФ II 132.32; тре 339.41, 405.24.

треба 2 (3). *Імен. 1. Плата натурою за послуги попа (2). Грунт між громадою держали, За треби, що хто дав те брали, Із праці рук своїх жили. X 278.12. Перестав шістки давати На службу та треби, Та молебні, бо нема, мов, Пана бога в небі. XIV 387.34.*

2. *Жертва* (1). І спалахнула в Анхіза любов, він промовив до неї: [...] Я на вершині гори, відки видно далеко довкола. Зроблю жертovníк тобі, побудую храми прехороші Для всяких треб [...] ЛСФ II 32.38.

Мн. Р. для треб 2. ЛСФ II 32.38, 3. за треби 1. XI 278.12, на треби 1. XIV 378.34.

УЧЕНИК 1 (26). *Особа, що вчиться в початковій школі або середньому навчальному закладі* (22). Сидів Стратонік китаріст у школі, де намальовані були на стінах Дев'ять Муз і десятий Аполлон, і вчив двох юнаків — учеників Гри на китарі. ЛСФ II 264.12. Хтось, що вільний час мав, Прийшов, прислухався та й запитав: «А скільки маєте учеників?» ЛСФ II 264.15. // *Істор. Студент, той, що вчиться у вищому навчальному закладі* (18). Мефістофель: Но, що ж за факультет вам взяти? Ученик: До правознавства щось не тягне м'я. XV 366. Д. О. Ученик: Мою ви нехить ще збільшили. Щаслив, кого ви так повчили! От теологію тепер хіба провчить? XV 366. Д. О.

2. *Той, що вчиться якої-небудь професії* (2). Левкон, Кухар, що має кухтів під собою із простолюддя та учеників, до пана входячи їх представляє всіх. ЛСФ II 250.16. // *Той, хто вивчає який-небудь предмет, галузь науки під керівництвом кого-небудь* (1). Пітагора благородний, Геліконських Муз потомку, На моє [Полікрата] скажи питає, Скільки учеників годних маєш ти у своїм домі. ЛСФ II 307.17.

3. *Послідовник чийого-небудь вчення, суспільних, релігійних поглядів* (2). Кухар. Ось бачиш, пане, знов у тебе я. Ученик Епікура мудрого. ЛСФ II 242.2. Ученики Пітагора ЛСФ II 307. підзаг.

Одн. Н. ученик 1. XV 362. рем., XV 363. Д. О., XV 363 Д. О., X 363. Д. О., XV 363. Д. О., XV 364. Д. О., XV 364. Д. О., XV 365. Д. О., XV 365. Д. О., XV 366. Д. О., XV 366. Д. О., XV 367. Д. О., XV 368. Д. О., XV 368. Д. О., XV 368. Д. О., XV 369. Д. О., 3. ЛСФ I 242.2., Мн. Н. ученики. ЛСФ II 408 рем; 3. ЛСФ I 308. підзаг. Р. учеників 1. XV 331. Д. О., ЛСФ II 264.15, 2. ЛСФ II 307.17. 3. учеників 1. ЛСФ I 264.12; 2. ЛСФ II 250.16.

УЧЕНИЦЯ (1). *Вихованка, яка помагає у праці своєму вчителеві, вихователеві*. Учениця весталки Емільї мала наказ в нічному дозвіллі Пресвятого огню пильнувати. Всю ніч ні на хвилю не заспати. ЛСФ III 382.1.

УЧЕНЬ (5). 1. *Особа, що вчиться в початковій школі, в середньому навчальному закладі або в домашніх умовах* (2). Все перевернуть униз головами: Учні професора стануть навчать, А як азбуки не вміє — різками, Як він їх нині, будуть його прать. X 85.8. [Брут]... Підозрівав король, мабуть, у перший час, що з учня здібного не став я невіглас, Та я завзявся теж ходить як богомаз; Тому, приглянувшись мені раз, король сказав: «Ну, се не чоловік, се звір! За блазня для синів візьму його в свій двір». [...] ЛСФ III 322.20. 2. *Той, хто набуває навички якої-небудь професії* (2). Мефістофель. А учні се хвалять щосили, Но таки ткацтва сь не навчили. XV 365.2 // *Той, хто вивчає або вивчав який-небудь предмет* (1). Радо скажу Титагор, Полікрате, Бачиш, учнів половина математику зглубляє, ... ЛСФ I 307.22.

3. *Послідовник чийого-небудь вчення, суспільних, релігійних поглядів* (1). Та й апостоли, і учні, корифеї всі небесні, як поглянуть ближче, боже, — Страх вони не інтересні. XI 306.41.

Одн. Р. (з) учня 1. ЛСФ III 322.30, Мн. Н. учні 1. X 85.8. 2. XV 365.2, 3. XI 306.41. Р. учнів ЛСФ II 317.22.,

ЧОРНИЙ (375). 1. *Такий, що має колір, найтемніший у всій кольористичній гамі* (303). Як я пильно від нього ховаюсь, Щоб не вздрів він нечаянно мене, Бо — я знаю — дідусь ізлякаєсь: **Чорне** вбрання для нього страшно! X 183.28. Непрошена у дім вона [Ізольда чорная] вийшла І до Трістана говорила: «Пливе там корабель, і я побачила Не сині, але **чорні** вітрила». ЛСФ IV 360.6. // *Пост. еп. до «коси», «волосся», «кучері», «брови», «рісниці», «вуса», «очі»* (45). Волосся чорнее з-під капелюха Спада на плечі, стан мов в панянок Стрункий, не кремезний, дрібні руки білі.[...] X 196.1. **Чорні** кучері їй з голови нависають Над чоло і над очі:[...] ЛСФ IV 127.3. «Пане, чешу **чорні** коси, Все гадаючи про тебе, Що поплентався ти в гори, А мене саму лишив». ЛСФ IV 412.22. [...] Вид в юности рум'яний, **чорні** брови, В кождім віці веселощі такі, Що личать якнайбільш тому вікови. ЛСФ II 155.6. Вона така мила і повна принади, А **чорні** рісниці від сажі **чорні**ші.[...] ЛСФ IV 163.2. Стань отут біля мене й поглянь на його, То побачиш сама на лиці у його Пару **чорних** усів на устах, — [...] ЛСФ IV 152.27. Скучерявили темні ночі. Зрапили серце **чорні** очі. XI 25.26. // *Пост. еп. до «земля», «землиця», «поле», «ріля», «скиба», «грунт»* (16). Земля **чорна** зорана копитом, А засіяна воїнів кістками,[...] XIV 14.8. На моїй ниві хопта росте, Зерна нема, стебло лиш голе — То й ти для мене **чорне**, пусте, Поле! Поле! XIV 363.23. [І так само побіжно скажу, як Язон] волів у ярмо запряг огнедишущих, Як ними він заорав рілі [**чорні**], морги чотири, [...] ЛСФ II 345.32. То пам'ятай і все май ту обачність, [...] Бо княжа ласка, як той сніг на полі, Що вітер здує, в південь злиже сонце І лишить **чорний** грунт, пустий і голий. XI 295.3. Важко плуг скрипить у **чорній** скибі, [...] XI 17.25. /*Метаф.* (4). Догоряють поліна в печі, Попеліє червоная грань... У задумі сиджу я вночі І думок сную **чорну**ю ткань. X 30.27. /*Метон.* (4). Чи диво, що п'ять **риб** і п'ять **хлібів** П'ять тисяч люда наситили раз? Адже ж се чудо ще й до наших днів Живить так много тисяч **чорних** ряс. XIV 427.24. /*У порівн.* (11). Тут косу **чорну**, мов смола, Римляниці молодій Бабуся чеше. XIV 292.17. Сі ні то грозьби, ні проклони, Мов крила **чорної** опони, Світ панови заволокли. X 326.11. /*У зверт.* (4). [«**Чорні** очі, **чорні** очі, Чи ще вас я дождусь?» XI 260.21 (2 р.). /*Субст.* — назва **чорного** одягу (5). Втім тінь одна шугнула поуз мене: Вся в **чорнім**, тихо, звільня йшла вона. XIII 234.10. // *Темний внаслідок браку освітлення або надмірного скупчення чого-н.* (84). На небі місяць мов дрімав. Сніг сипавсь з-під саней, Наліво **чорний** ліс стогнав, Направо — Єнісей. XIV 297.31. Каїн: Щось, мов жар страшний Не сонце се, не звізди, ані місяць, — А навіть синява нічного неба В густій втонула тьмі; а прецінь виджу Огромні, **чорні** маси — не такі, Як ті світи, що ми оце минули, [...] XV 234.14. /*Пост. еп. до «хмара», «туча»* (41). Ей, доню, доню, бач, з півночі **Чорная** хмара валом точить, [...] X 75.15. А на другий день, та вельми рано, Ой кривава зоря світ звіщає, **Чорна** туча з моря надтягає І закрити хоче штири сонця, [...] XIV 11.32. /*Пост. еп. до «тьма», «пітьма»* (9). А сонце, хоч не вкрите в хмари, Так блідо, тускло блискотить, Що ледве може освітить Безмірну, **чорну** тьму простору. XV 189.1. Аж ось потало сонце, і нараз, Немов собака, спущена з припону, Наскочила на землю **пітьма** **чорна**, [...] X 373.30. /*Метаф.* (3). У голові його була пустиня: Що сталося з ним — не тямив. Все від хвилі, Як кинувся на землю, просячи Недуги в бога, потонуло в **чорну** Тьму забуття. XIII 225.14. // *У порівн.* (36). [...] Лиш суддя, мов **чорна** хмара: «Брехо, где на тебе кара Спра-

ведливої руки! [»] XII 239.37. [...] Оден другого толочить, як два льви грозні, недобрі. Оден другого обнявши, шарпаються, розбивають, Аж з землі ся хмари пилу, наче чорний дим здоймають. ЛСФ I 221.13. // *Такий, що має шерсть, пір'я та ін. чорного кольору* (41). В селі там пси десь лають, деркач у травах дре, довкола хат в повітрі чорні лилики гуляють. XI 151.30. Най бог боронить від такої тьми, Як матері ридали за дітьми, Коли їх риба довгі, мов ті балки, Зубаті, чорні, рвали на кавалки! XI 140.18. // *Пост. еп. до «ворон», «крук», «галич», «галки»* (8). Коли ще раз те ж заговориш мені, Про що в віршах не раз вже писав, То хіба чорний ворон тобі заповість, Що час смерти для тебе настав. ЛСФ IV 159.11. Пролетів крук чорний понад села й хати Собі на дорогу жиру пошукати. ЛСФ IV 339.17. Сум і туга в природі засіли, Не щебече соловей, лиш гамір Галок чорних воздух наповняє. XIV 10.34. Віг сичі є, сови, круки, Пергачі, смердячі дудки, Чорна галич, василиски, Черви, хроби — все ни тутки. XV 498.19. // *Метаф.* (2). А на дні її [прорви у нутрі] глибоко Ворохнулась чорна гадь І страшне щось несосвітнє Почала шептати, сичати [...] X 240.33. // *У порівн.* (9). Ті хмарки раніші, що зразу там і сям, Мов галки чорнії, плили по небесам, Рояться все густіше: [...] XIV 332.5. А клятий, поганий кутас був оп'ять Мені над головою; Тепер виглядав він, як чорний орел, Що шибавсь от-от надо мною. XV 544.11. // *У зверт.* (2) Капельмейстер: Чорна муха й комарі, Круг голої [молодої чарівниці] не спуйте! XV 433.29. // *Субст.* (1). Ось і Неря дочка надішла, срібнонога Тетіда, Сепія гарноволоса, страшна провіщателька бога, Що одинока з-між риб має чорне і біле на собі. ЛСФ II 375.24. // *Темношкірий як ознака расової приналежності* (9). «І Месрур там вештався чорний, Весь у золоті, моторний, На устах приязний сміх — [...] XII 463.10. // *У лайл. зверт. до людини* (2). «Слухай, чорна ти вороно! Щоб тебе на боже лоно Не пустив святий Петро!» XII 396.34. / *Субст.* (1). Від етрусків збігши до сабінів, Від сабінів збігли до латинів Секст Тарквіній і Октав Мамілій, — Як не чорні, то допоможуть білі. ЛСФ III 383.4. // *Темноволосий, чорнявий, темношкірий* (6). Та чорная Ізольда пильнувала І день, і ніч на березі морському, А як побачила вже корабель, Підбігла до Трістанового дому. ЛСФ IV 359.43. // *У порівн.* (1). Десять велетнів грубезних, З головами, мов колоди, Чорних, мов із сажі родом, Втепенились до шинку, [...] XII 200.25. // *У спол. чорна біда, яке характеризує людину* (1). «Чи се наречена, що ти собі вибрав? Бач, яка чорненька, нівроку? Та я би з такою чорною бідою У парі не йшла ані кроку! [»] ЛСФ IV 326.31. // *Одягнений в одягу чорного кольору* (5). Моцарт: І зараз я до писання засів, Та відтоді мій чорний чоловік не приходив до мене. XIV 208.20. / *У зверт.* (1). Рицар: «Станьте, станьте, чорні гробonosці, Відчиніть отсюю домовину, [...] ЛСФ IV 433.3. // *Такий, що стосується людей монашого сану, які носять чорний одяг* (2). З Підгаєць іще одне питання йде, Ворушить клир чорний і світський: «Пора би знати, де правда тут, де — Чи целебс, чи ні ксьондз Сарніцький?» XI 396.6 // *Такий, що має колір, темніший від властивого чому-н.* (4). Закапала з руки чорна кровця, Крикнув хлопець, як гадюка люта: «Леле, тату, я тебе скалічив!» XIV 76.3. // *Темний, приготовлений із житньої муки* (3). Перекажіть про бідність, сльози вічні, Про труд безсонний в бою і натузі, Про чорний хліб твердий, печений в снузі. [...] X 21.16. // Тою мовою зігріті, Присягли всі ботокуди Твердо йти за Филимоном На всі бої, спори й труди. І пішли... на чорну каву. X 106.15. // *Назва кольору кульки,*

яка на виборах означає «проти обрання» (1). Куріями всі ставали, Білі кульки подавали, Чорної ніхто не дав; [...] ЛСФ III 274.1. // Назва кольору масті у картах для гри (1). [...] Король, ас, дама, хлопець чи десятка, Вина чи чирва, чорні чи червоні, Падуть [карти] на сей або на той бік рівно [...] XIV 338.33. // У власн. назві (12); а) Чорне море (8). Три дні й три ночі вітер бив судно по Чорнім морі; [...] XI 105.30. / У зверт. (1). Чорное море, витай ми, — широке, гулящее море, — Руское море, — гостинное море! ЛСФ I 23.1; б) Чорний Черемош (2). «Перегнавши вже ми Устеріки, Де Черемош Чорний з Білим збігся, [...] XIII 338.13; в) Раду Чорний (1). У долині Арджісу прекрасній Іде воевода Раду Чорний В супроводі слуг і війська свого, [...] XV 160.2; г) Чорне побережжя (1). Вирвавшись з-поміж тих скель, мов із пащ очевидної згуби, Тебана заливом, ми доплили к Чорному побережжю Острова Тинейди предовжезної, [...] ЛСФ II 342.22.

2. Забруднений чим-н. (23). Хоч багатий був як рідко, То ходив брудний, як дідько, І обдертий, як жебрак; Сорочище чорна, груба, Ледво руб держиться рубя, [...] XII 207.10. Але капці серед хати, Розляглися, як магнати, — Чорні, мокрі та важкі, — [...] XII 222.24. / У порівн. (4). В великій залі рефекторській, мов у якій маштарні царській, Столи дубові і ослони — Лиш стіни чорні, як ворони, Верства болота на помості, — Та не горді тутешні гості! X 190.8.

3. За забобонними уявленнями — чародійний, пов'язаний із нечистою силою (9). І зібрались духом чародії, Гадачі, волохви і чорнокнижці, Стали з двох сторін широким кругом, Вздовж булавку чорну положили, [...] XIV 45.34. Чорного коріння в лісі накопала, зварила в півночі, з вином ізмішала. ЛСФ IV 371.15. // Уживається для характеристики демонічних сил (7). «Бачилось, і бог у небі вмер, один лиш чорний демон тепер паном у вселенній і гуляє, і реве [»]. XI 200.18. // У порівн. (1). І дає знаки він [конзул] за знаками: В миг оружних повні башти й брами, А їздці, мов чорних духів сили, Усю площу мигом обступили. ЛСФ III 394.5 // У спол. чорний цар — Агріман, злий дух у давньоперській релігії (1). Хитаєсь троп його твердий, І чуєсь чорному цареві, Як Ормузд ясний, молодий Вже виринає з хвиль рожевих. X 30.21.

4. Такий, що в класово-антагоністичному суспільстві належить до його нижчих прошарків (3). Двоє яких знаємо нахлібників, Навзініку, одні сказати так, Звичайні люди, що їх автори Комедій узяли на зуби, — отакі, Як я та інші з чорного народу. ЛСФ II 184.25. / У спол. чорні карли, кобольди — чернь (2). О мати, земле [...] Гордих синів твоїх гігантів бачу, — Твій перший плід: з безодень темних вни Встають, і кожний похідню гарячу В руках несе, залізні драбинні Приставили і, як колись, грозячу Потужну руку д'небу підняли: Штурм! Штурм! А чорних карлів тьма за ними! Дійшли! Всі звізди в небі погасили. XV 482.11.

5. Фізично важкий (2). Кухар [...]: Роботу чорну Хай роблять інші. я стежу причини Й розпоряджаю, що та як робити, [...] ЛСФ II 243.37. Та в серці прилив ще чуття тремтить, і вже думки до хат тих поскакали, де чорна праця й чорне горе спить. XI 152.16.

6. Перен. Важкий, безрадісний, неприємний (18). Та в серці прилив ще чуття тремтить, і вже думки до хат тих поскакали, де чорна праця й чорне горе спить. XI 152.16. Григорій [...]: А як і засне, То мучать душу чорні сновидіння. XIV 111.16. Сальєрі [...]: Бомарше мовляв мені: «Послухай, бра-

те Сальєрі, скоро На тебе напосядуть чорні думки. [...] XIV 209.10. *У зверт.* (1). «Ой, ой, ой, годинко чорна! Яць загиб, душа моторна, І проклятий Цап іздох!» XII 85.31. // *Такий, що пов'язаний із переживанням матеріальних труднощів* (2). «Ну, — гадаю, — зачекаємо Ще до осені, — чень, чень. Зеренця деяк придбаємо, Проженемо чорний день». XIII 96.32.

7. *Перен. Підлий, підступний, низький* (8). «Чорна шайка та злодійська, Що вас силоміць везла На затрату, перхла в поле, Моїм списом поражена». XII 149.1. Їх рідня, усі зійшлись І на бунт, на чорну зраду Братобійчу, люту зваду Всі врочисто сприсяглись. XII 45.4. Про хліб щоденний дбаємо гаразд, Все б нам лише пшеничне біле тісто; А в той сам день не раз виконуєм Закони чорнії на рідне місто. ЛСФ II 183.16. / *У порівн.* (1). «Та хоч би була та справа Зла, нечесна і лукава, Бريدка, чорна, як смола, — Я її на правду звёрну [...] XII 420.15. // *Насильний (про смерть)* (2). Внурился у глиб води й уникнув [отак] чорної смерти. ЛСФ II 68.

◇ *У спол.* (9) а) *субст. побачити чорне на білім; нема чорного на білім — упевнитися (не упевнитися) у чому-н.* (2). «Невдовзі побачиш сам чорне на білім, Облічене цифрами все до цяги». XIII 27.17. [...] І власна шкіра знай шептала: «Не будь ти, брате, надто-смілим, Поки ще чорного на білім Нема, що ми не кріпаки!» X 300.37; б) *субст. біле в чорне пробрехати — витлумачити як істину що-н. помилкове* (1). [«]Най кордюк язик твій сто-чить! Як ти все в живії очі Біле в чорне пробрехав! [...] XII 93.18; в) *субст. чорнити чорне — перебільшувати ганебність чого-небудь* (1). Гретхен (ідуци додому): Як сміло я вперед ганьбила, Сли бідна дівчина зблудила! Як на чуже я грішне діло І слів досить не находила, І чорне я ще більш чорнила, Та й ще не дость ся мов чорніло. XV 429.28; г) *світ змінився з рожевого на чорний* (1). Хоч молодий ще, був я у такій зневірі, світ весь так змінився з рожевого на чорний, що в гіркій знестямі з бою я відсторонився. XI 157.27; д) *котів усіх чорними бачити — сприймати що-н. однобічно, спираючись не на реальність, а на бажаність явища* (1). Я таю тоді, наче віск від огню, Від туги і бажань таємних, Котів усіх чорними бачу, в усіх Дівчаток — кра-савиць надземних. XV 553.7; е) *лежить на кому-небудь чорная пляма* (1). Патриціїв, що за таке добро, як пси жеруться, Та управляют його й ділити не беруться. На вас же ще, отці, лежить мабуть та сама Вам знана чорная сиракузанська пляма. ЛСФ III 656.18; є) *бути з чорним піднебінням — бути здатним оббрехати, опалюжити що-небудь* (1). Тверлоруський був колись з чорним піднебінням — нині смирним став, дивись, Лядським сотворінням. X 82.20; ж) *берегти про чорну годину* (1). Бережи маєток про чорну годину. Та віддай маєток за вірну дружину; [...] XI 74.11.

◇ *Одн. Н. чорний* 1. X 159.31, XI 119.21, XI 390.26, у власн. назв. б) XI 418.1, пост. еп. XI 477.25, XII 256, винос., пост. еп. XII 385.31, XII 463.10, у порівн. XIII 53.1, у порівн. XIII 73.3, у порівн. XIII 131.22, XIII 193.23, у власн. назв. б) XIII 338.13, XIV 208.21, XIV 209.1, XIV 212.15, XIV 224.31, у порівн. XIV 264.23, XIV 297.31, у порівн. XIV 343.26, у порівн. XIV 345.30, XIV 403.19, у порівн. XV 67.28, у власн. назв. в) XV 160.2, XV 279.17, XV 475.27, XV 522.10, у порівн. XV 544.11, у порівн. ЛСФ I 220.47, у порівн. ЛСФ I 221.13, ЛСФ II 22.13, ЛСФ II 22.15, ЛСФ II 49.38, ЛСФ III 457.10, ЛСФ III 458.3, пост. еп. ЛСФ IV 159.11, у порівн. ЛСФ IV 166.9, пост. еп., у порівн. ЛСФ IV 166.10, ЛСФ IV 362.12, пост. еп. ЛСФ IV 390.17, ЛСФ IV 407.10, 2. X 174.8, XII 365.22, XIV 276.34, 3. XI 200.18, XIV 244.21, XV 285.24, 6. XIV 415.28. 7. XV 122.24, чор-

на 1. пост. еп., у порівн. X 23.15, пост. еп., метаф. X 86.11, метаф. X 240.33, пост. еп. X 270.23, пост. еп., у порівн. X 324.20, пост. еп., у порівн. X 344.1, пост. еп., у порівн. X 373.30, X 377.34, у порівн. XI 18.30, XI 79.30, XI 81.20, пост. еп., у порівн. XI 175.33, XI 198.34, XI 442.20, пост. еп., у порівн. XII 81.38, пост. еп., у порівн. XII 97.5, пост. еп., у порівн. XII 239.37, XII 365.30, XII 366.33, пост. еп., у порівн. XII 524.32, пост. еп., XIII 98.17, пост. еп., у порівн. XIII 203.10, пост. еп., у порівн. XIII 223.23, XIII 305.39, XIII 320.18, пост. еп. XIII 407.21, XIV 10.4, пост. еп. XIV 11.32, пост. еп. XIV 14.8, пост. еп. XIV 17.6, пост. еп., у порівн. XIV 46.30, пост. еп., у порівн. XIV 75.15, XIV 76.3, пост. еп., у порівн. XIV 333.8, XV 452.25, пост. еп. XV 498.19, пост. еп. XV 522.4, пост. еп., у порівн. ЛСФ I 216.34, пост. еп., у порівн. ЛСФ I 216.44, пост. еп., у порівн. ЛСФ I 219.4, пост. еп. ЛСФ II 14.13, пост. еп. ЛСФ II 398.12, ЛСФ III 194.17, пост. еп., у порівн. ЛСФ III 405.5, ЛСФ III 651.4, пост. еп., у порівн. ЛСФ IV 181.28, ЛСФ IV 307.31, 2. XII 207.10, XV 295.9, 3. XII 262.1, 5. XI 152.16, 6. XIII 83.4, 7. XI 267.11, XII 149.1, у порівн. XII 420.15, ЛСФ II 71.1, чорная 1. пост. еп. X 75.15, пост. еп. X 75.16, пост. еп., у порівн. X 352.34, пост. еп., у порівн. XI 48.5, у порівн. XIII 144.18, пост. еп. XV 69.3, ЛСФ II 7.17, ЛСФ IV 359.43, ЛСФ IV 360.40, ЛСФ IV 363.4, ЛСФ IV 382.53, 6. XIV 280.23, у спол. е) ЛСФ III 656.18, чорне 1. X 183.28, у власн. назв. а) XI 468.23, XII 386.26, пост. еп. XIV 363.23, у порівн. XV 7.16, пост. еп. XV 97.21, XV 110.18, у порівн. ЛСФ II 82.14, пост. еп. ЛСФ IV 119.17, пост. еп. ЛСФ IV 153.22, 2. X 194.38, XII 220.24, 6. XI 152.16, чорнее 1. пост. еп. X 196.1, Р. (біля) чорного ч. 1. ЛСФ II 16.45, (з) чорного 1. ЛСФ II 16.6, 4. ЛСФ II 184.25, чорної 1. у порівн. X 326.11, XIII 319.20, XV 153.17, ЛСФ II 24.23, пост. еп. ЛСФ II 103.45, пост. еп. ЛСФ II 105.16, пост. еп. ЛСФ II 345.32, ЛСФ III 274.1, 6. XV 179.15, 7. ЛСФ II 68.8, (від) чорної 1. ЛСФ IV 280.2, із чорної 2. XIII 59.14, чорного с. 1. у власн. назв. а) ЛСФ II 375, прим. 2. ЛСФ III 250.4, у спол. а) субст. X 300.37, 3. ЛСФ II 16.6, (з) чорного 1. XV 478.2, (пониже) чорного 1. пост. еп. ЛСФ IV 152.34, Д. чорному ч. 3. у спол. X 30.21, (к) чорному с. 1. у власн. назв. г) ЛСФ II 342.22, 3. чорний 1. пост. еп. X 118.32, пост. еп. XI 295.3, XI 393.6, XIV 26.19, XIV 346.3, XIV 362.30, ЛСФ II 37.42, ЛСФ II 41.17, ЛСФ IV 420.24, 6. XIII 96.32, (в, у) чорний 1. ЛСФ II 41.2, 2. X 242.21, ЛСФ II 147.10, 6. XII 29.9, (на) чорний у спол. г) XI 157.27, (про) чорний 1. X 21.16, чорного ч. 1. XV 342.8, чорну 1. XI 190.34, XI 340.30, пост. еп. XII 321.8, пост. еп., у порівн. XIV 292.17, пост. еп. XV 188.45, пост. еп. XV 189.1, метаф. XV 285.7, пост. еп., у порівн. ЛСФ I 221.32, ЛСФ II 20.32, ЛСФ II 339.34, ЛСФ II 347.32, ЛСФ IV 433.2, 3. XIV 45.34, 5. ЛСФ II 243.37, 6. XI 239.28, чорною 1. метаф. X 30.27, (в, у) чорну 1. пост. еп., метаф. XIII 225.14, пост. еп. XIV 59.21, XV 142.11, метаф. XV 491.30, пост. еп. ЛСФ II 43.36, ЛСФ III 303.37, ЛСФ IV 406.15, (в) чорною 1. ЛСФ II 350.49, (на) чорну 1. X 106.15, 7. XII 45.4, (про) чорну у спол. ж) XI 74.11, чорне 1. пост. еп. X 388.35, метаф. XII 520.31, пост. еп. XV 43.5, ЛСФ II 16.36, субст. ЛСФ II 375.24, ЛСФ IV 408.20, ЛСФ IV 433.7, 2. XI 343.17, XII 221.7, у спол. а) субст. XIII 27.14, у спол. в) субст. XV 429.28, (в) чорне 1. субст. XI 372.12, субст. ЛСФ II 234.7, у спол. б) субст. XII 93.18, чорнее 1. у власн. назв. а) ЛСФ II 342.25, (на) чорнее 1, у власн. назв. а) XV 87.37, (через) чорнее 1. у власн. назв. а) ЛСФ II 332.42, О. чорним ч. 1. у порівн. XI 131.25, XIV 16.19, у порівн. XIV 321.22, ЛСФ II 16.8, (під) чорним 1. XIV 216.13, чорною 1. пост. еп. ЛСФ II 104.15, (з) чорною 1. у спол. ЛСФ IV 326.31, (над) чорною 1.

XV 153.20, чорним с. 1. метаф. X 78.5, у порівн. X 319.28, у власн. назв. а) XII 482.22, у порівн. XIV 20.13, ЛСФ IV 390.24, ЛСФ IV 410.2, у спол. є) X 82.20, М. (в) чорнім ч. 1. ЛСФ 14.41, (на) чорнім 1. ЛСФ II 25.33, ЛСФ II 49.19, (по) чорнім 1. ЛСФ III 647.45, (в, у) чорній 1. пост. еп. XI 17.25, пост. еп. XIII 93.2, метаф. XIII 412.10, ЛСФ II 45.11, пост. еп. ЛСФ III 295.2, 2. XI 159.17, 3. XV 339.14 (по) чорній 1. пост. еп. ЛСФ II 39.44, (в, у) чорнім с. 1. субст. XIII 234.10, субст. XIV 208.18, субст. XIV 289.32, ЛСФ II 44.3, ЛСФ II 46.42, пост. еп. ЛСФ II 335.9, (по) чорнім 1. у власн. назв. а) XI 105.30, К. чорний ч. 1. у лайл. зверт. XII 432.4, чорна 1. у лайл. зверт. XII 396.34, у зверт. XV 453.29, у зверт. XV 456.13, 6. у зверт. XII 85.31, чорнее 1. у зверт., пост. еп. XI 488.3, чорное 1. у зверт., у власн. назв. а) ЛСФ I 23.1, Мн. Н. чорні 1. X 30.4, пост. еп., у порівн. X 159.32, пост. еп. X 160.1, пост. еп. X 206.5, пост. еп. XI 25.26, XI 119.20, XI 140.18, XI 151.30, пост. еп., у порівн. XI 262.27, пост. еп. XI 364.19, метон. XI 373.12, XII 146.20, XII 231.24, метон. XII 340.8, XII 365.26, XIII 23.5, пост. еп. XIII 53.25, у порівн. XIII 91.13, у порівн. XIII 130.33, у порівн. XIV 9.12, у порівн. XIV 321.24, XIV 338.32, пост. еп. XV 97, заг., пост. еп. XV 235.9, пост. еп., у порівн. XV 256.28, пост. еп. ЛСФ I 223.17, ЛСФ II 8.39, ЛСФ II 105.34, пост. еп. ЛСФ II 155.6, пост. еп. ЛСФ II 228.48, ЛСФ II 376.37, субст. ЛСФ III 383.4, пост. еп. ЛСФ IV 127.3, пост. еп. ЛСФ IV 163.2, пост. еп. ЛСФ IV 279.52, пост. еп. ЛСФ IV 337.10, ЛСФ IV 433.1, 2. у порівн. X 190.8, XI 112.10, у порівн. XI 113.30, у порівн. XI 216.5, у порівн. XII 222.24, XIII 54.31, XIII 317.34, 6. XIII 82.21, XIV 111.16, XIV 209.10, XIV 143.3, чорнії 1. пост. еп. XI 24.8, пост. еп. XI 25.27, пост. еп., у порівн. XIV 332.5, пост. еп., у порівн. XV 195.26, XV 288.1, у порівн. XV 522.27, пост. еп. ЛСФ I 223.16, пост. еп. ЛСФ II 48.34, ЛСФ II 113.14, пост. еп. ЛСФ II 355.30, 6. XI 497.22, Р. чорних 1. у порівн. XII 200.25, пост. еп. XIV 10.34, пост. еп. XIV 77.39, метон. XIV 427.24, ЛСФ II 131.7, ЛСФ III 578.3, пост. еп. ЛСФ IV 152.27, пост. еп. ЛСФ IV 160.10, 3. у порівн. ЛСФ III 394.5, 4. у спол. XV 482.11, 6. XI 40.33, (до) чорних 1. XIII 131.1, пост. еп. XIV 77.34, пост. еп. XIV 333.4, (з) чорних 1. пост. еп., у порівн. XIV 30.29, пост. еп., у порівн. XV 271.5, пост. еп. ЛСФ II 229.31, (з) чорних 1. XIII 193.24, ЛСФ II 347.26, чорні 1. пост. еп. X 215.19, XI 372.19, пост. еп. XI 428.40, пост. еп. XIII 148.8, метон. XIV 111.11, пост. еп. XIV 333.4, XV 234.14, XV 440.8, пост. еп. ЛСФ II 305.14, пост. еп. ЛСФ IV 331.13, ЛСФ IV 358.36, пост. еп. ЛСФ IV 412.22, 2. XIV 286.16, XI 43.34, XI 496.10, XIII 221.14, чорнії 1. пост. еп. XV 550.3, ЛСФ IV 275.1, ЛСФ IV 360.6, 7. ЛСФ II 183.16, (в) чорні 1. XI 17.30, XIV 41.24, 2. XIII 34.7, (крізь) чорнії 1. пост. еп. XIV 333.10, (о) чорнії 1. пост. еп. ЛСФ II 355.32, О. чорними 1. XI 253.1, пост. еп. XV 307.2, пост. еп. ЛСФ II 49.12, ЛСФ IV 390.25, ЛСФ IV 406.18, у спол. д) XV 553.7, (з) чорними 1. пост. еп. ЛСФ IV 436.24, між чорними 4. у спол. XV 482.33, М. (у). чорних 1. XV 108.22, (на) чорних 1. XV 459. рем., К. чорні 1. пост. еп., у зверт. XI 260.7, пост. еп., у зверт. XI 260.21 (2 р.), у зверт. ЛСФ IV 433.3.

Маловідома рецензія І. Франка на збірку віршів польського поета Аурелія Урбанського «Бунт»

Про своє багаторічне співробітництво в польських журналах і газетах І. Франко згадував не раз. Зокрема, про свою участь у польській газеті «Kurjer Lwowski» він писав: «Крім публіцистичних праць, я друкував у фейлетонах «Kurjera» деякі свої оповідання, а також літературні студії і критики»¹. Додатком до «Львівського кур'єра» був щотижневик «Tydzień», редагований Болеславом Вислоухом, в якому публікувалось багато рецензій І. Франка². «Tydzień» хоча і не піднявся до пропаганди соціалістичних ідей, однак займав передові позиції при вирішенні багатьох політичних і літературних проблем (гаряче схвалив погляди Ф. Енгельса на польське питання, дав високу оцінку діяльності М. Є. Салтикова-Щедріна, вів гостру полеміку з ідеологом царизму В. В. Крестовським³).

Серед надрукованих в журналі праць І. Франка особливий інтерес викликає рецензія великого українського письменника на збірку віршів польського поета-патріота Аурелія Урбанського «Miatież». Ця рецензія ще раз свідчить про інтернаціональні погляди та інтереси І. Франка, додає ще один штрих до пізнання його діяльності як літературного критика. Поетична збірка Урбанського була написана до тридцятиріччя польського повстання 1863 року. Тому-то І. Франко порушує у своїй рецензії питання про рушійні сили цього повстання і його уроки. Як відомо, для І. Франка польське повстання 1863 р. було пов'язане з сімейними спогадами: в дитинстві в домі своєї бабусі Людвіги Кульчицької письменник чув багато розповідей про 1863 рік. Учасником повстання був брат матері І. Франка Іван Кульчицький.

¹ Франко Іван. Нарис історії українсько-руської літератури. Львів, 1910, с. 369.

² Наприклад, в 1893 р. у цьому щотижневому додатку були опубліковані такі праці І. Франка: Franko Iw. Z literatury politycznej. — «Tydzień», 1893, nr. 23, 5 czerwca, s. 183—184 (рецензія на книгу Антонія Фібіха «Głos trzeci», видана в Тарнові 1892 р.; Franko Iw. Z ruchu literackiego. — «Tydzień», 1893, nr. 19, 8 maja, s. 152 (рецензія на 5, 6, 7 і 8 томи «Wielkiej encyklopedji powszechnej ilustrowanej», виданої Сікорським); Franko Iw. Abgar—Soltan. Szkice i obrazki. «Tydzień», 1893, nr. 17), s. 136; Franko Iw. Żydzi o kwestji żydowskiej. «Tydzień», 1893, nr. 2, 1, s. 14 (продовження у ряді наступних номерів); Franko Iw. Stefan Ramułt. Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego. Kraków, 1893, «Tydzień», 1893, nr. 18, s. 137, 138.

³ Див. анонімну рецензію на книгу: Fryderyk Engels. Zagraniczna polityka rosyjskiego caratu. Kraków, 1893. «Tydzień», 1893, nr. 43, 23 października, s. 343—344; анонімну рецензію на польський переклад одної з книг Салтикова-Щедріна: M. Szczepin. «Nowe bajki dla dzieci dorosłych». «Tydzień», 1893, nr. 28, 10 lipca, s. 223—224; журнал опублікував переклад казки великого російського сатирика: «Przemądry kielb». Z «Bajek dla dorosłych Szczepiny». «Tydzień», 1893, nr. 33, s. 262—264; викриття реакційної діяльності В. В. Крестовського у Варшаві і брехливість польської знаті, яка його підтримує, дано у статті: «Z przeszłości p. Krestowskiego». «Tydzień», 1893, nr. 49, 4 grudnia, s. 390—391.

який загинув у збройній сутичці. Про це Франко напише пізніше — у 1882 р. — в статті «Дещо про шляхту ходачкову»⁴.

У своїй рецензії І. Франко гаряче схвалює поетичну збірку Урбанського, який прославляє мужність повстанців. Наведені нижче короткі епізоди з життя і творчості Урбанського допоможуть з'ясувати, яку саме книгу віршів Франко пропагував і хто був її автором.

А. Урбанський (1844—1901) — драматург, поет, перекладач і нарисист — тісно пов'язаний з літературним і театральним життям Львова, — міста, в якому він народився, майже безвиїзно жив і помер. Аурелій Урбанський учився в гімназії, потім на юридичному факультеті Львівського університету. Повстання, яке спалахнуло в січні 1863 р., перервало його навчання, юний патріот брав участь у боях як рядовий повстанець⁵. Після придушення повстання і в зв'язку з тяжкою хворобою легенів Урбанський змушений був виїхати за кордон на лікування. Повернувшись до Львова, він продовжував навчання на філософському факультеті і закінчив його у 1867 році. Важкі матеріальні умови змусили його прийняти запрошення на посаду дрібного чиновника. Увесь свій вільний час він присвячує літературі. Дебютувавши в пресі в 1863 р., Урбанський протягом багатьох років літературної діяльності написав 26 драматичних творів, декілька поетичних збірок, сім томів нарисів і гуморесок, які об'єднуються спільним заголовком «Z-za kulis i ze świata» (1894—1899).

Драматичні твори Урбанського займали у 70—90-ті роки ХІХ ст. значне місце в репертуарі польського театру у Львові і мимохіть протиставлялися п'есам реакційних письменників, так званих станьчиків⁶. Улюбленою темою Урбанського — драматурга і поета — було зображення народного патріотичного руху. Він палкий шанувальник великих романтиків — Адама Міцкевича і Юліуша Словацького. І хоч драматургові не вдалося піднятися до філософських і художніх вершин революційних романтиків, проте він був вірним їх заповітам — любити народ, вірити в його патріотичні сили, прагнути до співпраці з передовими людьми Росії. У своїй трилогії «Na poddaszu», «Pod kolumną Zygmunta» і «Dramat jednej nocy» Урбанський розповідає про безмежну любов простого народу до батьківщини, про героїзм варшав'ян у день багатолюдної маніфестації 8 квітня 1861 року. Про ці події з гарячим співчуттям писав і Герцен у своїй знаменитій статті «Mater Dolorosa».

Почуття любові до братнього болгарського народу А. Урбанський висловив у п'есі «Szumi Magica». Заслуговує уваги драма «Nieboszczyk», написана Урбанським у співавторстві з одним із перших польських пролетарських поетів — львів'янином Болеславом Червенським, автором відомої революційної пісні, яка у вільному перекладі Г. М. Кржижановського була поширеною і серед російських робітників («Червоний прапор»⁷). Червенський був другом

⁴ «Світ», 1882, № 15, 25 березня, с. 265.

⁵ Про участь Урбанського у повстанні див. у некролозі: Aureli Urbański (Wspomnienie). «Dziennik Polski», 1901, nr. 216, s. 1. Криптонім автора: О. В.

⁶ З найновіших праць про драматургію Урбанського див.: Frybes St. Dwie tradycje powstania styczniowego w literaturze polskiej. — W: Dziedzictwo literackie powstania styczniowego pod red. J. Z. Jakubowskiego, J. Kulczyckiej—Saloni, S. Frybesa. Warszawa, 1964, s. 134—135.

⁷ «Песни русских рабочих» (XVIII—начало XX в.). Подготовка текста и примечания А. И. Нутрихина. М.—Л., 1962, с. 193—194, комментарий, стр. 277.

українського народу, пристрасним шанувальником Т. Шевченка, якому присвятив вірш «Śmierć Szewczenki»⁸. Співпраця з Червєнським впливала на демократизацію поглядів Урбанського, які яскраво проявилися у його віршах на селянську, антирелігійну тематику, критику лицемірства поміщиків та буржуа.

Великою заслугою Урбанського є ознайомлення польських читачів з багатьма творами прогресивної західноєвропейської літератури. Особливої уваги заслуговують переклади з Гейне, Мольєра⁹, Шекспіра, Шіллера.

У збірці Урбанського «Бунт» виражені демократичні й інтернаціональні погляди поета. Саме на цю книжку поезій, присвячену героям повстання 1863 р., написав рецензію І. Франко. Уперше вірші, що ввійшли згодом у названу збірку з'явилися на сторінках польської газети, яка видавалася у Львові в 1893 р. під назвою «Dziennik Polski»¹⁰. У цьому ж році, з деяким доповненням, вийшло окреме видання цих поезій, на яке й написав рецензію І. Франко¹¹. У 90-ті роки збірка «Бунт» кілька разів перевидавалася, оскільки користувалася успіхом серед читачів.

Рецензія І. Франка глибоко і правильно висвітлює значення кращих поезій Урбанського для демократичних кіл Галичини 90-х років XIX ст. Критик високо оцінив ідейне звучання збірки Урбанського, в якій прославляється подвиг у визвольній боротьбі, народний патріотизм, ідеї братерства народів.

Висока оцінка, дана Франком поетичній збірці «Бунт», протистояла випадкам реакційної преси. Офіційний «Варшавський дневник» піддав нищівній критиці вірші Урбанського ще тоді, коли вони друкувалися в газеті «Dziennik Polski».

Рецензія І. Франка підіймається вище відгуків тодішньої преси на згадану збірку Урбанському тому, що критик писав правду про повстання 1863 року, про суспільно-перетворюючу роль літератури, а не ідеалізував минуле старої шляхетської Польщі, як робили деякі критики у своїх відгуках на «Бунт» А. Урбанського.

Стаття І. Франка, яку подаємо в українському перекладі, без сумніву, цікавий штрих до характеристики суспільно-історичних, інтернаціональних та естетичних поглядів Каменяра.

⁸ B. Czerwieński. Poezye. Lwów, 1881, s. 56—59.

⁹ Molière. Świętoszek czyli Szalbierz. Komedja w 5 aktach wierszem. Z originalu przełożył A. Urbański. Lwów, b. r. Księgarnia Polska. Biblioteka Mrówki, t. 179; Chołoniewski Antoni. Nieśmiertelni, fotografie literatów lwowskich. Lwów, 1898, s. 12—13.

¹⁰ «Dziennik Polski», 1893, nr. 29, 36, 43, 50, 57, 64, 71, 78, 85, 92, 112, 119, 126.

¹¹ Aureli Urbański. «Miatież». Rok 1863. Wydanie drugie uzupełnione. Nakładem i drukiem drukarni polskiej. Lwów, 1893.

З ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ *

Аурелій Урбанський. БУНТ. 1863. Накладом друкарні польської. Львів, 1893.

Де сльоза і кров, там і пісня з'являється. Рік 1863, такий багатий на сльози і кров, рік героїчних зусиль, великих та тихих посвят, таких розбитих від самого початку надій, давав також багате жниво пісням, не перестав і до цього часу постачати для них матеріал і натхнення. А. Урбанський мав багатьох попередників, але можемо сказати сміливо, що його книжечка вперше дає нам уявлення про те, яку багату скарбницю поетичних мотивів містить у собі той рік. Потрібно було 30-ти літ, величезної кількості нагромадженого мемуарного матеріалу, потрібно було заспокоєння, злагіднення збуджених поразкою почуттів, того тихого смирення, яке дають присохлі, хоч незгоєні рани, щоб така книжечка, як п. Урбанського, могла постати. З того, що видав 1863 рік на пісенній ниві, є вона найдозрілішим і найкращим плодом, і, без сумніву, найціннішим витвором польської поезії, який з'явився в поточному році, для якого становитиме в історії літератури одну з найкращих характеристик. Бо ж рік 1863 — то рік спогадів, а книжка п. Урбанського, деякі з них, може найболісніші, ставить перед очима нащадків у всій яскравості поетичного яснобачення.

Не дав нам п. Урбанський епопеї «бунту», не розповів історії кривавих змагань, інтриг, дипломатичних заходів, взаємної шарпанини угруповань, помилок і зрад окремих осіб, малодушності великих, хисткості вельможних, всього того, що згорі чинило безплідними всі жертви і змагання гарячих і відданих справі патріотів. Ці вищі сфери у повстанні, ширші його обрії залишив дослідникам або пізнішим співцям. Його «Бунт» становить собою ряд численних епізодів з історії повстання. Оспівує в них тільки один його бік, зате найпочесніший, найболючіший для спогадів, однак найбільш здатний піднести і загригти дух: дрібні, але тихі посвячення і жертви окремих осіб, дрібні, але не менш героїчні зусилля горсток людей, епізоди, які так мало важать на терезах подій, коли вирішується доля народів, однак високі і могутні там, де важиться рівень морального почуття, сума щирого запалу, доброї віри і гарячих почуттів, присвячених певній справі. Отож з того, для поезії найвдячнішого, боку почуттів і запалу глянув п. Урбанський на події «бунту» 1863, знайшов у них багато моментів, котрі живцем, без прикрас і творчих зусиль дали перенестися в царину поезії, перетопитися у справжні поетичні брильянти.

Брильянтів тих перераховувати не будемо: багато їх у книзі п. Урбанського, і ми мусили б перерахувати більшу частину

* Переклад з польської. В оригіналі: Franko Iw. Z ruchu literackiego. «Tydzień». Dodatek literacki «Kurjera Lwowskiego», 1893, 4 września, nr. 36, s. 288.

її змісту. Зазначимо лише як речі першорядної вартості: «Шаротку», «Батька Коха», характеристику Муравйова Вішателя і картини Вільна в час його владарювання. Є в цих речах подиву гідні місця, прекрасні з погляду точності і пластики. Чудовим є теж «На сторожі», надзвичайно живо переданий епізод «Пан Комісар воєнний». Та навіщо перераховувати? Маємо надію, що книжечка п. Урбанського потрапить в руки кожного поляка і не сумніваємося, що кожен знайде в ній речі, що глибоко западають в серце.

І в. Франко.

З. П. ГУЗАР, Д. Б. КАЦНЕЛЬСОН

МАЛОИЗВЕСТНАЯ РЕЦЕНЗИЯ И. ФРАНКО НА СБОРНИК СТИХОВ ПОЛЬСКОГО ПОЭТА АУРЕЛИЯ УРБАНСКОГО «МЯТЕЖ»

Резюме

Публикуется украинский перевод малоизвестной рецензии Ив. Франко на поэтический сборник польского поэта А. Урбанского «Мятеж», посвященный изображению польского восстания 1863 г. Рецензия представляет собой фрагмент литературно-критической деятельности Франко-интернационалиста, раскрывает его взгляды на освободительную борьбу народов и польскую патристическую поэзию. Рецензия свидетельствует о том, с каким горячим интересом и с какой любовью относился Франко к братскому польскому народу и его литературе.

Публикацию сопровождает очерк жизни и литературного творчества А. Урбанского, раскрывающий демократические взгляды поэта и его интернационализм.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Ф. Д. Пустова (Донецьк). Принципи типологічного дослідження І. Франком творчості письменників-реалістів	3
І. М. Юдкін (Київ). Співвідношення ритміки слова та наспіву в пісенному фольклорі	9

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

М. Ф. Нечиталюк (Львів). Антиватиканський памфлет Івана Франка — нове слово в українській публіцистиці останньої чверті XIX століття	14
Г. В. Павленко (Ужгород). Іван Франко і царська цензура (90-ті роки XIX ст.)	23
М. Г. Івасюк (Чернівці). Роль І. Франка в творчій діяльності С. Яричевського	30
О. А. Домбровський (Львів). Вплив «Божественної комедії» Данте на поему І. Франка «Рубач» та її прозовий варіант	34
Т. Т. Духовний (Донецьк). Про одну парафразу І. Франка	41
Н. О. Радванська (Львів). «Служение делу свободы в России...» (Додаток до журналу «Народ» — «Из России и для России» як форма пропаганди ідей інтернаціонального єднання)	47

РЕЦЕНЗІЇ, БІБЛІОГРАФІЯ, ПУБЛІКАЦІЇ

Т. І. Панько (Львів). Майстерно про майстерність	54
О. Н. Мороз, М. О. Мороз (Львів). Франкознавство за 1974 рік	57
Словник мови художніх творів Івана Франка (Пробний зошит). Укладачі І. І. Ковалик та ін. (Івано-Франківськ, Львів)	63
З. П. Гузар, Д. Б. Кацнельсон. Маловідома рецензія І. Франка на збірку віршів польського поета Аурелія Урбанського «Бунт»	100

Министерство высшего и среднего
специального образования СССР
Львовский государственный университет
УКРАИНСКОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ.

Выпуск 26
Республиканский межведомственный сборник
ИВАН ФРАНКО. Статьи и материалы.
(на украинском языке)

Издательское объединение «Вища школа»
Издательство при Львовском государственном
университете

Редактор Н. С. Поліщук
Технічний редактор Т. М. Веселовський
Коректор С. Я. Михайленко

Здано до набору 17. 10. 1975 р. Підписано до
друку 10. 02. 1976 р. Формат паперу 60X90¹/₁₆.
Папір друкарський № 3. Друк. арк. 6,75. Обл-
вид. арк. 8,4. Тираж 1000. БГ 12214. Ціна 84 коп.
Зам. 3724.

Видавництво видавничого об'єднання «Вища шко-
ла» при Львівському державному університеті.
Львів, Університетська, 1.

Обласна книжкова друкарня Львівського облас-
ного управління в справах видавництва, полігра-
фії та книжкової торгівлі. Львів, Стефаника, 11.

До відома авторів

1. Редколегія збірника приймає статті, які мають рекомендацію відповідної кафедри (підписану завідуючим кафедрою і завірену) та дві об'єктивні, ґрунтовні й аргументовані рецензії (надруковані на машинці, із зазначенням ученого ступеня рецензента).

2. Статті, написані на низькому науковому і ідейно-теоретичному рівні та недбало оформлені, редколегією не розглядатимуться.

3. Рукописи слід надсилати у двох примірниках у готовому до друку вигляді, добре літературно опрацьовані й підписані автором. До статті додається коротке резюме російською та іноземною мовами. Основний текст, виноски повинні бути надруковані на непортативній машинці через два інтервали. Після підпису додаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, домашня адреса, телефон.

4. На сторінці повинно бути 28—30 рядків, у рядку не більше 60 знаків. Усі цитати у статті повинні бути ретельно вивірені за першоджерелами і підписані автором.

5. Статті, уже вміщені в інших збірниках чи журналах або надіслані туди для опублікування, редколегією не приймаються.

Нові вимоги до оформлення літератури і виносок

У зв'язку з тим, що у видавництві прийнята нова система оформлення посилань, статті прийматимуться з бібліографічним апаратом, побудованим за новими правилами.

1. Наприкінці статті подавати список літератури (заголовки — «Література») в алфавітному порядку. Твори класиків марксизму-ленінізму і партійні документи наводяться в першу чергу. Нумерація наскрізна.

2. При посиланні в тексті у квадратних дужках зазначати номер позиції в списку літератури, том та сторінку, наприклад:

а) для багатотомного видання: [1, т. 5, с. 101];

б) для монографій, збірників та періодичних видань: [5, с. 18];

в) для кількох видань: [5, с. 18; 3, т. 4, с. 1].

Посторінкові примітки небібліографічного характеру друкувати внизу сторінки з позначкою *. Дублікати до них мають бути надруковані на окремому аркуші. Виправлення в тексті надрукованих статей робити лише олівцем.

Наводимо зразок оформлення списку літератури:

1. Дмитрук К. Свастика на сутанах. К., Політвидав України, 1973.

2. Охріменко П. П. Василь Стефаник і білоруська література. — У зб.: Українське літературознавство, вип. 16. Вид-во Львів, ун-ту, 1972.

3. Погребенник Ф. Невідомі вірші Леся Мартовича. — «Жовтень», 1973, № 10.

4. «Правда», 1975, 1 януаря.

5. Франко І. Твори в 20-ти т. К., Вид-во АН УРСР, 1956—1957.

84 коп.

НБ ЛНУ ім. Івана Франка

Уф 0064

1482

